

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BİLİM ve UTOPYA

“SEN ÜRETİM DEVRİMİNİN
RESMİNİ YAPABİLİR MİSİN,
NIKOLAI?”

PROF. CANER KARAVİT

OSMANLI MATBUATI'NDA
ÇİN MEDENİYETİ

PROF. DR. REMZİ DEMİR

HİDROJEN ENERJİSİ VE
YAKIT HÜCRELERİ

PROF. DR. İNCİ EROĞLU

KANAYAN YARAMIZ:
ÇOCUKLUK ÇAĞI
CİNSEL İSTİSMARI

DOÇ. DR. ŞAHİKA
GÜLEN ŞİŞMANLAR
PROF. DR. IŞIK KARAKAYA

MATERYALİZM VE ATEİZMİN
UTANGAÇ KUZENİ.

AGNOSTİZİZM

• BİLİNEMEZCİLİĞİN TARİH İÇİNDEKİ YERİ VE ELEŞTİRİSİ • COMTE, KANT VE BİLİNEMEZCİLİK • EPİSTEMİK BİR TAVIR OLARAK AGNOSTİZİZM
• HUME'UN TANRI TARTIŞMASI VE AGNOSTİZİZMİ • BİLİNEMEZCİLİĞİN TEMEL YAPITI: DOĞAL DİN ÜZERİNE DİYALOGLAR
• HUXLEY VE BİLİMSEL AGNOSTİZİZMİN DOĞUŞU • BİLGİ, İNANÇ VE AGNOSTİZİZM • PRATİK YAŞAMDA AGNOSTİK KALMAK MÜMKÜN MÜ?

PROF. DR. HASAN AYDIN • PROF. DR. DOĞAN GÖÇMEN • PROF. DR. SEMİH KORAY • PROF. DR. HALİL TURAN
ARŞ. GÖR. BATUHAN AKGÜNDÜZ • FRIEDRICH ENGELS • SSCB BİLİMLER AKADEMİSİ

Dioitürk

52. KANALDA
YAYINDAYIZ

ULUSAL

Tivibu: 61.Kanal

D-Smart: 89.Kanal

Teledünya: 39.Kanal

TV + 124.Kanal

Vodafone TV 61.Kanal

BİLİM ve ÜTOPYA

SAYI: 327 EYLÜL 2021
S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar
Yay. ve Üretim Koop. Adına Sahibi:
Prof. Dr. Hüseyin Çağatay KESKİNOK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
Gökalep ÇİFTÇIOĞLU

Genel Yayın Yönetmeni:
Emrah MARAŞO

Yazı İşleri Müdürü:
Melih OKYAY

İnternet ve Çeviri Editörü:
Hazal SARAL

Kapak Tasarımı:
Barış KÖSEÖMÜR

Görsel Yönetmen:
Sarkis KISAOHANYAN

Yazı Kurulu:
Prof. Dr. Cüneyt Akalın, Çağrı Mert Bakırcı,
Dr. Necmi Dayday, Prof. Dr. Remzi Demir,
Prof. Dr. Ercan Enç, Prof. Dr. Erksin Savaş,
Efe Can Gürçan, Erkan İldız, Prof. Dr. Bekir
Karaoğlu, Prof. Dr. Hamit Zafer Kars, Prof.
Dr. Çağatay Keskinok, Prof. Dr. Semih
Koray, Prof. Dr. Tülin Oygür, Feyziye Özberk,
Prof. Dr. Hüseyin Özel, Doç. Dr. Hakan
Seçkin, Doç. Dr. Haldun Soyğür, Prof. Dr.
Osman Şadi Yenen, Doç. Dr. Hüseyin Çağrı
Sağlam, Prof. Dr. Yıldırım Beyatlı Doğan,
Prof. Dr. Birol Kılıç, Prof. Dr. Gökhan
Tanyer, Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İnam, Doç.
Dr. Burçin Aşkın Gümüş, Dr. Elif Yılmaz, Dr.
Mustafa Sevim, Dr. Öğr. Üy. Alişan Burak
Yaşar.

Yönetim Yeri:
Fidanlık Mahallesi, Sakarya Caddesi,
32/1 • 06420 Çankaya/ANKARA
e-posta: bilimveutopya@gmail.com

Ankara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Tel: (0312) 418 52 64

İstanbul Temsilcisi: Dr. Mustafa SEVİM
Tel: (0505) 548 51 38
sevimmustafa@gmail.com

İzmir Temsilcisi: Ezgi KARDAŞLAR
Tel: (0532) 260 14 72
ezgikardaslar@hotmail.com

Eskişehir Temsilcisi: Alaz TETİK
Tel: (0505) 911 73 46
bilimveutopyaeskişehir@gmail.com

YURTDIŞI TEMSİLCİSİ
Barış GÖKTEPE
baris.goektepe@outlook.de
+49 151 10427077

Abone Sorumlusu
Emre ER
emre_er_64@hotmail.com
+43 660 4731120

Mali Sorumlu
Kaan KAÇAR
knkacar@gmail.com
+43 664 1244484

Genç Aboneler Sorumlusu
Enes Mevlüt YILDIRIM
+49 176 64842328

ALMANYA TEMSİLCİLERİ

ALMANYA TEMSİLCİSİ
Emre UNVER
emreunver@gmail.com
Tel: +49 157 55064436

Aşağı Saksonya Temsilcisi
Çınar AYDIN
cinar.aydin@hotmail.de
Tel: +49 152 06611105

Baden-Württemberg Temsilcisi
Uğur ALBAYRAK
a.ugur@hotmail.de
Tel: +49 179 6668154

Bielefeld Üniversitesi Temsilcisi
Can ÇAKIR
can.cakir@gmx.net
Tel: +49 170 2428725

Duisburg Üniversitesi Temsilcisi
Kaan KARAGÖZ
kaan.67@live.de
Tel: +49 176 64944305

Frankfurt Üniversitesi Temsilcisi
Gökhan DAĞTEKİN
goekhandagtekin@hotmail.de
Tel: +49 1578 9576048

Hamburg Temsilcisi
Tuğba ALMIŞLAR
tuğba.almislar@gmail.com
Tel: +49 176 34694504

Münster Üniversitesi Temsilcisi
Meram TOSUN
meram_tosun@hotmail.com •
Tel: +49 157 58146708

AVUSTURYA TEMSİLCİSİ:
Birsem JÜRGENS
birseminjurgens@outlook.com •
+43 681 202 49 635

ÇİN HALK CUMHURİYETİ TEMSİLCİSİ
Elif Nisa ŞENCAN
Tel: +86 15618239747
nisaelifsencan@yandex.com

DANİMARKA TEMSİLCİSİ
İnci ŞEHNAZİ
cili65@hotmail.com
Tel: +45 22 83 26 34

FRANSA TEMSİLCİSİ:
Ersen SÖYLEYEN
soyleyen_ersen@hotmail.fr
+33 6 04 52 72 29

HOLLANDA TEMSİLCİSİ:
Kenan ÖZYİĞİT
kenanozyigit@hotmail.com
Tel: 31614612207

İNGİLTERE TEMSİLCİSİ:
Murat METİN
4.muratmetin@gmail.com
Tel: +44 7903 333711

İSVİÇRE TEMSİLCİSİ:
Kemal ALBAYRAK
k.albayrak@hispeed.ch
41 794820281

MACARİSTAN TEMSİLCİSİ
Sefik Doğu ERK
doguerk@outlook.com
Tel: +36 70 608 6871

BELÇİKA TEMSİLCİSİ
Sibel ORAKCI
sibeleuvre@hotmail.com
+32 484 116 273

AVUSTRALYA TEMSİLCİSİ
Esin KAYALIDERE
esinkdere@gmail.com
+61 414 640 112

UKRAYNA TEMSİLCİSİ
Can Fırat ÜLGER
canfiratulger@gmail.com
+380 73 737 1907

KANADA TEMSİLCİSİ
Ali Rıza YURTSEV
yurtsevaliriza@gmail.com
+61 432 885 303

ABD TEMSİLCİSİ
Şahin KARATAŞ
karatas1375@gmail.com
14154817735

TAYLAND TEMSİLCİSİ
Emre ŞENBABAĞLU
emresenbabaglu@gmail.com
+90 533 427 41 41

Abone Koşulları:
6 Aylık: 125 TL
Yıllık: 250 TL
Avrupa ve Ortadoğu Yıllık: 90 Euro
Amerika ve Uzakdoğu Yıllık: 150 Dolar
E-Dergi Yıllık: 120 TL
25 Yıllık (1993- 2018) E-Arşiv: 250 TL
2019 Yılı 12 Sayılı E-Dergi Arşivi: 100 TL
2018 Yılı 12 Sayılı E-Dergi Arşivi: 100 TL

Hesap Numaraları:
S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar
Yayıncılık ve Üretim Kooperatifi
(TL) İş Bankası Bilkent Şubesi:
Hesap No: 4276 0292027
IBAN:
TR04 0006 4000 0014 2760 2920 27

(EUR) İş Bankası Ankara/Bilkent Şubesi
Hesap No: 4276 0239523
IBAN:
TR16 0006 4000 0024 2760 2395 23

Basıldığı Yer:
Sonsöz Gazetecilik Matbaacılık San. Tic. Ltd.
Şti.
İvedik O.S.B. Matbaacılar Sitesi 1341. Cad.
No.56-58 Yenimahalle / Ankara
Sertifika No: 50737 Telefon: (0312) 394 57 71

Dağıtım:
Turkuvaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.

ISSN 1301-6717 Aylık Yaygın Süreli Yayın

Bu sayıda

Çivi yazısı

Emrah MARAŞO

Agnostisizm ve felsefede aydınlanma cephesi.....3

2021 "Serhat Özyar Yılın Genç

Bilim İnsanı Ödülü" Sonuçları.....4

Kapak

Prof. Dr. Semih KORAY

Bilinemezciğin tarih içindeki yeri.....5

Kapak

Prof. Dr. Hasan AYDIN

Epistemik bir tavır olarak agnostisizm..... 13

Kapak

Friedrich ENGELS

Bilinemezcilik "utangaç" materyalizmdir..... 18

Kapak

Prof. Dr. Doğan GÖÇMEN

David Hume'un yararcılık ahlakının
arka planı olarak Tanrı tartışması..... 22

Kapak

Prof. Dr. Halil TURAN

Bilinemezciğin temel yapısı:

Doğan Din Üzerine Diyaloglar 27

Kapak

SSCB Felsefe Tarihi

Çev: Dr. Harun ÇAKAN

Bilgiyi çıkılmaz sokağa sokmak: Hume'un agnostisizmi ..36

Kapak

Arş. Gör. Batuhan AKGÜNDÜZ

Thomas Henry Huxley ve bilimsel agnostisizm 39

Sanatın Arka Sokaklarında

Prof. Caner KARAVİT

"Sen üretim devriminin resmini

yapabilir misin, Nikolai?" 43

Eskimeyen Metinler

Prof. Dr. Remzi DEMİR

Osmanlı Matbuatı'nda Çin Medeniyeti.....51

Prof. Dr. İnci EROĞLU

Hidrojen enerjisi ve yakıt hücreleri.....55

Doç. Dr. Şahika GÜLEN ŞİŞMANLAR

Prof. Dr. Işık KARAKAYA

Kanayan yaramız: Çocukluk çağı cinsel istismarı 62

Can Pınarından

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Zenginleştirilmiş benzetime doğru 66

Sanatın Hafızası

Meral AKÇAY

Levent ÇIRPICI - Atilla KUZU:

"Yangına karşı tasarımda planlama çok önemli" 68

Parantez

Prof. Dr. Remzi DEMİR

Batılılaşma mı, batılılaşmama mı? 71

Tabletlerin Dili

Nurdoğan KAYAALP GÜLEN

Şaripûtu Adamları 72

Doğa Tarihinden Notlar

Prof. Dr. Nurdan İNAN

Ölüm Vadisi (Death Valley)'nin hareket eden kayaları 75

Yerden Göğe

Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İNAM

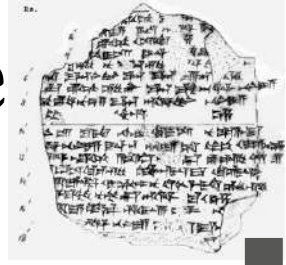
Gecelerin en parlağı: Akyıldız (Sirius)..... 77

Kitapkurdu

Haz: Gökalp ÇİFTÇİOĞLU..... 79

ÇİVİYAZISI

Agnostisizm ve felsefede aydınlanma cephesi

Emrah MARAŞO • Genel Yayın Yönetmeni • emrahmaraso@gmail.com

Agnostisizm yani bilinemezcilik akımının Hume'dan Kant'a ve Huxley'e kadar uzanan bir tarihi var. Dinsel ve tanrısal dogmaları, insanın bildiği oranda sorgulaması açısından ilerici bir role sahip. Bu anlamda materyalizmle ve ateizmle akraba. Hatta bilimsel sosyalizmin kurucularından Engels, "bilinemezci doğa kavramı baştan sona materyalisttir" diyor. Her şey tarihsel olduğu gibi felsefi akımların doğuşu ve rolleri de tarihsel. Agnostisizmin bir yanı bu yani dinsel önyargılarla hesaplaşması ve gitgide bilimi de yanına alması... İnsanın taassuptan kurtuluşunda ileri bir adımı temsil eden karakter bu. Ancak agnostisizmin diğer yanı bilgiyi dar bir deneycilikle, yüzeydeki görüngülerle sınırlandırması, dogmalarla cepheden mücadele-den kaçınması ve utangaçça davranması... Dogmatik olana karşı olan ateist agnostisizm maddeye yönelik yaklaşımını ise bilinemezçiliğin puslu dünyasına gönderiyor. Sözü ettiğimiz ikili karakter bugün de agnostisizmin çelişkili durumunu yansıtıyor. Tarihsel olarak da bu akımın içinde ikili bir yan var. Birincisi Comte ve pozitivizmin temsil ettiği, devrimciliğini yitiren ve tutuculaşan, düzeni kutsayan burjuvazinin agnostisizmi bir de daha çok Hume ve Kant'ın temsil ettiği, aydınlanmacı ancak çekingen bir agnostisizm. İkincisini benimseyenler bugün bilimin saflarında olduğu için bilimi ve aydınlanmayı savundukları oranda dinci bağnazlıkla karşı karşıya geliyorlar. Ne kadar tutarlı oldukları tartışılır ancak bu karşı karşıya gelişte neoliberalizmin felsefesi olan postmodernizme karşı tavır alış konusunda pek tutarlılık yok hatta ister istemez postmodernizmin bilimi ve bilgiyi imkansızlaştıran, modernitenin kazanımlarına karşı savaştan yanlarına verilmiş örtük tavizler var. Bu da agnostisizmin tarihsellikten ve bilimsel öngöründen uzak niteliğinden kaynaklanıyor. Bilim ve aydınlanma dünyasının içinde ve genç arkadaşlarımız arasında aydınlanmacı agnostisizmi benimseyenlerin oranı bir hayli yüksek. Onlarla aydınlanma ve bilimi savunma noktasında aynı cephedeyiz. Bu sayımızdaki yazılarda agnostisizmin ne olduğunu ortaya koymanın yanında bu felsefi akıma yönelik sert ve köşeli eleştiriler de yapıyoruz. Eleştiriler dostçadır ve kendini agnostik olarak tarif eden okurlarımıza ve arkadaşlarımıza umarız katkısı olur. Onların da fikirlerini, değerlendirmelerini ve yazılarını bize ulaştırmalarını dileriz ve önümüzdeki sayımızda yer vermekten mutluluk duyarız.

Bilim ve Ütopya olarak Ateizm ve Materyalizm, Deizm ve son olarak elinizde tuttuğunuz Agnostisizm sayımızla aydınlanma akımı içindeki felsefeleri boylu boyunca işlemiş olduk. Dergimizin felsefede takip ettiği çizgi iki noktada özetlenebilir: Postmodernizme karşı modernitenin ve hümanizmin kazanımlarını savunmak ve daha ileri taşımak, dinci gericiliğe karşı aydınlanmayı, cumhuriyet devrimini savunmak ve onu sınıfsız toplum ütopyası ve özlemleriyle daha fazla bütünleştirmek. Bu noktada ciddi bir birikimi okurlarımıza sunduğumuzu, Bilim ve Ütopya çatısı altında felsefede bir aydınlanma cephesi inşa ettiğimizi düşünüyoruz. Elbette her noktada birbirimizin fikirlerine katılmak zorunda değiliz ve özgürce tartışmak dergimizin en önemli ilkelerinden biri. Fakat temel noktalarda ortak bir duruş sergilemek çok önemli bir kazanım.

Bu sayımızda Prof. Dr. Semih Koray agnostisizmin tarih içindeki yerini eleştirel bir değerlendirmeye ve karşılaştırmalı olarak sunuyor. Koray, agnostisizmin idealizmin bir ara mevzisi olduğunu savunuyor.

Prof. Dr. Hasan Aydın, epistemolojik olarak agnostisizmi ele aldığı yazısında pratik yaşamda ve eylemde agnostisizmin geçerli olup olmadığını sorguluyor.

Prof. Dr. Doğan Göçmen David Hume'un tanrı tartışmasını incelediği yazısında bu önemli filozofun Tanrı ve din kavramına tarihsel yaklaştığını ve zaman zaman doğada nedensellik üzerine sergilediği eleştirel tutumun mistik kötü kullanımlara açık olduğunu belirtiyor.

Prof. Dr. Halil Turan Hume'un bilinemezçiliğin temel yapıtı olarak nitelendirdiği Doğal Din Üzerine Diyaloglar adlı eserini geniş bir şekilde masaya yatırıyor ve aydınlatıcı bir değerlendirmeye bizi düşünmeye davet ediyor.

Arş. Gör. Batuhan Akgündüz bilimsel agnostisizmin kurucusu Huxley'in düşüncelerine ve bilim ile din arasındaki ilişkiye nasıl yaklaştığına yer veriyor.

Friedrich Engels agnostisizmin materyalist açıdan eleştirisini ve değerlendirmesini yapıyor.

Sovyet Felsefe Tarihi kitabından aldığımız metinde Hume'un agnostisizmi eleştiriliyor.

Kapak yazılarımıza ve dergimize katkı yapan tüm hocalarımıza teşekkür ederiz.

İyi okumalar...

2021 “Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü” Sonuçları

Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü Seçici Kurulu, 2002 yılında kaybettiğimiz değerli bilim insanı Dr. Serhat Özyar'ın anısını yaşatarak bilimi ülke yaşamında maddi bir güç haline getirmeye katkıda bulunmak amacıyla oluşturulan Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü'nün 2021 yılında Dr. Reyhan Yaka'nın “Neolitik Anadolu'daki Yerleşik Toplumlarda Genetik İlişkilerin ve Akrabalık Örüntülerinin Arkeogenomik Analizi” başlıklı tez çalışmasına; Dr. Özge Akbulut'a ait “BO-264: Highly Potent TACC3 Inhibitor as a Novel Anticancer Drug Candidate” başlıklı tez çalışmasına ve Dr. Polat Göktaş'a ait “Kırmızı Kan Hücreleri Patolojisinin Tıbbi Teşhisi İçin Deneysel Görüntü İşleme Aracının ve Akış-sitometri Esaslı Elektromanyetik Saçılım Analizinin Geliştirilmesi” başlıklı tez çalışmasına verilmesini kararlaştırmıştır.

Ayrıca, seçici kurul, Dr. Emrah Onat'a ait “Sentetik Açıklıklı Radar Görüntülerinde İnterferometri ve Radargrametri Tekniklerinin Füzyonu” başlıklı tez çalışmasına Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Onur Ödülü vermeyi uygun bulmuştur.

Ödül töreninin pandemi koşullarına göre fiziksel ya da çevrimiçi olarak “ekim” ayında yapılması planlanmıştır.

Ülkemizin bilim gündemine önemli bir katkı niteliğindeki çalışmalardan ötürü kutlar, çalışmalarında başarılar dileriz.

Saygılarımızla.

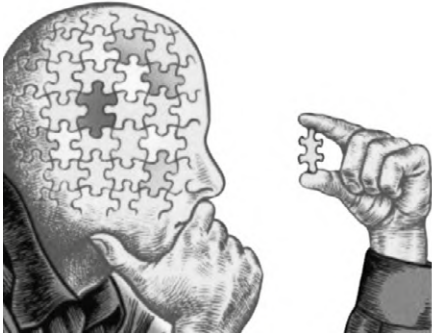
Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü Seçici Kurulu adına
Prof. Dr. Çağatay KESKİNOK

Bilinemezcinin tarih içindeki yeri

Prof. Dr. Semih KORAY • Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü

İnsanlığın Bilimsel Devrim’le çağdaş bilim anlayışına ulaşması, materyalizm - idealizm çatışmasında bugüne kadar yaşanmış en önemli kırılma noktasını oluşturmuştur. Bilim, nesnel gerçekliğin varlığını tarihin resmi kayıtlarına geçirmiştir. Bu durum, idealist felsefeyi tutunabileceği yeni ara mevziler aramak zorunda bırakmıştır. İdealist felsefe, bu ara mevzilerin dayanaklarını insanlığın kolektif yanılısamasında bulmuş, ama aynı zamanda bu dayanakları bilimle bir arada yaşamalarını olanaklı kılacak biçimde yeni duruma uyarlamaya çalışmıştır. Bir akım olarak bilinemezcilik bu sürecin ürünü olarak doğmuştur.

Bilinemezcilik, madde ile zihin arasındaki etkileşime iki değişik noktada set çekmektedir.

İnsanlığın “düşünce tarihi”, gerçeklik ve yanılısama çatışmasının toplumsal gelişme içinde uğradığı dönüşümlerin tarihidir. Madde ile zihin arasındaki ilişkiye bakış açısı, bu çatışmanın düğüm noktasını oluşturur. Onun için bu çatışma, felsefe düzleminde materyalizm ve idealizm çatışmasının bir dışavurumudur. Bilinemezcilik, bu süreçte belli bazı tarihsel koşulların kesiştiği bir ortamda ortaya çıkmıştır.

Bilinemezlik savı, hem “Tanrı”ya, hem de “madde”ye ilişkin olarak ileri sürülmüştür. Ama bilinemezliğin gerekçelendirilmesi her iki durumda da aynı esasa dayandırılmaktadır. Madde ile zihin arasına set çekilmekte ve bu iki alan arasındaki etkileşim tek ya da çok yönlü olarak yadsınmaktadır.

Bilinemezcilikte sınır, bilinenle bilinmeyen değil, bilinebilir olanla bilinemez olanın arasına çekildiği için, sınırı belirleyen ölçütün yalnızca geçmişi değil, bütün geleceği de kapsamı, dolayısıyla da mutlak olması gerekir.

Yanılsamak da bilmek gibi insanın özünden kaynaklanır. Her ikisi de madde ile zihin arasındaki etkileşimde şekillendiği için, bilinemezcilik, bilgi ve yanılsamayı birlikte içinde barındırır. Onun için bilinemezcinin tarih içindeki yerinin anlaşılması, hem bilginin, hem de yanılsamanın kökenine inmeyi gerektirir.

Felsefe tarihseldir ve toplumsal mücadelenin gereksinimlerine göre şekillenir. Bilimsel Devrim, toplumsal mücadeleye ideolojik düzlemde Aydınlanma olarak yansımıştır. Bilinemezcilik, kimi zaman geçmişin ayak bağı ve tortularının Aydınlanma üstüne düşen gölgesini oluşturmuş, kimi zaman da gericilik tarafından bilim ile Aydınlanma arasındaki bağı koparmanın bir aracı olarak kullanılmıştır.

Madde ve zihin arasına çekilen setler

Maddeyi duyu organlarımızla algılıyoruz. Maddeyi maddenin algılanmasının zihnimizde oluşturduğu imgeler aracılığıyla tanıyoruz. Çoğu dilde benzer bir kökene sahip olan “gözlem” sözcüğü, bu süreçte görme duyusunun oynadığı başat rolden kaynaklanıyor. Madde ile zihin arasındaki bu etkileşim, “bilgi edinme”nin ardındaki temel süreci oluşturu-

“Bilinemezlik savı, hem “Tanrı”ya, hem de “madde”ye ilişkin olarak ileri sürülmüştür.”

ruyor. Bilinemezcilik, madde ile zihin arasındaki etki-leşime iki değişik noktada set çekmektedir.

Yanılsama da bilgi gibi insanın özünden kaynaklanmaktadır.

Birinci nokta, maddenin "kendi başına varoluşu"na ilişkindir. Bilinemezçiliğe göre, bizim şeylere ilişkin farkındalığımız zihnimizde oluşan duyum demetleriyle sınırlıdır. "Zihnin içinde" yaşanan bu deneyimden hareketle, şeylerin "kendi başlarına varolduklarına" ilişkin bir çıkarımda bulunulamaz. Diğer bir deyişle, öznel zihinsel deneyimlerden varolmak için kendisini algılayan herhangi bir özneye muhtaç olmayan nesnel bir gerçekliğin varlığı sonucuna ulaşamaz. Onun için "kendi başına madde"nin, yani nesnel gerçekliğin varlığı bilinemez. Bilinebilir olan, neyi yansıttıkları belirsiz zihinsel imgelere indirgenince, kavramlar "zihnin ürünleri" olarak madde ile zihin arasındaki ilişkide rakipsiz kaldıkları için başat konuma geçmektedir. Bilinemezcilik bu durumda öznel idealizmle buluşmaktadır.

Bilinemezçiliğin madde ile zihin arasına set çektiği ikinci nokta, bilinemez olanın kapsama alanını daraltmaktadır. Maddeye zihinden bağımsız olarak kendi başına varolma "hakkı" tanınırken, bu sefer de maddenin kendisinin bilinemez olduğu ileri sürülmektedir. Gerekçe, daha öncekiyle aynıdır. Maddeye ilişkin bilgimiz zihnimize yansıyan duyum demetleriyle sınırlı olduğuna göre, maddenin varlığına değilse de, kendisine ulaşmak olanaksızdır. Bu durumda da, madde-zihin ilişkisinde başat konum yine kavramlara terk edilmektedir. Ama maddenin varlığı kabul edildiği için, bilinemezcilik bu kez de nesnel idealizmle buluşmaktadır.

Bilmek nedir?

Madde ile zihin arasındaki ilişki tek yönlü değildir. Söz konusu olan, karşılıklı bir etkileşimdir. Maddenin duyu organları aracılığıyla zihne yansması bu etkileşimin bir yönünü oluşturur. Öte yandan insanın madde üstündeki edimi maddeyi dönüştürür. Bu da etkileşimin diğer yönüdür. İnsanın madde hakkındaki bilgisi, madde üstündeki ediminde devreye girer. Bilgimiz geliştikçe, maddeyi dönüştürme olanaklarımız da artar. Onun için "bilmek", "yapa-bilmek"tir ve bilgi pratikle sınanarak gelişir.

Bilginin mihenk taşının pratik olması, önce insan - doğa ilişkisinin kendiliğinden bir unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Edimlerimiz beklenen sonucu vermediğinde, kabahati maddede değil, kendimizde aradığımız sürece bilgimiz gelişmiştir. İlkel toplumda alet yapımına uzun süren "deneme-yanılma" süreçleri eşlik etmiştir. Bizzat deneme-yanılma kavramı, alet yapımında pratiğe yüklenen ölçüt işlevini yansıtmaktadır.

Yanılsamanın kökeni, insanın özne olarak kendisi ile kendi dışındaki dünya arasındaki ilişkide yatar.

Pratikte sınamanın en basit alet yapımından günümüzün en gelişkin teknolojilerine kadar doğayı dönüştürmeye yönelik bütün insan etkinlikleri için geçerliliğini korumuş olmasına karşın, Bilimsel Devrim, bu süreçteki en önemli kırılma noktasını oluşturmuştur. Çünkü çağdaş bilim, pratikle sınamayı kendiliğindenlikten kurtarıp bilginin doğruluğunun "resmi ölçütü" haline getirmiştir. Bu yaklaşım, materyalist felsefeye çok önemli bir itici güç sağladığı gibi, idealist felsefeyi de kendine yeni savunma mevzileri bulmaya zorlamıştır. Bilinemezçiliğin ortaya çıkışı da bu bağlamda gerçekleşmiştir.

Yanılsamanın kökeni

İnsan, özne olarak nesne üstünde onu kendisi için yararlı hale getirme amacıyla edimde bulunur. Toplumsal olarak yürütülen bu etkinliğe, üretim adını veriyoruz. Üretim etkinliği, hem insan-doğa, hem de insan-insan ilişkilerine yol açar. İnsan-doğa ilişkisinde insanın maddeyi kendisine yararlı hale dönüştürme amacı açıktır. Öte yandan insan-insan ilişkisinin niteliği ve tarih içinde geçirdiği dönüşüme yön veren nedensellikler, insan zihninde hep daha bulanık kalmıştır.

Yanılsama da bilgi gibi insanın özünden kaynaklanmaktadır. Yanılsamanın kökeni, insanın özne olarak kendisi ile kendi dışındaki dünya arasındaki ilişkide yatar. İnsan davranışı amaçlıdır. İlkel insan, kendisinin özne konumunu ve öznenin amaçlılığını canlı ya da cansız bütün doğa varlıklarını kapsayacak biçimde genişletmiştir. Her varlığa amaç ve ruh yüklemiştir. Kendisinin kendi dışındaki dünya üstündeki edimini de, insan ile diğer doğa güçleri arasındaki hem uyum hem de mücadele içeren bir ilişki gibi ele almıştır.

Büyü, ilkel toplumda iyi ve kötü ruhlar arasındaki ilişkiyi "etkileme ve düzenleme birikimi"ni temsil eder. Bu birikim, bilgiyi ve yanılsamayı birlikte içinde barındırır. Büyü ayinleri, topluluğun yaşama tutunma iradesini güçlendirmeye hizmet eder. Onun için büyü, bilimin, dinin ve sanatın ilkel atasıdır.

Doğa güçlerinin “doğaüstü güçler”e dönüşümü, toplumun sınıflara bölünmesiyle gerçekleşmiştir. Tarım Devrimi ile “artık ürün”ün ortaya çıkışı, zenginliğin ve iktidarın dar bir kesimin elinde toplanmasına yol açmıştır. Üretimde işbölümü ve ticaret gelişmiş, kafa ile kol emeği ayrılmış ve iktidar aygıtı olarak devlet oluşmuştur. Toplumun güçlü ve güçsüz olana, yöneten ve yönetilene bölünmesi, insanın kendi dışındaki güçler arasında da benzer bir sınıflamaya gitmesini beraberinde getirmiştir. Kimi güçler doğa üstüne yükseltilecek tanrılaştırılırken, doğa içinde kalan güçler de onların yönettikleri araçlara indirgenmiştir.

Sınıflara bölünmüş bir toplumsal sistemin temel dayanağı, egemen sınıfların zor kullanma tekeli devlet aygıtı aracılığıyla ellerinde bulundurmalarıdır. Ama sistemin sürdürülebilirliği, aynı zamanda sisteme olan itirazın toplumun kuyusuna sürülerek belli bir eşğin üstünde toplumsal rızanın sağlanmasını gerektirir. İlkçağ uygarlıklarında çok tanrılı dinler, ideolojik düzlemde bu gereksinimin karşılanmasına hizmet etmiştir. Sanat, gücünün gücünü ve mevcut toplumsal sistemin “doğallığını” duyumsatmanın aracı haline gelirken, bilgi birikimini koruma ve geliştirme kol emeğinden ayrılmış olan kafa emeğine emanet edilmiştir.

Özneliğinin farkında olan insan, varoluşunun kendiliğindenliğini içine sindirememiştir.

Bilgi edinmede yeryüzündeki maddenin zihne yansması başat rolünü sürdürürken, yanılısamada süreç tersine çevrilerek, zihin maddeye yansıtılmıştır. Yeryüzündeki toplumsal sistemin zihinsel kurgusu önce gökyüzüne yükseltilmiş, sonra oradan tekrar yeryüzüne indirilerek topluma maledilmiştir. Bu iki karşıt süreç, çatışarak ve dönüşüme uğrayarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Özneliğinin farkında olan insan, varoluşunun kendiliğindenliğini içine sindirememiştir. Varoluşa amaçlılık yükleyen yanılısma, insanı kendi varlığıyla barışık hale getirmeye hizmet etmiştir. Toplumsal sistemler, bu barışıklığı sağladıkları ölçüde “toplumsal enerji” üretmeyi başarmışlardır. İnsanın yaratıcılığının açığa vurulmasını olanaklı hale getirdiği için, toplumsal enerji, tarih boyunca en önemli enerji türünü oluşturmuştur.

Yanılsamanın bu işlevi göremez hale gelmesi, ancak insan-insan ilişkisini sarmalayan bulanıklığın bütünüyle ortadan kaldırılmasıyla olanaklı hale gelecektir. İnsanlık, bu hedefe ancak sınıfsız toplumla ulaşabilir. Onun için insanlığın kendi özünden kaynaklanan bu kolektif yanılısması, toplumsal gelişme içinde sönmümlenerek ortadan kalkacaktır.

Nesnel gerçekliğin varlığının kabulü bilimin önkoşuludur

Materyalist felsefenin temeli, herhangi bir öznenen bağımsız bir nesnel gerçekliğin varlığının kabulüdür. Öte yandan, çağdaş bilime göre doğrunun ölçütü, nesnel gerçeklikle sınımadır. Nesnel gerçeklik yoksa, diğer bir deyişle gerçeklik herkesin kendi zihninde oluşan öznel duyum demetlerinden oluşuyorsa, o zaman bilginin doğruluğunun sınanacağı ortak bir ölçüt kalmaz. Herkes kendi zihnindeki “öznel gerçekler”le baş başa kalır ve bilim olanaksız hale gelir. Bilimsel bilgiyi “kişiyeye özel” olmaktan çıkararak evrensel yapan, hakem olarak başvurulana pratiğin nesnelliği, yani öznenen bağımsızlığıdır.

Nesnel gerçekliğin varlığı bilimin bir bulgusu değil, önkoşuludur.

Nesnel gerçekliğin varlığı bilimin bir bulgusu değil, önkoşuludur. Nesnel gerçekliğin varlığı, felsefe düzlemine ait bir önermedir. Maddenin değişimine ilişkin genel örüntülerin keşfini amaçlayan materyalist felsefe, olgulardan hareketle edinilen sezgisel yetişkinliğe dayanır. Maddenin sürekli bir devinim ve sonsuz bir değişim içinde olduğu saptaması, insanın madde ile olan etkileşiminin bir ürünüdür. Aslında idealist felsefeye adını veren Eflatun’un da gerçeği maddeyle kirlenilmemiş bir mükemmelliği temsil eden ideallerde araması, maddenin değişim halinde varolduğunun dolaylı bir olumlamasını yansıtmaktadır.

Felsefenin toplumsal gelişmedeki yeri

Bir toplumsal sistem, insanlığın gelişmesine yapabileceği katkıları tükettiği zaman tarihsel ömrünü de tüketmiş olur. Sistemin temel çabası, varlığını sürdürmek için kendini yeniden üretebilmeye indirgenir. İdeolojik düzlemde değişmezliği savunmaktan başka bir çaresi kalmayan sistem, idealist felsefeye sarılır. Eskiye sistem muhalefet edip yeni bir gelecek kurmanın peşinde olan toplumsal güçler de, değişimi savundukları ve toplumun maddesinin bilgisine gereksinim duydukları için materyalist felsefeye yönelir.

Bilim, üretici güçlerin merkezinde yer almasına karşın, bir üretici güçten ibaret değildir. Kuramlar kavramlar üstüne kurulu olduğu için, bilim aynı zamanda ideoloji ile etkileşim halindedir. Her kavram, oluşumunu olanaklı kılan bir toplumsal yetişkinliği gerektirir. Onun için bilimin erişimine açık olan kavramlar,

içinde bulunan toplumsal gelişme düzeyiyle sınırlıdır. "Doğa yasası" kavramı, herhangi bir öznenen bağımsız olan nesnel bir bağlayıcılığı ifade eder. Onun için bu kavramın oluşumu, yasa karşısında biçimsel olarak da olsa yasa koyucu da dahil herkesin eşit olduğu bir toplumsal düzeni beklemek zorunda kalmıştır. Darwin'in doğal ayıklama ilkesinin temelini oluşturan "uyan, yaşar" yaklaşımının kapitalist sistemin ideolojisiyle olan bağı açıktır.

Comte, tarihi teolojik, metafizik ve pozitif olmak üzere üç döneme ayırmıştır.

Öte yandan bilimin bulguları da toplumsal ideolojiyi etkiler. Bilimsel Devrim'in Aydınlanma'ya verdiği itici güç, bu etkinin en belirgin örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bilimsel Devrim'in toplumsal gelişmeye olan öncelikli etkisi, feodal dünya görüşüne onulmaz darbeler indirerek, ideolojik düzlemde demokratik devrimlerin önünü açması olmuştur. Bilimin üretici güçleri geliştiren işlevi, kapitalizm altında Sanayi Devrimi ile açığa çıkmıştır. Sanayi Devrimi ise burjuvazinin siyasal devrimlerle iktidarı ele geçirip kapitalizmi egemen üretim tarzı haline getirdikten sonra gerçekleşmiştir.

Bilimsel sosyalizm de, Bilimsel Devrim ve Aydınlanma'nın bir ürünüdür. Doğaya ilişkin nedensellik ilişkilerinin bilim aracılığıyla keşfi, tarih boyunca yaşanmış olan toplumsal dönüşümleri de bilimin gündemine taşımıştır. Üstelik bu gündeme geliş, kapitalizmin egemen üretim tarzı haline geldiği ülkelerde işçi sınıfının güçlü bir biçimde mücadele sahnesindeki yerini aldığı bir ortamda gerçekleşmiştir. Burjuvazi, kapitalizmin toplumsal gelişmenin sonu olduğu ve bu sistemin aşılamayacağını "kanıtlama"nın peşine düşmüştür.

Comte ve bilinemezcilik

Demokratik devrimlerle feodalizmi yıkarken Kilise'ye ve feodal iktidarlara karşı Aydınlanma bayrağını yükseltmiş olan burjuvazi, iktidarı ele geçirdikten sonra kendisine Aydınlanma karşıtı yeni bir mevzi inşa etme gereksinimiyle karşı karşıya kalmıştır. Auguste Comte, pozitivizmi tam da bu bağlamda ortaya atmıştır.

Comte, tarihi teolojik, metafizik ve pozitif olmak üzere üç döneme ayırmıştır. Pozitif dönem kapitalizmin kurulu düzenine karşılık gelmektedir. Bu dönem, insanlık açısından artık ötesinde yeni bir sisteme yer bırakmayan bir yetkinlik dönemi, diğer bir deyişle "tarihin sonu" olarak betimlenmiştir. Daha önceki dönemler insanlığın yetişkinsizliğinin bir ürünü olarak tarih içindeki yerlerini almıştır.

Varlığı bilinemez olan bir nesnel gerçekliğin nasıl olup da bilimsel bilgileri sınamanın ölçütü olarak kullanılabileceğinin yanıtı, pozitivizmde mevcut değildir.

Bu yaklaşım, pozitif dönemin hem "bilim"e dayalı olmasını, hem de bilimin Comte'un "metafizik" alana dahil ettiği Aydınlanma ile ilişkisinin kesilmesini gerektirmektedir. Ayrıca 19.yüzyılın ilk yarısı, henüz Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmemiş olduğu ve kapitalist sistemin üretici güçlerin bir parçası olarak bilimin geliştirilmesine hâlâ şiddetle ihtiyaç duyduğu bir dönemdir. Üstelik gerekçenin de, "bilim dışı" demokratik devrim mücadeleleri içinde büyük bir itibar kaybına uğramış olduğu için, "bilimin içinden" türetilmesinden başka çare yoktur.

Auguste Comte, bu ihtiyaca yanıt vermek amacıyla, bilimin işlevini cereyan etmekte olan süreçlerin nasıl olduğunu betimlemekle sınırlamış; nasılin ötesine geçilip nedenlere inilemeyeceğini ileri sürmüştür; nesnel gerçekliğin varlığını ve kavranabileceğini öngören bütün teorileri bilim dışına sürerek "metafizik" olarak nitelemiştir. Bu yaklaşıma göre, deney veya gözlemin konusu olan tek tek olgulardan edinilen deneyim genelleştirilemez. Çünkü yapılacak genellemelerin gerçekliği yansıtır yansıtmadığı deney ya da gözlemle sınıanamaz. Hatta bizzatıhi nesnel gerçekliğin varlığı, deney veya gözlemle sınıanamayacak zihinsel bir genelleme sürecini gerektirdiği için, nesnel gerçekliğin varlığı da bilimsel olarak bilinemez.

Varlığı bilinemez olan bir nesnel gerçekliğin nasıl olup da bilimsel bilgileri sınamanın ölçütü olarak kullanılabileceğinin yanıtı, pozitivizmde mevcut değildir. Pozitivizm, felsefe düzlemine ait ve bilimin önkoşulu olan bir önermeyi el çabukluğu ile bilim düzlemine indirerek, "nesnel gerçekliğin varlığını nesnel gerçeklikle sınıanamayacağı" için bilinemez olarak ilan etmiştir.

Bilimde genellemeler nedensellik ilişkilerinin keşfine dayanır. Pozitivizmin nedenselliği bilimin kapsama alanı dışına çıkarmasının amacı, genellemeleri yasaklamaktır. Pozitivizm, maddeye zihninin karşısında aşırı bir üstünlük yükleyerek, zihninin işlevini en aza indirmekte ve böylelikle maddenin anlaşılmasını olanaksızlaştırmaktadır. Pozitivizmin sözlüğünde "olgulardan hareket etmek", "olguların içine hapsolmek" demektir.

Pozitivizmin bilinemezliği, "bilim içi"nden üretilmiş gerekçelerle bilimi salt bir üretici güç derekesine indirgeyerek Aydınlanma'nın kaynağı olmaktan çıkarma amacına ulaşmak için adete sipariş üstüne üretilmiş bir öğretilerdir.

Kant ve bilinemezlik

Bilim, nesnel gerçekliğe ilişkin genel ve sistemli bilgilerimizden oluşur. Algısal bilgi, özel ve tekildir. Bilimin genel ve sistemli bir düzeye çıkartılması, daha önce de değindiğimiz gibi maddenin değişiminin ardında yatan nedensellik ilişkilerinin keşfiyle olanaklı hale gelir. Bilimde nedensellik ilişkilerinin keşfinin gerçekleştiği yer, teoridir. Teoride uygun kavramlar aracılığıyla gerçekliğin zihinsel bir modeli oluşturulur. Bu modelin çözümlenmesiyle elde edilen nedensellik ilişkileri, pratikle sınanır. Çıkarımları gerçekliğin sınavından geçen teoriler, geçerliklerini sürdürür.

Kant'ın bilinemezliği ile Comte'un bilinemezliği, tarihsel akış içinde karşıt yönlerde hareket eden cereyanların içinde yer almaktadır.

Kant'ın "algısız kavramların boş, kavramsız algıların kör olduğu" biçimindeki yaklaşımı, teorisinin bilimdeki işleviyle uyum halindedir. Algılanan gerçekliğe karşılık gelmeyen bir kavramın teori düzleminde kurulacak zihinsel modelde herhangi bir işlevi olamaz. Onun için algısız kavramlar boştur. Öte yandan bilimsel öngörüler, ancak uygun kavramlar aracılığıyla oluşturulmuş teoriler sayesinde yapılabilir. Algılananı teori kurmadan betimlemekle yetinmek, herhangi bir sınanabilir öngörüye yol açmayacağı için, bilimi körleştirir.

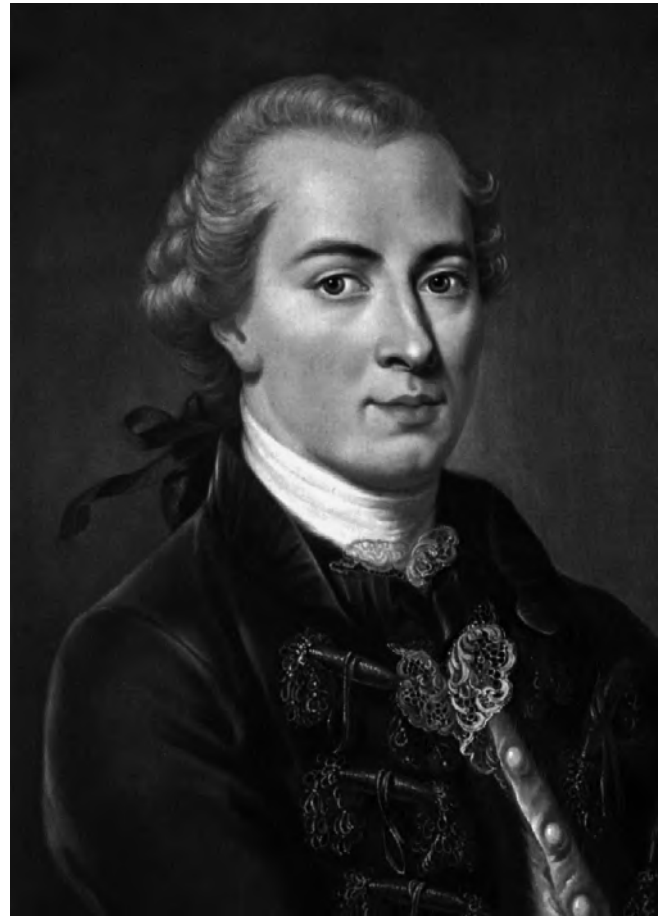
Dünyanın akıl ve bilimle kavranabileceğini ve insanın buna cesaret etmesi gerektiğini savunan Kant, Aydınlanmacılığın en ön safında yer alır. Ama o da varlığını kabul etmesine karşın, nesnel gerçekliğin bilinemez olduğunu ileri sürer. Kavramların bilimin yol göstericiliğini sağlamada oynadığı rolü doğru belirlemesine karşın, kavramlara maddeden bağımsız zihinsel varlıklar muamelesi yapar.

Kant'ın bilinemezliği ile Comte'un bilinemezliği, tarihsel akış içinde karşıt yönlerde hareket eden cereyanların içinde yer almaktadır. Kant, Aydınlanmacı; Comte, Aydınlanma karşıtıdır. Comte, bilimden hayata dair genel çıkarımların önünü kesmeye çalışırken, Kant, dünyanın bilim ve akılla kavranabileceğini savunmaktadır. Comte'un bilinemezliği, Aydınlanma'yı karartma amacıyla tasarlanmıştır. Kant'ın yaklaşımındaki bilinemezlik ise idealist felsefenin "akıl yürütme" ve "mutlak bilgi"ye yüklediği rollerin tortusunun Aydınlanma üstüne düşen gölgesidir. Bu gölge,

insanlığın kolektif yanılsamasının günümüzde de hâlâ güçlü biçimde sürmekte olan kalıntılarının bir yansımasıdır.

Akıl yürütme

İnsanlık, uygarlıkla birlikte "karmaşalarla düşünme"den "kavramlarla düşünme" aşamasına ulaşmıştır. Karmaşalarla düşünmede nedensellik ilişkileri bulanık ve zayıftır. Şeyler, herhangi bir güdüyle birbirleriyle ilişkilendirilebilir. Oysa kavramlarla düşünme aşamasında şeyleri birbirleriyle ilişkilendiren etken, nedenselliklerdir. Soyutlama ve genelleme süreçlerini mümkün kılan zihinsel süreç, temelini nedenselliğin oluşturduğu "akıl yürütme"dir.

Kant'ın yaklaşımındaki bilinemezlik ise idealist felsefenin "akıl yürütme" ve "mutlak bilgi"ye yüklediği rollerin tortusunun Aydınlanma üstüne düşen gölgesidir.

Kavramlarla düşünme aşamasına ulaşılmasında kafa emeğinin kol emeğinden ayrılmasının önemli bir katkısı olmuştur. Kavramlar, bilgi kadar yanılsamanın da temel yapı taşlarını oluşturur. Bilimsel Devrim'e kadar olan süreçte, yanılsamanın toplumsal soyutlama ve genelleştirme yetisinin gelişmesine bilgidan daha çok katkıda bulunmuş olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Akıl yürütmenin ölçütü mantıktır. Bir önermeler silsilesinde yer alan her önerme daha öncekilerden mantık kurallarına uygun biçimde çıkarılsaydı, bu

silsilenin içerdiği akıl yürütmenin doğru olduğunu söylüyoruz. Ama akıl yürütmenin doğru olması, sonuçta yapılan çıkarımların doğru olmasını gerektirmiyor. Eğer doğru oldukları varsayılarak yola çıkılan başlangıç önermeleri doğruysa, yani bunlar pratikle sınıandıklarında olumlaniyorsa, o zaman yapılan sonul çıkarımlar da doğru olur. Aksi durumda, akıl yürütmenin doğru olması, çıkarımların doğruluğunu beraberinde getirmez.

Nedensellik kavramı da, ister matematiksel, ister diyalektik olsun mantık kuralları da, nesnel gerçekliğin insan zihnine yansması sonucunda oluşmuştur. İnsan zihninin bu oluşumda katma değerinin yüksekliğine karşın, bu kavram ve kuralların kaynağı insan zihni değildir. İnsan, beyni nedensellik kavramı ve mantık kurallarıyla donanmış olarak doğmaz. Bunlar, insanın maddeyle etkileşim süreci içinde edindiği niteliklerdir. Aynı durum, tek tek bireyler için olduğu gibi, kolektif olarak insanlık açısından da geçerlidir. Mantık, insanlığın çok uzun bir süre boyunca pratikle etkileşim içinde gerçekleştirmiş olduğu kolektif bir soyutlama sürecinin ürünüdür.

Bilinemezciğin önemli kaynaklarından biri de, mutlak gerçek yanılmasıdır.

Yağmur da, bulut da maddeye aittir. Bulut olmadan yağmurun yağmadığı, ama bulutların varlığının ille de yağmura yol açmadığı gözlemi, bulutun yağmur için gerekli, ama yeterli olmadığı ilişkisinin insan zihnine yansmasına yol açar. Ama bulut ve yağmur arasındaki bu nedensellik ilişkisi, insan zihnine değil, maddeye aittir. Bu ilişki, dünyanın oluşmuş, ama insan türünün henüz oluşmamış olduğu dönemler için de geçerlidir. Gereklilik ve yeterlilik kavramları, matematiksel mantığın temel ilişkisini yansıtır.

Bütün dillerde "evet ve hayır" gibi bütün kavramların karşıtlık içindeki ikili sözcükler halinde yer alması, yine insan zihninin değil, maddeye ait bir özelliğin insan zihnine yansmasının bir ürünüdür. Karşıtların bir arada ve çatışma içinde yer almaları, bu karşıtlığı duyumsayan bir zihnin varlığından bağımsız olarak varolan nesnel gerçekliğin bir parçasıdır. Onun için diyalektik mantık da, matematiksel mantığın oluşumuna benzer bir süreç izlemiştir.

Kavramlar, gerçeklikle olan ilişkileri ne kadar dolaylılaşmış, diğer bir deyişle ne kadar soyut hale gelmiş olurlarsa olsunlar, zihnin madde ile olan etkileşiminin ürünüdür. Bir kavram, gerçekliği yansıttığı gibi, yanıl-samadan türetilmiş de olabilir. İlkel toplumda insanın doğadaki canlı ya da cansız bütün varlıklara bir amaç ve ruh yüklemiş olması, bir yanıl-samadır. Ama bu yanıl-samanın kökeninde insanın pratikte kendi edimlerinin amaçlılığını algılamış olması yatmaktadır. Aristo'nun maddenin hareketinin devamı için bir kuvvetin etkide bulunmayı sürdürmesi gerektiği şeklindeki çıkarımı da, bir yanıl-samadır. Ama binyıl-

lara direnmiş olan bu yanıl-sama yine zihnin madde ile olan etkileşiminin bir ürünüdür. Fiziğin bu yanıl-samayı yadsımış olmasına karşın, bugün yapılacak bir sormacada Aristo'nun yanıl-samasının günümüzde varlığını hâlâ yaygın biçimde sürdürmekte olduğunu saptanması hiç de şaşırtıcı olmayacaktır.

Oysa bilinenlerin alanı genişledikçe, bilinmeyenlerin alanı daralmamaktadır.

"İç gözlem", insan deneyiminin önemli ve doğrudan bir parçasını oluşturur. İnsan, kendi düşünsel süreçlerini iç gözlem yoluyla doğrudan izleme olanağına sahiptir. Öte yandan insan, hayata geldikten sonra kavramların oluşum süreçleri yerine, hazır kavramlarla karşılaşır. Bu sürecin kendiliğindenliği, olgularla kavramlar arasındaki ilişkide kavramlara başat rol yüklenmesini kolaylaştırır. İnsanlık günümüze kadar hep sınıflı toplumlarda yaşamış olduğu için egemen ideolojinin idealist felsefeye dayanması, idealizmin materyalizmle olan rekabetine hep önde başlamasına yol açar. Kendiliğindenlik, idealist bakış açısını doğururken, materyalist bakış açısını edinmek bilinçli bir çaba gerektirir.

Bu nedenle tarihsel gelişme içinde hem matematiksel, hem de diyalektik mantığın önce düşünce süreçlerinin incelenmesi sonucu keşfedilmiş olmasında bir doğallık vardır. İdealist felsefenin "gerçeğe ulaşma"da insanlığın kolektif yanıl-samalarından hareketle akıl yürütme dışında bir yolu yoktur. Ama bu nedenle kabahati akıl yürütmeye yükleyerek onu bilim dışına sürgüne yollamak, bilimi öngörü gücünden yoksun bırakır. Yapılması gereken, akıl yürütmeyi madde-zihin ilişkisinde zihne başat rolün yüklenmesinden doğan yanıl-samalardan arındırmaktır.

Comte'un bilinemezciği, nedensellik ve akıl yürütmenin bilim dışına sürülmesinden kaynaklanırken, Kant'ın bilinemezciğinin kökeni, akıl yürütmenin idealist yanıl-samalardan arındırılmamış olmasında yatmaktadır.

Mutlak gerçek yanılması

Bilinemezciğin önemli kaynaklarından biri de, mutlak gerçek yanılmasıdır. Bilginin göreceliğinin temel nedeni, maddenin sürekli ve sonsuz bir değişim içinde olmasıdır. Bilimin konusu olan gerçek mutlak olmadığı için, bilimde mutlak bilgi de yoktur. Evrenin bütün sırlarını bir anda gözlerimizin önüne serecek bir "püf noktası" mevcut değildir. İşin püf noktasını bularak evrenin sırrını çözmüş "hikmet odakları"na ancak kimi ilkçağ efsanelerinde ya da günümüzde bu efsaneleri evrene taşıyan bazı bilim kurgu filmlerindeki rastlanabilir.

Bilinemezciğin kaynağında bilgide mutlaklık arayışı yatmaktadır.

Mutlak bilginin Eflatun'un dilindeki karşılığı, evren hakkındaki bütün bilgiyi içinde barındıran değişmez bir "bilgi ideası"dır. Bu yaklaşıma göre, evren devasa bir bulmacadan ibarettir. İnsan, sınırlılığı nedeniyle çözümü idealar dünyasında mevcut olan bu bulmacayı tam olarak çözemez.

İdealist felsefenin bu yaklaşımının hem dine, hem de bilime olan bir yansıması vardır. Dine olan yansıması, insanın mutlak bilgiye erişiminin ancak kendisine dışarıdan tebliğ edilecek vahiyler aracılığıyla mümkün olduğudur. Bilime olan yansıması da, bildiklerimiz arttıkça, bilmediklerimizin azaldığı, diğer bir deyişle bulmacayı çözdükçe, bulmacanın çözüm bekleyen bölümünün küçüldüğü biçimindedir. Buna göre insanlık, sığasının sınırlılığı nedeniyle mükemmel bilgiye ulaşmasa da, ilanihaye ona yaklaşmayı sürdürecektir.

Oysa bilinenlerin alanı genişledikçe, bilinmeyenlerin alanı daralmamaktadır. Bilinenle bilinmeyen arasındaki sınır ötelendikçe, "sıcak temas" sağlayarak araştırma gündemine aldığımız bilinmeyenlerin alanı da genişlemektedir. Bilgimizin görece, dolayısıyla sürekli aşılabilir olmasının temel nedeni, bir mutlak bilgi ideasının var olmamasıdır. Bu durum, aynı zamanda bilim açısından sürekli bir itici güç işlevi görmektedir.

Bilinemezciğin kaynağında bilgide mutlaklık arayışı yatmaktadır. Çünkü bilinemezcilik, şu anda bilginin

görece olması nedeniyle yetmediğine değil, mutlak olarak hiçbir koşul altında bilgisine erişilemez olana gönderme yapmaktadır.

Bilinemezciğin madde ile zihin arasındaki bağı koparılmasından kaynaklandığını gördük.

İnsan, dışarıdan atanmış herhangi bir amaçtan yoksun kendiliğinden bir varoluşu kabullenemediği gibi, kendi sonluluğu ile evrenin sonsuzluğu, yani ölüm ve hayat arasındaki çelişmeyi hep kendisini kendinden aşkın bir bütünün içinde eriterek çözmeye çalışmıştır. Kendi varoluşuna biçilen amaç, aynı zamanda bütünleşmeye yöneldiği aşkınlığa da şekil vermiştir. Mutlak bilgi arayışı da, insanlığın bu kolektif yanılmasının doğal bir parçasını oluşturmaktadır.

Özne-nesne ilişkisinin doğasından kaynaklanan bilinemezler

Bilinemezciğin madde ile zihin arasındaki bağı koparılmasından kaynaklandığını gördük. Madde – zihin etkileşiminde zihin özne, madde ise nesnedir. Bu süreçte bilgi edinmemizi sınırlayan herhangi bir etken varsa, bu etkenin özne-nesne ilişkisinin doğasından kaynaklanması gerekir.

İnsanın gök cisimlerini gözlemesi, gök cisimlerinin konumu ya da hareketi üstünde bir değişim yaratmaz. Hatta Mars'a bir uzay aracı gönderildiğinde, bu edimin de Mars'ın hareketi üstünde gözlenebilir bir etkisi olmaz. Bu durumda, özne ile öznenin üstünde gözlem ya da edimde bulunduğu nesne arasına kalın bir çizgi çekmenin bir sakıncası yoktur.

Öte yandan özne, gözlem ya da edimiyle aynı zamanda üstünde edimde bulunduğu nesnenin bir parçası haline geliyorsa, o zaman özneyi nesneden kalın bir hatla ayırmak olanaksız hale gelir. Elektron mikroskobu aracılığıyla elektronu gözleyen özne, elektronu ancak o elektrona çarpan bir fotonun kendi gözüne ulaşması sayesinde algılayabilir. Ama fotonun elektrona çarpmış olması gözlenen elektronun konumunu ve hareketini değiştirmiş olacağı için, elektronun konumunu ve momentumunu kesin bir biçimde bilmek olanaksız hale gelir. Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi bu olguya dayanmaktadır. Bu belirsizlik, herhangi bir ölçüm becerisi eksikliğinden değil, doğrudan öznenin nesneyi algılayarak nesnenin bir parçası haline gelmesinden kaynaklanmaktadır.

Özne-nesne ilişkisinde öznenin nesnenin bir parçası olduğu durumlar, fizikten önce matematikte de ele alınmıştır. Bunun ilk örneklerinden biri olan Russel Paradoksu, Russel'in kendisinin gündelik dilden ifadesiyle şöyledir: "Kendisi tıraş olmayan herkesi tıraş eden, ama aynı zamanda yalnızca kendisi tıraş olma-

yanları tıraş eden bir berber olabilir mi?" Bu soruda özne, berber; nesne de, tıraş ettiği kişidir. Böyle bir berber varsa, o berber kendisini ne tıraş edebilir, ne de edemez. Kendisini tıraş ederse, yalnızca kendisi tıraş olmayanları tıraş etme koşulunu çiğnemiş olur. Öte yandan, kendisini tıraş etmezse, o zaman da, kendisi tıraş olamayan herkesi tıraş etmiş olmaz. Paradoks, özne ile nesne arasında örtüşme olduğu zaman ortaya çıkmaktadır.

Aslında Darwin'in kendisi de, "agnostik" sıfatının kendi tutumunu yansıtmada en uygun terim olduğu kanısındadır.

Gödel'in "Tamlığın Yokluğu Teoremi"nin kökeninde de bu paradoks yatmaktadır. Matematiksel bir sistemde aksiyomlar, doğrulukları ispatsız olarak kabul edilen önermelerdir. Bu sistem içinde doğruluğu ispat edilen önermeler, teoremleri oluşturur. Bir önermenin ispatı, aksiyomlar ve doğruluğu daha önce gösterilmiş önermelerden hareketle ve her adımı mantık kurallarına uygun çıkarımlardan oluşan bir önermeler silsilesi ile savlanan önermeye ulaşılmasından oluşur. İspat edilen her önerme doğrudur. Gödel'in teoremi bir aksiyomatik sistemde doğru ama ispat edilemez önermelerin bulunabileceğini göstermektedir. "Tamlığın yokluğu", yalnızca matematikte değil, bütün bilim dünyasında sarsıntı yaratmış, mutlak gerçeğe ulaşmanın eşliğinde olduğumuzu düşünenleri karamsarlığa sevk etmiştir.

Bilgi edinme, hem özneyi, hem de nesneyi, diğer bir deyişle hem zihni, hem de zihnin üstünde edimde bulunduğu maddeyi içinde barındırır. Bu bölümde ele alınan örneklerin yansıttığı bilinemezlik, bilgi edinme sürecinin vazgeçilmez bileşenleri olan zihin ve madde arasında set çekilmesinden değil, tam tersine bu bileşenler arasındaki etkileşimin özgül niteliğinden kaynaklanmaktadır.

İdealizmin tutunmaya çalıştığı bir ara mevzi

Türkçe karşılığı olarak "bilinemezcilik" sözcüğünü kullandığımız "agnostisizm" terimi ilk olarak Thomas Huxley tarafından 1869 yılında İngiliz Metafizik Derneği'nde yaptığı bir konuşmada kullanılmıştır. Kendisi bu terimi Hristiyanlığın "gnostisizm"i ("bilirlilik") olarak adlandırdığı "Tanrı ve dünya hakkında kesin bilgi sahibi olma" iddiasının karşıtı olarak icat ettiğini söylemektedir. Bir biyolog ve Darwin'in Evrim Kuramı'nın önde gelen savunucularından olan Huxley, bu terimi "aklı aklın götürdüğü son noktaya kadar başka hiçbir şeyi dikkate almadan kullanma ve kanıtlanmamış ya da kanıtlanması olanaksız sonuçlara kesin doğruymuş gibi sarılmama" ilkesi olarak açıklamaktadır. Aslında Darwin'in kendisi de, "agnostik" sıfatının kendi tutumunu yansıtmada en uygun terim olduğu kanısındadır. "Tanrı'nın ya da tanrıların" var-

lığı konusunda yeterli delile sahip olmama nedeniyle "bilemezlik" ya da "bilinemezlik" belirlemesi, İlkçağ'a kadar uzanmaktadır.

İster kişisel tutumunu betimleme, ister izlenmesi önerilen ahlâki bir ilke, isterse doğrudan bilgi kuramsal genel bir çıkarım bağlamında olsun, bilinemezcilik, bilgi edinme sürecinde madde ile zihin arasındaki etkileşime bakış açısını yansıtmaktadır. Bu bakış açısının bağlama göre kimi zaman bulanık ve örtük, kimi zamansa açık olması, bu durumu etkilememektedir.

"Bilemezlik" ya da "bilinemezlik" belirlemesi, İlkçağ'a kadar uzanmaktadır.

İnsanlığın Bilimsel Devrim'le çağdaş bilim anlayışına ulaşması, materyalizm – idealizm çatışmasında bugüne kadar yaşanmış en önemli kırılma noktasını oluşturmuştur. Bilim, nesnel gerçekliğin varlığını tarihin resmi kayıtlarına geçirmiştir. Bu durum, idealist felsefeyi tutunabileceği yeni ara mevziler aramak zorunda bırakmıştır. İdealist felsefe, bu ara mevzilerin dayanaklarını insanlığın kolektif yansılamasında bulmuş, ama aynı zamanda bu dayanakları bilimle bir arada yaşamalarını olanaklı kılacak biçimde yeni duruma uyarlamaya çalışmıştır. Bir akım olarak bilinemezcilik bu sürecin ürünü olarak doğmuştur.

Bilimsel Devrim'in bilimde tetiklediği gelişme süreci giderek serpintileşmesine karşın 20. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Bu durum bilinemezcilikte de karşıt cereyanların oluşmasına neden olmuştur. Bilinemezcilik, kimi zaman idealizmin Aydınlanma üstüne düşen koyu gölgesini yansıtmış, kimi zaman da açık Aydınlanma karşıtlığının temsilcisi haline gelmiştir.

Epistemik bir tavır olarak agnostisizm

Prof. Dr. Hasan AYDIN • Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe Bölümü

Agnostisizm, teorik açıdan makul olsa da, pratikte işlememektedir, kişi agnostiği olduğu şeyin lehinde ya da aleyhinde eylemde bulunabilmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç şu olsa gerekir: Pratik hayatta, eylemle ilişkisi olan konularda agnostik kalmak hiç de kolay değildir. Bu yüzden pratik yaşamın, agnostisizm karşısında olduğu söylenebilir.

Agnostisizm sözcüğünü din felsefesiyle sınırlamak olanaksızdır.

Agnostisizm: Kavramsal belirlenimler

Agnostisizm sözcüğü, etimolojik olarak Yunancada "bilinmeyen", "bilememek" anlamlarına gelen *agnostos* kelimesinden gelmektedir. Türkçeye *bilinemezcilik* olarak çevrilir. Genelde agnostisizm, din felsefesine ait bir kavram olarak düşünülür; Tanrı ve ruhun ölümsüzlüğü gibi dinsel doğmaların bilgisine sahip olunamayacağını ifade eder. Agnostisizmin din felsefesine ait bir sözcük olarak şöhret bulmasında, sözcüğü ilk kez kullanan Biyolog T. Huxely'in etkisi yadsınmaz. Huxley, entelektüel bir olgunluğa ulaşmış, kendi kendisine bir ateist mi, teist mi, yoksa bir panteist mi veya bir materyalist mi yoksa bir idealist mi, bir Hristiyan mı yoksa bağımsız bir düşünür mü olduğunu sorduğunda, *kesin bir sonuca ulaşamadığını görür* ve sonunda, bu gruplardan sonuncusu dışındakilere dâhil olmadığını söyler. Ona göre, bağımsız düşünürler hariç diğerlerinin tümü, kesin bir "*gnosis*"i elde ettiklerini ve varoluş sorununu çözdüklerinden emindiler. Oysa kendisi, böyle bir bilgiye sahip olmadığından ve varoluş sorununu çözemediğinden neredeyse emindir. Ayrıca bu sorunun çözülemez olduğuna dair bir inancı vardır.¹ Buna rağmen agnostisizm sözcüğünü din felsefesiyle sınırlamak olanaksızdır; çünkü hemen her şeyle ilgili, yani varlık, bilgi ve değerler alanıyla ilgili her konuda *agnostik bir tavır* takınılabılır. Agnostisizm, bilmek, inanmak, şüphe duymak gibi özde epistemolojik bir tavidir ve her konuda ortaya çıkabilir. Bunu görmek için günlük yaşamda sık sık kullanılan şu örnek cümleler üzerinde düşünmek yeterlidir:

"Onun doğruyu söyleyip söylemediğini bilmiyorum." "Bu konuda iyi ve kötünün ne olduğunu bilmiyorum." "UFO'ların var olup olmadığını bilmiyorum." "Ölünce insana ne olacağını bilmiyorum." "Tanrı'nın var olup olmadığını bilmiyorum." "Güzelliğin doğasını bilmiyorum." "Yarın başıma nelerin geleceğini bilmiyorum." "Duyularımın gösterdiklerinin gerisinde ne türden bir şey olduğunu bilmiyorum."

Günlük yaşamda kullandığımız bu türden deyişlerden yola çıkarak şu türden sonuçlara ulaşmak olasıdır:

- 1) Hiçbir saçmalığa ve çelişkiye düşmeksizin hemen her konuda agnostik cümleler kurmak olasıdır.
- 2) Saçmalığa ve çelişkiye düşmeksizin, (yukarıda) örnek olarak sun-

1) Thomas Huxley, "Agnosticism", Collected Essays: Volume V: Science And Christian Tradition, D. Appleton and Company, New York 1902, s. 238.

“Agnostisizm, bilmek, inanmak, şüphe duymak gibi özde epistemolojik bir tavidir ve her konuda ortaya çıkabilir.”

duğumuz hemen tüm cümlelerin yüklemine *bilioruma* dönüştürmek olasıdır. Sözgelimi, onun doğruyu söyleyip söylemediğini biliyorum; yarın ne olacağını biliyorum, Tanrının varolduğunu biliyorum vb.

- 3) Saçmalığa ve çelişkiye düşmeksizin, örnek olarak sunduğumuz cümlelerin kimilerinin yüklemeleri *inanıyoruma* dönüştürmek de olasıdır. Sözgelimi, Tanrı'nın varlığına inanıyorum.

Epistemolojik bir tavır olarak agnostisizm bilmenin karşıtı olduğuna göre, onu anlamak için bilgi nedir ve neyi bilebiliriz sorusu önem kazanmaktadır.

- 4) Saçmalığa ve çelişkiye düşmeksizin, örnek olarak sunduğumuz cümlelerinin kimilerinin yüklemine şüphe duyuyorum da çevirebiliriz. Sözgelimi, doğruyu söyleyip söylemediği konusunda şüphe duyuyorum, Tanrı'nın varlığından şüphe duyuyorum vb.
- 5) Ancak cümlelerin yüklemelerini aynı anda hem biliyor hem bilmiyor; hem şüphe duyuyor hem de inanıyor şeklinde düzenleyemeyiz. Bu çelişkiye düşmek olur.
- 6) Fakat aynı anda hiçbir saçmalığa ve çelişkiye düşmeksizin, *bilmiyorum ama inanıyorum* diyebiliriz. Sözgelimi doğruyu söyleyip söylemediğini bilmiyorum ama doğruyu söylediğine inanıyorum. Aynı şekilde bir Tanrı'nın olup olmadığını bilmiyorum ancak olduğuna inanmıyorum demek çelişik değildir. Bu durum gerçekten ilginçtir; aynı anda hem agnostik olmak hem de agnostik olduğumuz şeye inandığımızı söylemek ya da tersini ifade etmek olasıdır.
- 7) Dilsel açıdan mutlak agnostisizmi ifade etmek mümkündür; sözgelimi "insan hiçbir şey bilemez" diyebiliriz. Ancak bu tür deyişler paradoks oluşturlar. Paradokstan kurtulmanın tek yolu, insan hiçbir şey bilemez yargısını tırnak içine alıp, bu yargının dışındakileri bilemez demek gerekir. Aksi takdirde, hiçbir şeyin içerisine, hiçbir şey bilemez yargısı da dâhil olmuş olur. Bunun gösterdiği şey şudur: Mutlak agnostisizm paradoksaldır,

hatta bazen iç çelişkilidir.

- 8) Kısmi agnostisizm olasıdır; yani insan bazı şeyleri bilir bazı şeyleri bilemez demekte herhangi bir sorun bulunmamaktadır.
- 9) Daha önce bilmediğimiz bir şeyi, gerekçeler oluştukça bilir hale gelebiliriz. Arkadaşımızın doğruyu söyleyip söylemediğini bilmezken, daha sonra ortaya çıkan bir kanıt fikrimizi *bilioruma* dönüştürebilir.

Şu halde, agnostisizmin epistemik bir tavır olduğunu, bu tavrın bilginin karşısında konumlandığını, ama inanç ve şüpheyile bir arada bulunabileceğini söylemek gerekir.

Bilgi, inanç ve agnostisizm

Agnostisizmin epistemik bir tavır olduğunu, bu tavrın bilginin karşısında konumlandığını, ama inanç ve şüpheyile bir arada bulunabileceğini söylemek gerekir.

Epistemolojik bir tavır olarak agnostisizm bilmenin karşıtı olduğuna göre, onu anlamak için *bilgi nedir ve neyi bilebiliriz sorusu* önem kazanmaktadır. Bilgi terimi, Platon'dan bu yana felsefede, seçilmiş, birinci sıraya alınmış doğrulanmış ya da yeter düzeyde temellendirilmiş inançlarımızı imler. İnsanın bilme yetileri dikkate alınarak, duyusal, deneyimsel, sezgisel, akılsal, çıkarımsal bilgi; insanın bilmeye yöneldiği sahalara ve bu sahalara ilişkin varolanlar, nitelikleri ve ilişkileri dikkate alınarak da, gündelik, felsefi, dinsel, sanatsal, bilimsel bilgi gibi çeşitli bilgi türlerinden bahsedilir. Hangi saha olursa olsun felsefi açıdan bakıldığında bir bilgi iddiasında bulunmanın en az üç koşulu yerine getirmesi gerektiği ileri sürülür. Bunlar, doğruluk, inanma ve gerekçelendirme/temellendirme koşullardır. Bu koşulları bir parça açmakta yarar vardır.

İlki doğruluk koşuludur; bu koşul ileri sürülen her hangi bir önermenin doğru olmasını imler. Burada söz konusu edilen doğruluk, sadece özsel çelişki ile yadsınabilecek zorunlu doğruluk değil, aynı zamanda olgusal doğruluktur. Söz gelimi P önermesi doğru değilse, hiç kimse onun öyle olduğunu bildiğini söyleyemez. Elbette bildiğini iddia etmek mümkündür, fakat iddia, herhangi bir ciddi araştırmaya dayanmaz. Nitekim ortaçağda kimi insanlar yerin düz olduğunu bildiğini iddia etmiştir, ancak olgular onun yanlış olduğunu göstermiştir. Hiç kimse yerin düz olduğu bilgisine sahip olmaz; çünkü öyle değildir ve dünya hiçbir zaman düz değildi.

İkincisi inanma koşuludur. P'nin doğru olduğu iddiasında bulunan kişi, P'nin öyle olduğu konusunda emin olmalıdır; yani P'nin öyle olduğuna inanmalıdır. Bu özellik mantıksal bir özelliktir; çünkü şöyle denemez: 'P'nin öyle olduğunu biliyorum; fakat onun öyle olduğuna inanmıyorum.'

Mutlak bilinmezçiler, insanın bilgi yetilerinin, yani duyuların ve aklın yanıltıcılığına sık sık gönderme yaparlar.

Üçüncüsü, gerekçelendirme *koşuludur*. Kişi iddiasını doğrulayacak yeterli kanıtlara sahip olmalıdır. Eğer yeterli kanıtlara sahip değilse, biliyorum demekten çok inanıyorum ya da bilmiyorum demesi daha uygundur. Zira yeterli kanıtın olmaması, emin olunduğunun ileri sürülmesine engeldir.

Bu üç koşul, yani, 'P doğru olmalı, P'nin doğruluğundan emin olunmalı ve P'nin doğruluğunu destekleyen gerekçeler/kanıtlar olmalı', bilgi kavramının doğru kullanımına olanak sağlayan, bilgiyle inancı, bilgiyle bilgisizliği birbirinden ayıran en temel ayrım noktalarını belirler. İşte ancak bu üç koşul bir arada olduğunda, bir önermenin doğruluğu iddiası garanti altına alınabilir ve onun inançtan ayrılarak bilgi olduğu haklı olarak iddia edilebilir. Burada kendisine gönderme yapılan iddianın ne anlama geldiğini kaydetmek önemlidir; çünkü iddia reddedilebilirdir. Sözgelimi, iddiadan emin olmama ya da ona ilişkin kanıt sunmama iddiayı zayıflatır. Eğer P'nin yanlış olduğu ortaya çıkarsa, iddia bütünüyle geçersiz olur. Bu bağlamda sorulması gereken yeni bir soru bulunmaktadır: Acaba gerekçelerimiz/kanıtlarımız yanlış olamaz mı ya da önermemiz şans eseri doğru çıkamaz mı? Bu mümkündür. Ancak bunun söz konusu bilgi tanımını yıktığını söylemek zordur. Bu olsa olsa gerekçelendirmemizde daha dikkatli olmamız gerektiğini, bir önermenin gerekçelendirilmesiyle ilgili kanıtların, o önermenin doğruluğuyla ilgili kanıtlar olması gerektiğini gösterebilir.

Bir inancı doğru yapan, onu bilgiye dönüştüren şey nedir? Bu soruya felsefe tarihi içerisinde, üç temel yanıtın verildiği görülür. İlki, karşılıklılık/uygunluk (correspondence) kuramı, ikincisi, tutarlılık/uyumluluk (coherence) kuramı, üçüncüsü ise, yararçı/işlevselci (pragmatic) kuramıdır. Karşılıklılık/uygunluk kuramına göre, doğru inanç, nesnesine uygun olan; tutarlılık/uyumluluk kuramına göre, doğru kabul edilen diğer inançlara uyumlu olan; yararçı/işlevselci kurama göre ise, pratik olarak yararlı olandır. Bu üç kuram bize doğruluğun koşulu olarak farklı perspektifler

sunmaktadır ve kanımca, mantıksal ve matematiksel önermelerde tutarlılık/uyumluluk, dış dünyaya ilişkin olanlarda karşılıklılık/uygunluk ve eylemsel yaşamda ise daha çok yararlılık/işlevselcilik etkili olmaktadır. Ancak bilim açısından bakıldığında ilk iki kuramın birlikte kullanımının daha etkili olduğunu söylemek olasıdır. Çünkü yararlılık/işlevsellik özellikle temel bilimlerde önemli sorunlar yaratabilecek bir yaklaşımdır. Şu halde, felsefi olarak ele alındığında, inançlarımızın yeter düzeyde temellendirilip temellendirilemediği sorunu önemli bir sorundur ve kabullerimiz kimi kez yanlış olabilir. Zira insan olarak biz, yargılarımızda daima yanılabiliriz. Fakat bu yanılabilirlik durumu, bilgi kavramından doğruluk kavramını bütünüyle kopartmak için yeterli bir neden olabilir mi? Bu soruya neden olmasın biçiminde bir yanıt verilebilir.

Bir inancı doğru yapan, onu bilgiye dönüştüren şey nedir? Bu soruya felsefe tarihi içerisinde, üç temel yanıtın verildiği görülür.

Hatta daha ileriye gidilerek biz bilgiyle inanç kavramı arasında özdeşlik kurarak yer yer sıkıntılar yaratan doğruluk ve yanlışlık sorunundan tümüyle kurtulamaz mıyız sorusu da sorulabilir. Nitekim skeptikler böyle yapmakta ve doğruluğun bir ölçütünün bulunmadığını savlamaktadır. Çünkü onlara göre, her ölçüt başka bir ölçütü, her gerekçe başka bir gerekçeyi gerektirir ve bu sonsuza değin geriye gider. Ancak aynı ölçüt, skeptik iddialara da uygulanabilir; bu durumda, çelişkiye düşmeksizin skeptik kalmak mümkün olmaz. Bu yüzden, her bilgi iddiası bir takım temellerden yola çıkmak zorundadır.

Mutlak ve kısmî agnostisizm

Mutlak bilinmezçiler, skeptik ölçüt yokluğunu ya da bir ölçüt kabul etsek bile, ölçütlerle elde edilen gerekçelerin birbirine eşit geldiğini, ya da her ölçüt ve gerekçenin sonsuza değin geriye götürülebileceğini ve bu yüzden hakikatin asla bilinemeyeceğini ileri sürerler. Yine mutlak bilinmezçiler, insanın bilgi yetilerinin, yani duyuların ve aklın yanıltıcılığına sık sık gönderme yaparlar. Mutlak bilinmezci sav iç çelişkilidir; en azından *hakikatin bilinemeyeceğinin bilindiğini* ifade eder. Yine duyuların ve aklın yanıltıcı olduğunu bilmek için, yanıltmayan durumların varlığı gereklidir.

Kısmi bilinmezçiler, bazı şeylerin bilinebileceğini bazı şeylerin ise bilinemeyeceğini ileri sürerler. Felsefe tarihinde bu türden bir agnostisizmin oldukça yaygın olduğunu söylemek gerekir. Hatta bazı dogmatik filozoflarda bile rastlanılır. Sözgelimi, varlık ile mahiyet arasında ayrım yapan İbn Sinâ şöyle der:

"Eşyanın hakikatine vakıf olmak, beşerin kudretinde değildir. Biz eşyanın ancak özelliklerini, ihtiyaçlarını ve arazlarını bilebiliriz. Onlardan her birinin oluşturucu ve hakikatine delalet eden ayrımlarını bilemeyiz. Bilakis onlar öyle şeylerdir ki, kendileri için özelliklerin ve arazların var olduğunu biliriz. Muhakkak ki biz, el-Evvel'in (Tanrı'nın), aklın, nefsin, feleğin, ateşin, havanın, suyun ve toprağın hakikatini bilemeyiz. Yine biz, arazların kendine ait olan hakikatlerini de bilemeyiz. Bunun örneği, bizim cevherin hakikatini bilemediğimizdir. Biz sadece cevhere dair, bir konuda olmayan bir mevcut olduğu şeklindeki özelliğini biliriz. Bu ise, cevherin hakikati değildir. Cismin de hakikatini bilemeyiz. Bilakis, boyu, eni ve derinliği olan özelliklerin kendisi için bir sebep olduğunu biliriz. Canlının hakikatini de bilemeyiz. Bilakis, idrak ve fiil özelliğinin kendisi için bir sebep olduğunu biliriz. Çünkü idrak edicilik ve yapıcılık canlının hakikati değildir; canlının özelliği ve gereğidir. Canlının kendisine ait hakiki ayrımı idrak edemeyiz. Bundan dolayı, eşyanın mahiyetleri hakkında anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Çünkü herkes, bir diğerinin idrak ettiğinin dışında başka bir lazımı idrak etmektedir."²

Tanrı'nın varlığı ve ruhun ölümsüzlüğü gibi sorunlar *a priori* ve *a posteriori* olarak çözülemiyorsa, bu konuda en uygun yaklaşım agnostisizm olmak durumundadır.

İnsanın kendinde olan biteni bildiği, idelerini bildiği halde *dış dünyayı* bilemeyeceğini savunan düşünürler de, kısmi agnostik sayılabilirler. Onlara göre, algılarımızdan, düşüncelerimizden, tasarımıımızdan, temsillerimizden, dilimizden ve kültürümüzden bağımsız olarak kendi başına orada, dışarıda duran ve bir şekilde kendisine ulaşabileceğimiz nesnel/dışsal bir gerçekliğin varlığı iddiası gerekçelendirilemez. Çünkü İnsanın algılarından, idelerinden, kısacası bilişsel yetilerinden soyutlanarak gerçekliğe dokunması mümkün değildir. Bu yüzden, onlar, idelerimiz ile gerçekliği karşılaştırarak doğruya ulaşabileceğimiz düşüncesine de meydan okurlar. Çünkü bu durum, ideler ile gerçekliği karşılaştıran üçüncü bir göz gerektirir; ancak üçüncü gözümüz yoktur. Bu yüzden, insan kendine görünenin (fenomen) dışında kendinde gerçekliği bilmez.

Kimi kısmi bilinemezçiler, iyi-kötü, güzel-çirkin gibi değerlerin de kendinde gerçekliği bulunmadığını, bunların birer bireysel ve sosyal inşalar olduğunu dile getirirler. Daha da ileriye gidip, ahlaki ve estetik yargıların gerekçelendirilemeyeceğini iddia ederler. Dolayısıyla bu konuda da agnostik bir tutumun içerisine girerler.

Benzer bir kısmi agnostisizm, Tanrı'nın ve ruhun ölümsüzlüğü gibi sorunsallar konusunda da belirir. Buna göre, Tanrı'nın ve ruhun ölümsüzlüğü gibi sorunları çözmek için sondamız fazlaca kısadır. Bu konularda bilgiye ulaşmak olası değildir. Tanrı'nın varlığı ve ruhun ölümsüzlüğü gibi sorunsallarda, deneyden yani *a posteriori* bir temelden yola çıkan uslamamalar, bir aşamadan sonra deneyden koparlar; deneyin doğrudan işaret etmediği bir sonuca ulaşmaya yönelirler.

Yarın nelerin olacağı konusunda agnostik olabiliriz; ancak bu geçici bir durumdur.

Sözgelimi, evrendeki düzen, eğer böyle bir şey varsa, bir düzenleyiciye değil, olsa olsa düzenin kendisine işaret eder. Onun gerisine yönelen bir düzenleyici arayışı, analogik bir çıkarımdır; analogilerin epistemik kesinlik oluşturmaları olası değildir. *Apriori* çıkarımlar da bizi ne Tanrı'nın ne de ruhun varoluşu sorununa iletir. Her şeyden önce gerçekliğin akılsal olma zorunluluğu yoktur; olsa bile başka *a priori* temellerden yola çıkılarak, çelişkiye düşmeksizin Tanrı'nın varlığı ve ruhun ölümsüzlüğü gibi sorunlarda aksi sonuçlara ulaşmak da mümkündür. Bunda her hangi bir çelişki söz konusu değildir. Öte yandan Tanrı'nın ve ruhun ölümsüzlüğü gibi sorunlarda başka önemli bir sorun daha vardır: Bu sorun, onların ne olduğunun bilinmemesi, ya da neliği konusunda pek çok farklı tasavvurun olmasıdır. Neliği bilinmeyen ya da neliği hakkında uzlaşma olmayan bir şeyin varlığını gerekçelendirmeye çalışmak boş bir çabadır. Eğer Tanrı'nın varlığı ve ruhun ölümsüzlüğü gibi sorunlar *a priori* ve *a posteriori* olarak çözülemiyorsa, bu konuda en uygun yaklaşım agnostisizm olmak durumundadır. Bunları gerekçelendiremediğimiz için, bilgisine sahip olmadığımızı söylemek gerekir.

Burada, bir olgunun daha altını çizmek gerekir. Yarın nelerin olacağı konusunda agnostik olabiliriz; ancak bu geçici bir durumdur. Acaba, tüm şeylere yönelik agnostisizmi geçici bir şey olarak göremez miyiz? Belki bilgisel araçlarımız gelişecek ve şu an bilmediğimiz

2) İbn Sînâ, Eet-Ta'likât, çeviren: İsmail Hanoğlu, Elis yayınları, Ankara 2019, s. 63-64.

pek çok şeyi bilir hale geleceğizdir. Bu elbette olasıdır. Bir konu bir şekilde insan deney ve tecrübe alanına dâhil edilebiliyorsa, bilgisine ulaşmak olasıdır. Ancak aynı şeyi, Tanrı için düşünebilir miyiz? Kimi düşünür- lere bakılırsa, bu olası değildir; çünkü bilmek doğası gereği belirlemek ve sınırlamak demektir; oysa Tanrı, inananlarca, sınırsız olarak kabul edilmektedir. Yine pek çok filozof, Tanrı'nın insan, deney, tecrübe, hayal ve aklının ötesinde olduğunu ileri sürmektedir. Eğer böyle ise, insanın böylesi bir varlığın bilgisine ulaş- ması olanaksız görülmektedir. Bu konu doğası gereği mutlak bilinemezdir.

Agnostisizm, teorik açıdan makul olsa da, pratikte işlememektedir.

Pratik yaşamda agnostik kalmak mümkün mü?

Kuşkusuz tüm bu söylemlerimiz teorik saha için ge- çerlidir. Oysa işin bir de pratik yanı bulunmaktadır. Eğer agnostisizm, pratik yaşama değin uzatılırsa Pyrrhon'un başına gelen durumun ortaya çıkmaması için hiçbir neden yoktur. Öyküye göre Pyrrhon, gerek- çesiz yargı verilemeyeceğini, gerekçe yoksa yargıyı askıya almak gerektiğini söyleyen hocasını çukura düşmüş halde görür. Hoca kendi kendine kurtulama- yacak bir vaziyettedir. Pyrrhon bir süre hocasını sey- rettikten sonra, yaşlı adamı dışarı çıkarmak için ye- terli neden olmadığına karar verip yoluna devam eder. Çevredeki insanlar hocayı kurtarır ve Pyrrhon'u acı- masızlıkla suçlarlar. Lakin hocası kendi öğretisine sa- dık kalan öğrencisini bu tutarlılığından ötürü kutlar.³ Felsefi tutarlılık elbette önemlidir; ama yaşam, felsefi tutarlılık adına feda edilebilir mi?

Teori ile pratiğin iç içe geçtiği söylenebilir de, felsefi düzlemde ikisini birbirinden ayırmak elbette olasıdır. Bu anlamda mutlak bilinemezcinin, pratik hayatın bilgiyle düzenlenemeyeceğini kabul etmeleri gerekir. Eğer, eylem için bilgidan başka dayanak kabul etmi- yorlarsa, bu Pyrrhon örneğinde görüldüğü gibi, ey- lemsizliğe götürür. Ancak, bilgiyi reddetmek inancı

reddetmek anlamına gelmeyeceği için, insanın tüm eylemlerini inanca ya da sanıya dayandırması olası- dır. Benzer bir durum kısmi bilinemezci için de ge- çerlidir. Bilgisine sahip olmadıkları bir alanda, inanca dayandıklarını ileri sürebilirler.

「Eğer bir şey, eylemi gerektiriyorsa, agnostik, eylemden kaçınamayacağına göre, eylem ilkesi olarak bilgiye değil, inanca dayanmak zorundadır.

Bu şunu göstermektedir: Eğer bir şey, eylemi gerekti- riyorsa, agnostik, eylemden kaçınamayacağına göre, eylem ilkesi olarak bilgiye değil, inanca dayanmak zorundadır. Yani, teorik düzlemde agnostik olsa da, pratik düzlemde, bir inancı ya da sanıyı benimsemek durumundadır. Bu yüzden olsa gerek, teorik düzlemde dış dünyanın gerçek olup olmadığının bilinmeyece- ğini savunanlar, karşıdan karşıya geçerken üzerle- rine gelen araba konusunda agnostik davranmazlar. Davranırlarsa yaşamlarından olurlar. Yine ahlaki ba- kımdan doğru ya da yanlışın bilinmeyeceğini savu- nanlar, hemen her eylem değer yargısı içerdiğinden, pratik yaşamlarında agnostisizmlerini sürdüremez- ler. Benzer bir durum, Tanrı'nın ve ruhun ölümsüzlüğü gibi konular için de geçerlidir. Tanrı'nın ya da ruhun ölümsüzlüğünün bilinmeyeceğini düşünen birisi, ya Tanrı ve ruh vardır önermesini kabul ederek ya da red- dederek davranmak durumundadır. Bu durum, tuhaf bir biçimde "agnostik teist", "agnostik ateist" kavram- sallaştırmasında karşımıza çıkar. Bu şu anlama gel- mektedir: Agnostisizm, teorik açıdan makul olsa da, pratikte işlememektedir, kişi agnostiği olduğu şeyin lehinde ya da aleyhinde eylemde bulunabilmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç şu olsa gerekir: Pratik ha- yatta, eylemle ilişkisi olan konularda agnostik kalmak hiç de kolay değildir. Bu yüzden pratik yaşamın, ag- nostisizm karşısında olduğu söylenebilir.

3) Diogenes Laertios, Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğre- tileri, çeviren: Candan Şentuna, YKY, İstanbul 2003, s. 416.

Bilinemezcilik, “utangaç” materyalizmdir¹

Friedrich ENGELS

Gerçekten, bilinemezcilik, "utangaç" bir materyalizmden başka nedir? Bilinemezci doğa kavramı, baştan sona materyalisttir. Bütün doğal alem, yasalara bağımlıdır, ve bir dış etkinin işe karışmasını kesinlikle dışarır. Ama, bilinemezci şunu ekler: Bilinen evrenin ötesinde yücelerden yüce bir varlığın bulunduğunu ileri sürmemizi de çürütmemizi de sağlayacak hiçbir aracımız yoktur.

Bütün modern materyalizmin asıl yurdu, 17. yüzyıldan beri, İngiltere'dir.

Bu yapıtın içeriğinin, İngiliz kamuoyunun büyükçe bir kesiminin itirazı ile karşılaşacağını çok iyi biliyorum. Ama biz Kıtalılar, İngiliz "saygınlığının" önyargılarına biraz olsun önem verseydik, durumumuz bugünkünden de kötü olurdu. Bu kitap², "tarihsel materyalizm" dediğimiz şeyi savunmaktadır; ve materyalizm, İngiliz okurların büyük çoğunluğunun kulaklarını tırmalayan bir sözcüktür. "Bilinemezcilik" hoşgörülebilir, ama materyalizm hiç kabul edilemez.

Bununla birlikte bütün modern materyalizmin asıl yurdu, 17. yüzyıldan beri, İngiltere'dir.

"Materyalizm, Büyük Britanya'nın evlilik-dışı (naturalbom, doğal-doğmuş) oğludur. İngiliz skolastiği Duns Scotus, eskiden "Madde için düşünmek olanaksız mıdır?" diye sormuştu.

"Bu mucizeyi gerçekleştirmek için Tanrının sonsuz gücüne sığındı, yani tanrıbilime materyalizm va'zettirdi. Üstelik Duns Scotus bir adıcıydı.³ Materyalizmin ilk biçimi olan adıcılığa özellikle İngiliz skolastikler arasında rastlanır.

"İngiliz materyalizminin gerçek atası Bacon'dır. Ona göre, doğal felsefe (*natural philosophy*) biricik doğru felsefedir; ve duyuların deneyimine dayanan fizik, doğal felsefenin en önemli bölümüdür. Onun sık sık andığı yetkililer, Anaksagoras ile homoiomerileri⁴ ve Demokritos ile atomlarıdır. Bütün bilim deneye dayanır, ve duyuların sağladığı verilere ussal bir araştırma yöntemini uygulamaktan ibarettir. Tümevarım, çözümlleme, karşılaştırma, gözlem, deney, böyle bir ussal yöntemin belli başlı biçimleridir. Maddede doğal olarak bulunan nitelikler içinde hareket, yalnız mekanik ve matematik hareket biçiminde değil, madde-

1) Bu yazı Sol Yayınlarından çıkan Marx Engels Seçme Yapıtlar 3 (Birinci Baskı) adlı kitabın Friedrich Engels'e ait Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, 1892 İngilizce Baskıya Özel Giriş adlı bölümünün 118-125. sayfaları arasından alınmıştır. Başlık dergimiz tarafından konulmuştur.

2) Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* kitabını kastediyor. -Bilim ve Ütopya

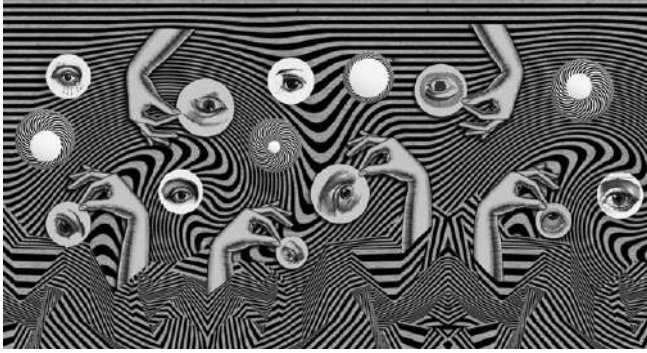
3) *Adçılar*. - Ortaçağ felsefesinde bir eğilimin temsilcileri. Bu, eğilime göre genel kavramlar bireysel şeylerin yalnızca adlarıdır, insan beyninin ve dilin birer ürünüdür. Ortaçağ gerçekçilerinden farklı olarak, genel kavramların bağımsız olarak varolandıklarını ve şeylerin ilk örnekleri ve kaynakları olmadıklarını öne sürerler. Böylece nesneleri birincil, kavramları ikincil sayarlar. Bu anlamda adıcılık ortaçağdaki materyalizmin ilk dışavurumudur.

4) *Homoiomeriler*. - Pek küçük, nitel olarak belirli, sonsuz bölünen maddi tane-cikler. Anaksagoras'a göre, homoiomeriler varolan her şeyin birincil temeliydiler ve bileşimleri şeylerin çok-türlülüğünü doğuruyordu.

“Materyalizm, İngiliz okurların büyük çoğunluğunun kulaklarını tırmalayan bir sözcüktür. "Bilinemezcilik" hoşgörülebilir, ama materyalizm hiç kabul edilemez.”

nin bir itki, bir yaşamsal ruh, bir gerilim -ya da Jakop Böhme'nin kullandığı bir terimle, bir "qual"⁵- biçimi olarak da ilk ve en önemli niteliklidir.

"Materyalizm, Bacon'da, ilk yaratıcısında, henüz çok yönlü bir gelişimin tohumlarını taşır. Bir yanda madde, duyumsal, şiirli bir büyü içinde, insanın bütün varlığını tatlı gülümsemelerle kendisine çeker görünür. Öte yanda, atasözleri gibi formülleştirilmiş olan öğreti, tanrıbilimden aktarılan tutarsızlıklarla dallanıp budaklanır.

Materyalizm, Bacon'da, ilk yaratıcısında, henüz çok yönlü bir gelişimin tohumlarını taşır.

"Materyalizm, daha sonraki evrimi sırasında tek yönlü bir hale gelir. Hobbes, Bacon'ın materyalizmini sistemleştirir. Duyulara dayanan bilgi, şiirli çiçeklerini yitirir, matematikçilerin soyut deney konusu olur; geometri, bilimlerin en yücesi ilan edilir. Materyalizm, insandan-kaçar (*misanthropic*) olur. Çünkü kendi karıştını, insandan kaçan o tensiz ruhsalcılığı kendi alanında alt etmesi için kendi teninden sıyrılması ve çileci olması gerekmektedir. Bunun için, duyumsal bir kendilik olmayı bırakıp zihinsel bir kendilik olur; ama bu yüzden, zihne özgü bütün tutarlılıkları da, sonuçlarını önemsemeden geliştirir.

"Bacon'a katkıda bulunan Hobbes, şöyle konuşur: İnsanın bütün bilgisi duyularla sağlanıyorsa, bizim kavram ve idealarımız, ancak gerçek alemin duyumsal biçimlerinden soyutlanmış görüntüleridir. Felsefe, bu görüntülere ancak ad koyabilir. Bir ad, onların birden çoğuna verilebilir. Adların bile adları olabilir. Bir yandan bütün kavramların kökeninin duyulur alemde bulunduğunu ve, öte yandan, bir sözcüğün bir sözcükten daha çok şey olduğunu, duyularımıza bildiğimiz varlıkların, hepsi de tek olan varlıkların dışında, genel, tekil olmayan doğal özellikte varlıklar bulunduğunu savunsaydık, bu bir çelişki olurdu. Maddesiz bir töz, maddesiz bir cisim gibi saçmadır. Madde, varlık, töz, yalnızca aynı gerçeklik için [kullanılan -ç.] farklı terimlerdir. *Düşünceyi, düşünen maddeden ayırmak*

5) "Qual" filozofça bir sözcük oyunudur. Qual, harfi harfine, işkence, bir çeşit eyleme zorlayan bir acı anlamındadır; gizemci Böhme [qual'ın Ç. N.] Almancasına Latince *qualitas* (nitelik) sözcüğünden bir şeyler katmıştır. Onun "qual", dıştan çektilen bir acıya karşıt olarak, ona yakalanan nesnenin, ilişkinin ya da kişinin kendiliğinden gelişiminin doğurduğu eyleme geçiren ilkeydi. [Engels'in İngilizce baskıya notu.]

olanaksızdır. Bu madde, evrende oladuran bütün değişimlerin etkenidir. Sonsuz sözcüğü zihnimizin sonsuz bir toplama işlemini gerçekleştirme gücü olduğunu saptamadığı sürece, anlamsızdır. Bizim için yalnız maddi şeyler algılanabilir, Tanrının varlığı konusunda hiçbir şey bilemeyiz. Yalnız benim kendi varlığım kesindir. Her insani tutku, bir başlangıcı ve bir sonu olan mekanik bir harekettir. İyi dediğimiz şeyler, itkinin amaçlarıdır. İnsan, doğa ile aynı yasalara bağlıdır. Güç ile özgürlük, özdeştir.

"Hobbes, Bacon'ı sistemleştirmişti, ama Bacon'ın temel ilkesine, bütün insan bilgisinin kökeninin duyulur alem olduğuna bir kanıt göstermemişti. Bu kanıtı, *Essay on the Human Understanding [İnsan Zihni Üzerine Deneme]* adlı yapıtında, Locke verdi.

Maddesiz bir töz, maddesiz bir cisim gibi saçmadır.

"Hobbes, Bacon materyalizminin tanrıci önyargılarını yıkmıştı; Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Priestley ve Locke'un duyumsalcılığını kuşatan son tanrıbilimsel engelleri yıktılar. Ne olursa olsun, pratik materyalist için yaradancılık⁶, dinden kurtulmanın yalnızca kolay bir yoludur."⁷

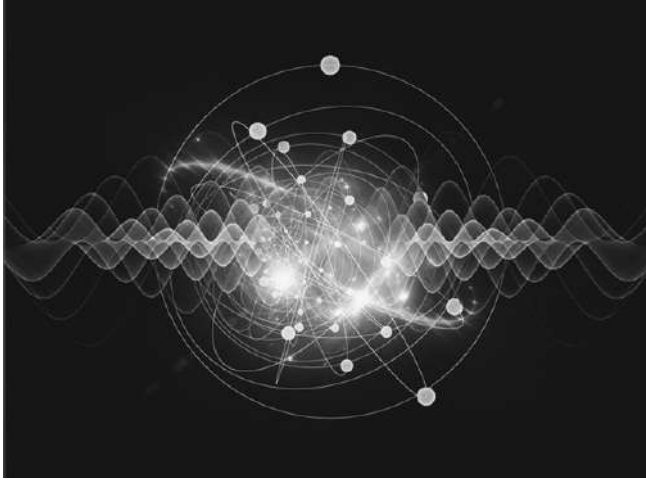
Karl Marx modern materyalizmin İngiliz kökeni üstüne işte böyle yazıyordu. Günümüzün İngilizleri, onun kendi atalarını övmüş olmasından pek hoşlanmıyorlarsa, yazık olur. Bacon'ın, Hobbes'un ve Locke'un, İngilizlerin ve Almanların, Fransızları karada ve denizde yenmiş olmalarına karşın, dışında kaldığımız ve sonuçlarını İngiltere'nin olduğu kadar Almanya'nın da iklimine alıştırmaya hala çabaladığımız Fransız devrimine taç giydirilmeden önce bile, 18. yüzyılı tam anlamıyla bir Fransız yüzyılı yapan o ünlü Fransız materyalistlerinin babaları oldukları yadsınamaz.

Bunun yadsınacak bir yanı yoktur. O yüzyılın ortalarında, İngiltere'ye yerleşen her kültürlü yabancıyı şaşırtan ve onun dikkate almadan edemeyeceği şey, saygın İngiliz orta sınıfının dinsel bağınazlığı ve budalalığı idi. Biz, o sıralarda, hepimiz materyalisttik, hiç değilse, çok ileri derecede özgür düşünen kimseledik; ve İngiltere'deki eğitilmiş kişilerin aşağıyukarı hepsinin her türlü olmayacak mucizeye inanacağını, ve Buckland ile Manteli gibi yerbilimcilerin bile, Tekvin'in efsaneleriyle öyle pek çatışmasınlar diye kendi bilimlerinin olgularını çarpıtacaklarını pek dü-

6) *Yaradancılık (deism)*. - Tanrıyı bir kişisellik olarak değil, evrenin kavranabilir birincil nedeni olarak kabul eden ve Tanrının doğaya ve insan yaşamına karışmasını yadsıyan dinsel-felsefi bir öğretidir.

7) Marx ve Engels, *Die heilige Familie*, Frankfurt a. M., 1845, s. 201-204. [Marx ile Engels'in bu kitabının tam adı şöyledir: *Die heilige Familie oder Kritik der Kritischen Kritik Gegen Bruno Bauer und Konsetten*. (Bkz: Kutsal Aile, ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi, Sol Yayınları. Ankara 1976, s. 195-197.) -Ed. I

şünemi yorduk; o zamanlar, dinsel konularda kendi zihinsel yetilerini kullanmaya cesaret eden insanlar bulmak için, eğitilmemişlerin, "ayaktakımı" diye anılan emekçilerin, özellikle Ovıncı sosyalistlerin arasına girmeniz gerekiyordu.

Bizim bilinemezimiz, bütün bilgimizin, duyularımızın sağladığı bilişime dayandığını kabul eder.

Ama İngiltere o zamandan beri "uygarlaştı". 1851 sergisi⁸, İngilizlerin o adasal içekapanıklığının ölüm çanını çaldı. İngiltere, beslenme düzeni, adetler, düşünceler bakımından giderek uluslararasılaştı; öylesine ki, keşke bazı İngiliz adetleri ve töreleri, Kıtada, Kıtasal alışkanlıkların burada tutunduğu kadar çok tutunmuş olsaydı, demeye başlıyorum. Her nasılsa, 1851'den önce yalnız soyluların bildiği salata yağının ülkeye sokulup yayılmasına, dinsel konulardaki Kıtasal kuşkuculuğun o uğursuz yayılması eşlik etti, ve bu, şuna vardı: Bilinemezcilik, tam İngiliz Kilisesi kadar saygıdeğer tutulmamakla birlikte, saygınlık bakımından Baptizm ile hemen hemen başabaş ve Selamet Ordusunun⁹ kesinlikle daha üstünde bir aşamaya yaraşır görüldü. Bu koşullarda, mümkürlüğün [inkarcılığın. Bilim ve Ütopya] gelişmesine yürekten acıyan ve bunu kınayan kimse-leri, bu "yeni moda kavramların" her gün kullanılan birçok nesne gibi yabancı kökenli olmadığını, *made in Germany* olmadığını, tersine, hiç kuşkusuz eski İngiltere'ye özgü olduğunu; ve onların Britanyalı türeticilerinin, bundan iki yüzyıl önce, bugünkü torunlarının cesaret ettiğinden epeyce ileri gittiklerini öğrenmenin avutacağına inanmamak elimden gelmiyor.

Gerçekten, bilinemezcilik, "utangaç" bir materyalizm- den başka nedir? Bilinemezci doğa kavramı, baştan sona materyalisttir. Bütün doğal alem, yasalara bağımlıdır, ve bir dış etkinin işe karışmasını kesinlikle dışarır. Ama, bilinemezci şunu ekler: Bilinen evrenin

ötesinde yücelerden yüce bir varlığın bulunduğunu ileri sürmemizi de çürütmemizi de sağlayacak hiçbir aracımız yoktur. Laplace, *Mecanique celeste* adlı yapı- tında, Tanrının adını bile neden anmadığını kendisine soran Napoleon'a, kıvançla, "*Je n'avais pas besoin de cette hypothese.*"¹⁰ karşılığını verdiği çağda, bunun bir anlamı olabilirdi. Ama bugün, evrimci evren anlayışımızda, bir Yaradana ya da Düzenleyiciye hiç yer yoktur; ve varolan alemin dışında bırakılmış bir Yüce Varlıktan söz etmek, terimlerdeki bir çelişkiyi dolaylı olarak göstermektedir, ve bana öyle geliyor ki, bu, din- dar kimselerin duygularını yok yere aşağısamaktır.

Düşünmenin bu türlü-şünü yalnız kanıtlamayla altetmek kuşkusuz güç görünüyor.

Bundan başka, bizim bilinemezimiz, bütün bilgi- mizin, duyularımızın sağladığı bilişime dayandığını kabul eder. Ama şunu ekler: Duyularımızın, bize, kendileriyle algıladığımız nesnelerin doğru tasarımlarını verdiğini nereden biliyoruz? Ve bize, nesneleri ve onların niteliklerini sözkonusu ederken, gerçekte kendileri üzerine kesin hiçbir şey bilemeyeceği bu nesneleri ve nitelikleri değil, yalnızca onların kendi duyularında yarattığı izlenimleri kastettiğini bildirir. Bu durumda, düşünmenin bu türlü-şünü yalnız kanıtlamayla altetmek kuşkusuz güç görünüyor. Ama kanıtlamadan önce eylem vardı. *In Anfang war die Tat.*¹¹ Ve insan eylemi, [sözkonusu -ç.] güçlüğü, insan becerikliliği onu uydurmadan çok önce yenmişti. Çöreğin [varlığının --ç.] kanıtı, yenmesindedir. Bu nesneleri, onlarda algıladığımız niteliklere göre, kendi yararımıza kullanmaya başladığımız an, duyusal algılarımızın doğruluğunu ya da yanlışlığını yanılmaz bir sına- mada geçirmekteyizdir. Bu algılar yanlışsa, bir nesne- nin onlara göre kestirdiğimiz kullanım yolunun da yanlış olması ve çabamızın boşa gitmesi gerekir. Ama amacımıza varmayı başarırırsak, o nesne ile onun biz- deki ideasının uyuştüğünü anlarsak; nesne, ereğimiz için kendisinden beklediğimizi verirse, o zaman bu, bizim o nesne ve onun nitelikleri üzerine olan algıla- rımızın kendi dışımızdaki gerçeklikle uyuştüğünün o ölçüde olumlu kanıtıdır. Ve bir başarısızlığa uğra- dığımız zaman, başarısızlığımızın nedenini bulmada genellikle pek gecikmeyiz; kendisine dayanarak iş gördüğümüz algının ya eksik ve yüzlek, ya da başka algıların sonuçları ile onların elvermediği bir tarzda birleştirilmiş olduğunu --kusurlu usavurma dediğimiz şey budur- anlarız. Duyularımızı gerektiği gibi eğitme- ye ve kullanmaya, ve eylemimizi gerektiği gibi edinil- miş ve kullanılmış algıların belirlediği sınırlar içinde tutmaya ne kadar dikkat edersek, eylemimizin sonu- cunun, algılarımız ile algılanan şeylerin nesnel doğası arasındaki uyumayı gösterdiğini o kadar iyi anlaya- cağız. Şimdiye kadar, bilimsel olarak denetlenmiş du- yu-algılarımızın, zihnimizde doğaları gereği dış alem

8) 1851 Mayısı ile Ekimi arasında Londra'da açılan Birinci Dünya Ticaret ve Sınai Sergisine göndermedir.

9) *Selâmet Ordusu* (*Salvation Army*). - İngiltere'de 1865'te kurulmuş gerici dinsel ve iyiliksever örgüt. 1880'de askeri bir modele göre yeniden örgütlendi (adı bundan ötürüdür). Bu örgüt burjuvazinin yaygın desteğine güvenerek, emekçi halkı sömürücülere karşı savaşımdan saptırmak amacıyla, birçok ülkede yardımsever kurumlardan oluşmuş bir ağ meydana getirdi.

10) "Bu varsayımı hiç gereksinmedim." -ç.

11) "Başlangıçta eylem vardı." (Goethe, *Faust*, Kısım I. Sahne III.) -ç.

bakımından gerçeklikle çatışmalı idealar yarattığı, ya da dış alemle onun bizdeki duyu-algıları arasında bir iç bağdaşmazlık bulunduğu sonucuna varmamıza yol açan tek bir örnek yoktur.

Bilinemezci, hiçbir şey bilmediği alanlarda, bilgisizliğini Yunancaya çevirmekte ve ona agnostisizm (bilinemezcilik) demektedir.

Ama hemen ardından yeni-kantçı bilinemezci ortaya çıkıp diyor ki: Bir şeyin niteliklerini doğru olarak algılayabiliriz, ama şeyin kendisini hiçbir duyulur ya da zihinsel yolla kavrayamayız. Bu kendinde-şey, kavrayışımızın ötesindedir. Hegel, buna çok önceleri şu karşılığı vermişti: Bir şeyin bütün niteliklerini biliyorsanız, şeyin kendisini de biliyorsunuz demektir; geriye, sözkonusu şeyin bizim dışımızda varolmasından başka hiçbir şey kalmaz; ve duyularınız size bu olguyu öğrettiği zaman, kendinde-şeyin, Kant'ın o ünlü *Ding an sich*¹² bilinmezinin üst yanını da kavramış olursunuz. Buna şunu eklemek gerekir: Kant'ın çağında, doğal nesneler konusundaki bilgimiz gerçekten öylesine bölük pörçüktü ki, onların her biri üzerine bildiğimiz az bir şeyin ötesinde sırlarla dolu bir "kendinde-şey" bulunduğu pekala sanılabılırdi. Ama bu kavranamaz şeyler, bilimin dev adımlarıyla ilerlemesi sırasında kavrandılar, çözümlendiler, üstelik *yeniden üretildiler*, üretebildiğimiz şeyin bilinemez olduğunu elbette düşünemeyiz. Bu yüzyılın [19. yüzyıl -ç.] ilk yarısında, organik maddeler, kimya için sırlarla dolu nesnelerdi; bugün, onları, birbiri ardına, organik süreçlerin yardımı olmaksızın, kimyasal öğelerini kullanarak yapmayı *öğreniyoruz*. *Modern kimyacılar, herhangi bir cismin, kimyasal bileşimi bilinir bilinmez, kendi öğelerinden yapılabileceğini söylüyorlar*. En yüksek organik tözlerin, albüminli cisimlerin, bileşimlerini bilmekten henüz uzağız; ama yüzyıllar sonra bile olsa, bu bilgiyi edineceğimizden, ve onu kullanarak, yapay albümin üreteceğimizden kuşkulanmak için hiçbir gerekçe yoktur. Ve o aşamaya ulaşırsak, organik yaşamı da yaratacağız, çünkü yaşam, en aşağı biçimlerinden en yüksek biçimlerine kadar, albüminli cisimlerin normal varolma tarzından başka bir şey değildir.

Bununla birlikte, bizim bilinemezcimiz, bu biçimsel iktiraz kayıtlarını ileri sürdükten hemen sonra, aslında olduğu gibi, yola gelmez bir materyalist gibi konuşur ve davranır. *Bizim* bildiğimiz kadarıyla, maddenin ve hareketin ya da şimdi dendiği gibi, enerjinin ne yaratılabilir, ne de yok edilebilir olduğunu, ama elimizde, herhangi bir zamanda yaratılmamış oldukları konusunda tanıt bulunmadığını söyleyebilir. Ama, kabul ettiği bu gerçeği herhangi özel bir halde kendisine karşı kullanmayı denerseniz, sizi hemen tersleyecektir. Ruhsalcılığın olabilirliğini *in abstracto*¹³ kabul etse de, onun *in concreto*¹⁴ ele alınmasını istemez. Size şöyle diyecektir: Bildiğimiz ve bilebildiğimiz kadarıyla, evrenin bir Yaradanı ve Düzenleyicisi yoktur; madde ve enerji, bizim bakımımızdan, ne yaratılabilir ne de yok edilebilir; bizce, us (akıl, *mind*), enerjinin özel bir biçimi, beynin bir işlevidir; bütün bildiğimiz, maddi alemin değişmez yasalarla yönetildiğidir, vb... Böylece, bilinemezci, bir bilim adamı olduğu ölçüde, herhangi bir şey *bildiği* ölçüde, bir materyalisttir; biliminin dışında, hiçbir şey bilmediği alanlarda, bilgisizliğini Yunancaya çevirmekte ve ona *agnostisizm* (bilinemezcilik) demektedir.

Ne olursa olsun, bir şey anlaşılır görünüyor: bir bilinemezci olsaydım bile, besbelli, bu küçük kitapta kabataslak sunulan tarih kavramını "tarihsel bilinemezcilik" diye niteleyemezdim. Dindar kimseler bana gülerdi, bilinemezci ise kendileriyle alay mı ettiğini öfkeyle sorardı. Onun için, önemli bütün tarihsel olayların sonal nedenini ve büyük itici gücünü, toplumun ekonomik gelişiminde; üretim ve değişim tarzlarındaki dönüşümlerde; ve bunların ardından toplumun farklı sınıflara bölünmesinde; ve bu sınıfların birbirlerine karşı savaşımalarında arayan görüşü adlandırmak için, başka birçok dilde olduğu gibi, İngiltere'de de "tarihsel materyalizm" terimini kullanırsam, bundan, İngiliz saygınlığının bile pek sarsılmayacağını umuyorum.

12) Eşyanın özü. -ç

13) Soyut olarak. -ç.

14) Somut olarak. -ç.

David Hume'un yararcılık ahlakının arka planı olarak Tanrı tartışması

Prof. Dr. Doğan GÖÇMEN • Dokuz Eylül Üniversitesi Felsefe Bölümü

Hume, teorik felsefi metinlerinden farklı olarak Tanrı kavramı ve din üzerine olan çalışmalarında düşüncenin ve kavramın gelişimine tarihsel yaklaşır. Bu çalışmalarında sergilediği yöntem ve ortaya koyduğu düşünceleriyle sıkça Ludwig Feuerbach'ın örneğin Hristiyanlığın Özünde geliştirdiği düşüncelerini andırır. Onun tarihsel metinleri göz ardı edilerek felsefi metinleri doğru olarak anlaşılmayacaktır. Hatta onun doğada nedensellik konusunda sergilediği eleştirel tutum mistik kötü kullanımlara dahi açık olabilmektedir.

Hume, Locke'dan farklı olarak, ide kavramını yalnızca düşünme ve akıl yürütme ile sınırlar.

David Hume'un Tanrı ile sorunu olduğu bilinir. En azından akademik dünyada yaygın olarak bilinir. Fakat Hume'un Tanrı ile olan sorununun, her ne kadar ontolojik düzlemde töz ve nedensellik ve epistemolojik düzlemde soyut ideler bağlamında formüle edilmiş olsa da bunun aslında ahlaki motivasyonlardan kaynaklandığı hemen hiç bilinmez veya yeterince dikkate alınmaz. Aşağıdaki kısa yazımda Hume'un Tanrı tartışmasının onun teorik ve pratik felsefesinin doğru bir şekilde anlaşılması için vazgeçilmez olduğunu göstermek istiyorum.

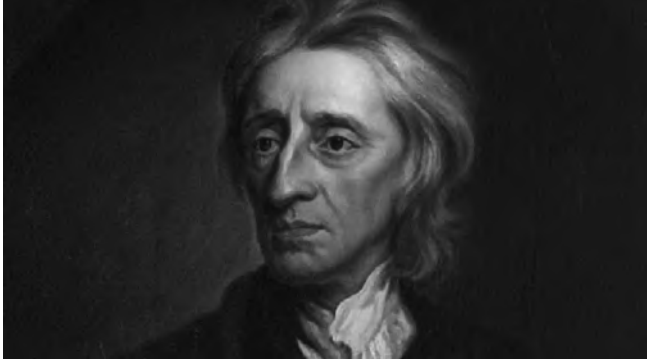
Hume'un tanrı ve inanç meselesinde devraldığı miras

David Hume'un teorik ve pratik felsefesinde Tanrı kavramına belki bir defa bile rastlamayız. Fakat aslında metinlerinin her tarafında ve her düşüncesinde Tanrı kavramıyla adı konmamış bir hesaplaşma içindedir filozof. Bu hesaplaşma bir yandan Presbiteryen Kilise ile ilgiliyken diğer yandan Thomas Hobbes ve John Locke gibi isimlerle ilişkilidir. Şimdi John Locke'a dönüp 17. ve 18. yüzyılda yaygın olan Tanrı kavrayışına açıklık getirelim. Locke, bugüne kadar materyalist olmakla suçlanır ve bu konuda Thomas Hobbes'u takip etmiş olduğu için eleştirilir. Oysa Hume, *Soruşturmalar*'ına asıl felsefesinin kaynağı olarak işaret etti. Böylelikle ilk büyük eseri olan *İnceleme*'sini felsefesinin kaynağı olarak reddetmiş olur. Locke'u 'ide' kavramını doğru kullanmamakla yani idealizm-materyalizm tartışmasında tutarlı olmamakla suçlar. Zira Locke, Hume'a göre, ideyi tüm algılarımız için kullanmıştır, böylece idelerin algılanan dış nesnelere de mi ait olduğu yoksa yalnızca insanın zihninde dış nesnelere dair oluşturduğu örneğin tasavvurlar/tasarımlar mı olduğu konusunda kararsızdır.¹ Hume, Locke'dan farklı olarak, ide kavramını yalnızca düşünme ve akıl yürütme ile sınırlar. Dış nesnelerden kaynaklanan algılar içinse "izlenim" kavramını kullanır. Böylece Hume, algı teorisi çerçevesinde epistemolojik gerçekçi bir yaklaşım sergiler. Eş deyişle Fransız filozoflarının, Locke'un epistemolojisinde gördükleri tutarsızlıklardan kurtarma işini hâlihazırda Hume yapmaya başlamıştır. Fakat epistemolojik kuram çerçevesinde tutarsızlıkla suçlanan Locke, insan zihninde 'doğuştan gelen ideler' olmadığı konusunda sergilediği tutumda son derece tutarlıdır. İnsan zih-

“Metinlerinin her tarafında ve her düşüncesinde Tanrı kavramıyla adı konmamış bir hesaplaşma içindedir filozof.”

1) Hume, D., *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergun Baylan, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 17 (Hume'un konuya ilişkin dipnotuna bakınız).

ninde doğuştan gelen ne kurgusal ne de kılğısal ideler vardır.² Locke'un bu yaklaşımına göre, Tanrı kavramı da dâhil olmak üzere tüm kavramlarımızın kökeni dış dünyadaki nesneler olsa da yani kavramlar dış dünyadan nesnelerden kazanılsa da onların zihinde yaratıcısı insanın bizzat kendisinin entelektüel üretken etkinliğidir. Buna uygun olarak Locke, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme adlı eserinde şöyle diyor:

Locke'un Tanrı'nın ezelden beri varlığına dair argümanları bazen varlığın ezelden beri var olduğuna dair argümanlara dönüşüyor.

"Tanrı bize kendisine ilişkin doğuştan ideler vermemiş ve zihinlerimize kendi varlığını okuyabileceğimiz harfler kazınamışsa da, zihinlerimizi donatan yetiler başısladığına göre, kendini tanıksız bırakmış değildir; çünkü duyularımız, algılarımız ve aklımız varken, kendimizle baş başayken de onun açık bir kanıtından yoksun kalmış olmayız."³

Locke'un bu belirlemelerine göre insana bahşedilen yetiler yani insanı insan yapan kapasiteler Tanrı'nın varlığının kanıtıdır. Bu kapasiteler insana dünyayı algılamasını, dünya ve onun hakkında bilinç, dünya dolayısıyla kendi hakkında özbilinç edinme olanağı sunuyor; yetiler ki insana zihin yetilerini kullanarak akıl ve akla dayanarak ide veya konsept/kavram sahibi olmasını sağlıyor. İnsana kendisini özgür ve ahlaklı varlık olarak kavramasına yardımcı olan akıl ve kavram kapasitesidir. Locke'un Tanrı'nın kanıtı olarak sunduğu deliller bunlardır.

Locke, Tanrı kavramı bize hiçbir şekilde doğuştan gelmemektedir, biz kendi kapasitelerimizle varlığa ve varlıkta kendimize yani insana dair bir kavram geliştirdikçe onun kavramına ulaşıyoruz, demek istemektedir. Bu bakımdan Locke büyük bir Renaissance'cıdır. Onun Tanrı kavramı insanı ve doğayı keşfetmeye çağırılmaktadır. İnsanı ve doğayı keşfetmek, insanı Tanrı kavramına yaklaştıracaktır. Bu bakımdan Locke'un Tanrı kavramı, insanın sahip olduğu bilgiye göre tarihseldir. İnsanın kendisine ve dünyaya dair bilgisi arttıkça ve geliştikçe Tanrı kavramı da gelişecek ve değişecektir. İnsan, Tanrı'nın varlığını ancak akıl yetisini kullanarak bilebilir. Tanrı'nın varlığını, bir bilebilen varlık olarak kendisine bakarak yani varlık kendisi

gibi bilen bir varlığı var ettiğine göre, bundan ezelden beri bilen bir varlığın var olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Zira Locke'a göre, Tanrı, kavramı gereği, ezeli-ebedi, her şeyi bilen ve her şeye muktedir olandır.⁴ Locke, insan gibi bilen bir varlığın var olmasını, her şeyi bilen (*omniscient*) bir varlığın var olduğunun kanıtı olarak alıyor. Fakat bu bağlamda varlığın insan gibi bilen bir varlığı var etme potansiyellerini mi kastediyor yoksa gerçekten düşünen, planlayan ve yaratan bir Tanrı'dan mı bahsediyor tam anlaşılmıyor. Locke'da Tanrı kavramının her iki anlamı da vardır. Locke'un Tanrı'nın ezelden beri varlığına dair argümanları bazen varlığın ezelden beri var olduğuna dair argümanlara dönüşüyor.

Locke'un Tanrı'nın varlığına ve niteliklerine dair tüm argümanlarının üst uğrağını Tanrı'dan korkma ve ona itaat etme düşüncesi oluşturmaktadır.

Tanrı'nın ezelden beri var olduğunu akıl yürütme yoluyla argümantatif olarak kanıtladıktan sonra Locke kendisi bu ezeli-ebedi yaratıcının maddi olmadığını ileri sürmeyi tercih etse de onun pekâlâ maddi olduğunun da ileri sürülebileceğini kabul etmektedir. Locke açısından burada önemli olan Tanrı'nın varlığının kanıtlanmış olmasıdır. Ama Tanrı'yı maddi varlık olarak kabul edenler, insanda düşünme yetisini reddetdiklerini de bilmelidirler. Locke'un Tanrı'nın varlığına ve niteliklerine dair tüm argümanlarının üst uğrağını Tanrı'dan korkma ve ona itaat etme düşüncesi oluşturmaktadır. Zira ona dair duyulan korku ve itaat, örneğin anayasa gibi sözleşmelerin ve ahlaki normların genel geçerliliğini garanti etmektedir. Bu sorun Locke'un Hobbes'tan devraldığı bir sorundur. Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde sivil toplumun kurulmasına öngelen veya savaş dolayısıyla merkezi otoritenin zayıfladığı dönemde anlaşmaların geçerliliğinin ancak Tanrı tarafından garanti edilebileceğini söylüyor. Şöyle diyor Hobbes:

"Böylece, uygar toplumdan önce veya uygar toplumun savaşıla kesintiye uğramasında, üstünde mutabık kalmış bir barış anlaşmasını, tamah, hırs, şehvet veya diğer güçlü arzulara karşı güçlendirecek, herkesin Tanrı olarak taptığı ve vefasızlıklarının öcünü alacağından korktuğu o görünmez gücün korkusundan başka hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla, devlet gücüne bağlı olmayan iki kişi arasında yapılabilecek tek şey, korktukları Tanrı üstüne birbirlerine yemin etmelidir..."⁵

Hobbes, bu pasajda Tanrı kavramına işlevsel bir anlam yüklemektedir ve bununla insanlar arası ahlaki ilişkileri düzenlemeyi amaçlamaktadır. Tanrı'nın bugün de din çerçevesinde sahip olduğu işlev budur. Avrupa Birliği anayasası bağlamında olduğu gibi güncel anayasa tartışmalarında da bu görüş bir tartışma ko-

2) Locke, J., *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, c. 1, çev. Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 45-99.

3) Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, c. 2, s. 323.

4) Locke, *a.g.e.*, s. 333.

5) Hobbes, T., *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 105.

nusu olmuştur. Hobbes'ta Tanrı kavramının bir nedensellik anlamı bir de doğa anlamı vardır. Hobbes'a göre, doğanın güçlerinin nedeninin açıklanamadığı yerde insanlar Tanrı adını vermiştir. Hobbes ayrıca emek harcayarak doğadan çaba ile ürün elde etme eylemini, 'Tanrı'dan satın alma' olarak tanımlıyor.

Hume, düşüncenin ve kavramın gelişimine ilkesel olarak toplumsal ve tarihsel yaklaşmaktadır.

Hume'un motivasyonu ve amacı

Hume, teorik felsefesi çerçevesinde tözler üzerine düşünürken, Ortaçağ geleneğine ve kilisenin hâkimiyetine karşı Aristotelesçi mirasın yanında her şeyden önce bu modern gelenek üzerine düşünmektedir. Onun teorik felsefesinde özellikle ontolojik konularda sergilediği şüpheci tutumun açıklaması, dini bağnazlık karşısında sergilediği duruş ve inanç konusunda hoşgörü arayışında yatmaktadır. Sonunda tek tanrıcılık, Hobbes ve Locke örneğinde de görüldüğü gibi, ahlakı korku üzerine kurmak zorundadır. Fakat büyük bir ahlak filozofu olan Immanuel Kant, ahlakın ilkesel olarak gönüllülük ilkesine dayalı olmak zorunda olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, 20. yüzyılın büyük bir filozofu olan Ludwig Wittgenstein'in belirttiği gibi, ahlak kurumu cezai yaptırımı dışlar. Ahlakta gönüllülük esastır. Hume, tek tanrıcılığı eleştirirken ve teorik felsefesi çerçevesinde buna uygun bir sistem ortaya koyarken, ahlakın özgürlük ve gönüllülük üzerine nasıl inşa edilebileceğini kurgulamaktadır.

Hume, teorik felsefi metinlerinden farklı olarak Tanrı kavramı ve din üzerine olan çalışmalarında düşüncenin ve kavramın gelişimine tarihsel yaklaşır. Bu çalışmalarında sergilediği yöntem ve ortaya koyduğu düşünceleriyle sıkça Ludwig Feuerbach'ın örneğin *Hristiyanlığın Özü*'nde geliştirdiği düşüncelerini andırır. Onun tarihsel metinleri göz ardı edilerek felsefi metinleri doğru olarak anlaşılmayacaktır. Hatta onun

doğada nedensellik konusunda sergilediği eleştirel tutum mistik kötü kullanımlara dahi açık olabilmektedir. Hume, düşüncenin ve kavramın gelişimine ilkesel olarak toplumsal ve tarihsel yaklaşmaktadır. Onun *Dinin Doğal Tarihi* adlı denemesi için hazırladığı özetle tek tanrıcılığın çok tanrıcılıktan nasıl ortaya çıktığını açıklarken toplumsal gelişmeye işaret ediyor: "Monoteizm, politeizmden akıl yürütme yoluyla değil, insan toplumlarının gelişimi ile karşılaştırma yoluyla evrilip ortaya çıkmıştır."⁶

Hume'a göre, bir düşünce veya inanç sistemi (monoteizm) diğerinin (politeizm) içinde oluşup ortaya çıkmaktadır.

Buna göre inanç ve düşünce sistemlerinin ortaya çıkışının kaynağı tarihsel toplumsal gelişmelerdir. Hume, kendi döneminde yaşayan insan topluluklarına dair raporlardan da hareketle insanlık tarihinde insanların dini bir inanca sahip olmadıkları bir dönemin de olduğuna dikkat çektikten sonra Tek tanrıcılığın ancak çok tanrıcılıktan ortaya çıkıp gelişmiş olabileceğini vurgulamaktadır. Hume'a göre, bir düşünce veya inanç sistemi (monoteizm) diğerinin (politeizm) içinde oluşup ortaya çıkmaktadır. *Dinin Doğal Tarihi* adlı eserinin bir yerinde şu son derece anlamlı gözleme rastlıyoruz:

"İnsan düşüncesinin doğal ilerleyişine göre, bilisiz kalabalığın önce üstün güçler hakkında yaltak ve sırtak bir anlayışı olacağı, ancak daha sonra bu kavramı genişleterek doğanın bütün çatısını düzenleyen o yetkin Varlığa erişecekleri kesin görünüyor. Tanrısal Varlığın, insan tutku ve istekleri, beden ve organları olan, güçlü ama sınırlı bir varlık olarak kavranmadan önce, onlara tümbilgili, tümerkli ve her yerde varolan salt bir ruh olarak görüldüğünü ileri sürersek, oldu olacak, insanların kulübelerden önce saraylarda yaşadıklarını ya da tarım yapmadan önce geometri çalıştıklarını da düşünebiliriz. Zihin, aşağı olandan üstün olana yavaş yavaş yükselir: yetkin olmayandan soyutlamayla bir yetkinlik ideası oluşturur: kendi yapısının soylu yanlarını kaba yanlarından yavaş yavaş ayırmaya, kendi tanrısal varlık tasarımıyla yalnızca bu soylu - çok daha yücelterek ve saflaştırarak - aktarmayı öğrenir. Hiçbir şey düşüncenin bu doğal ilerleyişini bozamaz..."⁷

Hume'un bu açıklamasına göre insanlar 'Tanrı bilmezlikten' çok tanrıcılığa ve oradan da "tümbilgili, tümerkli ve her yerde varolan salt bir ruh olarak" tanımlanan tek tanrıcılığa evrilmiştir. Dolayısıyla Hume bundan şu sonuca ulaşır: Tek tanrıcılık ezeli-ebedi değildir. Çok tanrıcılık da Tanrı tanımazlık da Tek tanrıcılık kadar doğaldır. Hiç kimse inancından veya inançsızlı-

6) Hume, D., "An Abstract of the Natural History", *Dialogues and Natural History of Religion* içinde, Oxford University Press, Oxford & New York, 1993, s. 194.

7) Hume, D., *Din Üstüne*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983, s. 37/38.

ğundan dolayı, örneğin Locke'un ateistler için önerdiği gibi, sapık olarak yaftalanamaz.

Hume'un mitleri ve efsaneleri yıkması

Hume, bu görüşlerinden dolayı, dünyaca ünlü bir filozof olmasına karşın, üniversitede bir kürsüye atanmamıştır. Ömür boyu tanrı tanımaz olarak damgalanmış ve dışlanmıştır. Öyle ki, 1776 yılında öldüğünde kamuoyundan ve basından tek bir ses çıkmaz. Herkes sanki onun varlığını yok saymak için ölümü üzerine susma konusunda anlaşmıştır. En yakın dostu Adam Smith, erdemli bir insanın öldüğünü duyuran bir yazıyla sessizliği bozar. Ama onun bu girişiminin kendisine hayatı boyunca görmediği hakaretleri beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Hume'un yukarıda sergilediğim tüm bu tarihsel araştırmalarının ve akıl yürütmelerinin amacı, ahlakın inşası için gerekli özgürlük ve hoşgörü ortamının ne olabileceğini ortaya koymaktır. Eğer insan zihni Hume'un yukarıda belirttiği gibi basitten karmaşığa doğru ilerleyip geliyorsa, onun tabiriyle "aşağı olandan üstün olana yavaş yavaş" yükseliyorsa, mitolojik efsaneler neden oluşuyor, herkes gibi birer insan olanlar neden yüceltilip peygamber ilan ediliyor?

Hume, "Politeizm, biricik Tanrı adına tek gerçek iddiasında olmadığı için, monoteizme göre daha hoşgörülüdür" der.

Hume'un bu konuda denediği en az üç açıklama vardır. Her şeyden önce eğitim ve öğretim durumunda topluma hâkim olan büyük fark ve tabakalaşmadır. İnsanlara olgular ve olaylar hakkında sunulan bilgiler ne kadar bilimsel ve yapılan açıklamalar ne kadar akla uygun olursa olsun; eğer insanların bu bilgileri ve açıklamaları bilimsel olarak ve akla uygun bir şekilde hazmedecek yeterli kapasiteleri yoksa; sunulan bilgiler ve yapılan açıklamalar onlar tarafından kendi günlük düşünme ve bilinç durumuna göre kendi dillerine çevrilecektir. Hume'a göre doğal ve tarihsel olaylar ve olgular bağlamında efsanelerin oluşmasının nedenlerinden birisi budur ve eğitim yoluyla aşılabilir.

Olaylar ve olgular hakkında efsane oluşmasının ikinci nedeni sözel tarihin oluşmasıdır. Hume *Dinin Doğal Tarihi*'nde şöyle der: "Tarihsel olgu, görgü tanıkları ve çağdaşlardan sözlü olarak aktarılırken, ardarda her bir aktarmada biraz daha kılık değiştirir ve sonunda, dayandığı özgün gerçekle pek küçük bir benzerliği kalır ya da hiç kalmaz."⁸ Tarihsel olgular ve olaylar hakkında efsane ve masal oluşmasının nedenlerinden birisi de budur. Felsefe ve bilim tarihi bile bu efsanelerle doludur. Bu efsane ve masallar ancak gerçek durum ve olgular yeniden kurgulanarak aşılabilir.

Hume'un, mitlerin, efsanelerin, masalların nasıl oluştuğuna dair bu saydığı iki neden kendiliğinden oluşan nedenlerdir. Fakat ona göre bir de bilinçle yaratılan mitler ve efsaneler vardır. Güncel dünyamızla da doğrudan ilişkilendirilebilecek bir gözleminde Hume, *Dinin Doğal Tarihi*'nde bunu şöyle betimler:

"Barbar, hatta kimi zaman uygar uluslar arasında, keyfi hükümdarlara karşı artık her övgü yolu tüketilince, her insan niteliği en sonuna değin alkışlanınca, köle ruhlu saraylıların onları gerçek tanrısal varlıklar diye benimsediklerini ve halka tapınılacak putlar gibi gösterdiklerini sık sık görürüz."⁹

Hume'un daha ilkesel yaklaşımına göre, tüm dini bağlılıklar ahlaklılığı güçlendirmekten çok "batıl inançlı itaat etmeye, dogmatik coşkunculuk ve saçma inançları kucaklamaya götürür."

Hume'un burada 'köle ruhlu saraylılar' hakkında söylediği, belki de Muhammed'in ölümünden sonra (anlatıldığına göre) takipçilerinin henüz cenazeyi dahi kaldırmadan miras uğruna güç ve iktidar kavgası etmiş olmalarını açıklayabilir. Kişiler etrafında tarihte oluşan iyi veya kötü amaçlı mitlerin kaynağı, topluma hâkim olan yabancılaşma, güç ve iktidar ilişkileridir. Güç ve iktidar ilişkilerinin hâkim olduğu ilişkilerde tek ve mutlak bir gerçek geçerli kılınmaya çalışılır. Bu, iktidarı muhafaza etme çabasının kaçınılmaz sonucudur. Bu nedenle Hume, çok tanrıcılığı tek tanrıcılığa tercih eder. Burada söz konusu olan Hume'un kişisel inancı değildir.

Hume'un minimalist yaklaşımı ve yararcılık ahlakı

Hume için burada söz konusu olan, toplumun ve toplumun bir bütün olarak hoşgörü ilkesi üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Tarihsel olarak mevcut koşullarda mümkün olan budur. Dolayısıyla Hume, "Politeizm, biricik Tanrı adına tek gerçek iddiasında olmadığı için, monoteizme göre daha hoşgörülüdür" der. Devam eder: "Çok tanrıcılık doğal olarak diğer mezheplerin ve

8) Hume, *Din Üstüne*, s. 39.

9) Hume, *Din Üstüne*, s. 63.

ulusların tanrılarının da tanrısallıktan pay almasına müsaade eder.”¹⁰ Hume, tercih etmiş olduğu bu minimalist yaklaşımı teorik felsefesinde temellendirmeye ve pratik felsefesinde de uygulamaya çalışmıştır. Hume’un daha ilkesel yaklaşımına göre, tüm dini bağlılıklar ahlaklılığı güçlendirmekten çok “batıl inançlı itaat etmeye, dogmatik coşkunculuk ve saçma inançları kucaklamaya götürür.” Filozof şöyle devam eder: “Bu elbette ahlak doğal olduğu içindir ve ahlakı çoğu, evrende Tanrı olmasa da uygulardı. Buna karşın özgün (dini) bağlılığa dayalı feragat ve eylemler yalnızca Tanrı ile ilgilidir, çünkü onların ilkesel olarak başka kullanım nedeni bulunmamaktadır.”¹¹

Teorik felsefi çerçevesinde Hume, tözün varlığını reddeder.

Gördüğümüz gibi Hume, daha ilkesel bir bağlamda düşününce ahlakı kendi başına durabilecek ve uyulması için dış bir desteğe ihtiyacı olmayan bir değerler sistemi olarak almaktadır. İngilizce konuşulan dünyada bunu ilk defa Shaftesbury dile getirmiştir. Shaftesbury’e göre inancı tam olanın ahlakı tam olmak zorunda değildir ve ahlakı tam olanın da ayrıca dine ihtiyacı bulunmamaktadır.

Teorik felsefi çerçevesinde Hume, tözün varlığını reddeder. Töz tüm tikel olanların paylaştığı yani ortaklaştıran taşıyıcı içeriktir. İnanç çokluğunu mümkün kılmak için Hume, felsefi bakımdan bu yolu tercih eder. Aynı şekilde “soyut ideler”in gerçeklikte bir karşılığının olmadığını ileri sürer. Zira eğer soyut idelerin gerçeklikte denk gelen bir karşılığının olduğunu kabul etseydi, bu, Hume’un tözün varlığını kabul etmesi anlamına gelecekti. Hume’a göre gerçeklikte her şey tikeldir. Fakat biz onlara dair kavram oluştururken zihnimizin bir katkısı olarak onlara ilişkin genel kavramlar veya onun tabiriyle “soyut ideler” oluştururuz. Hume’un şüpheliği burada söz konusu olan tözün varlığının ve soyut idelerin gerçeklikte bir karşılığının olmamasıyla ilgilidir.

Hume, bu minimalist yaklaşımı nedeniyle aşırı bir zorlamayla tutkuları bencil olarak tanımlar. Oysa tutkuların zorunlu olarak bencil olmadığını kanıtlayan aşk ve yardımseverlik gibi o kadar çok tutkumuz vardır. Emeği tek evrensel adalet yani paylaşım kıstası olarak geçerli kılmak istemektedir. Çalışmayan yememelidir. Fakat aynı minimalist zorlama nedeniyle emeği yalnızca bir özel mülkiyet edinme etkinliği olarak kavrar. Sonunda toplum seninki ile benimki arasındaki ayrım yani özel mülkiyetin mutlak olarak kabul edildiği ilke üzerine inşa edilir. Bu bakımdan insanlar arasında gerçekleşen tüm ilişkiler piyasalardan bildiğimiz karşılıklılık ilkesi üzerine kurulur. Ahlakı bakımdan bu, çıkar ve yarar ahlakına dayalı bir toplumun teorik gerekçelendirilmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle Hume’un modern toplum konseptinde tek bağlayıcı

olan formel yasalar kalır –ki, bu, onu soyut ideler bağlamında gerekçelendirdiği formalizmle ilgilidir. Formel yasaların geçerliliğini garanti eden mutlak devlet gücünün ve mülkiyete dayalı sınıflı bir yurttaşlık teorisinin gerekçelendirmesi, Hume’un tüm felsefe sisteminin üstübaşını oluşturur.

Hume’a göre gerçeklikte her şey tikeldir.

Hume’un burada ancak kısaca sunabildiğim toplum ve devlet teorisinin ayrıntılı olarak ortaya konması başka bir yazının konusu yapılacaktır. Hume, yukarıda kısaca sunduğum modern topluma dair son derece berrak betimlemeleriyle modern toplumun tüm kurumlarının eleştirisini de mümkün kılmıştır. Bunu ise, Hegel’den önce, bir “sempati ahlakı” geliştiren İngiliz-İskoç felsefesinin üstübaşını temsil eden Adam Smith gerçekleştirmiştir. Bu da başka bir yazının konusudur.

10) Hume, “An Abstract of the Natural History”, s. 195.

11) Hume, “An Abstract of the Natural History”, s. 195.

Bilinemezciğin temel yapıtı: Doğal Din Üzerine Diyaloglar

Prof. Dr. Halil TURAN • ODTÜ Felsefe Bölümü

Deneyci bilgi kuramının ilkelerini ve varsayımlarını izleyerek Tanrı'nın yüklemeleri hakkında bilginin olanaksız olduğu yargısına vardığını gördüğümüz Hume'un *Diyaloglar*'daki tartışmanın kuşkucu sonuçlarından çok bilinemezciğin etik ve siyasal içermeleriyle daha yakından ilgilendiğini düşünüyorum. Hume Philo'yu iyi bir siyaset ve ahlak düzeninin nasıl olması gerektiği konusunda konuşturuyor, onun aracılığıyla din ile siyasetin mutlak bir biçimde ayrılmasını öneriyor. Doğrusu Hume ilk yazılarından itibaren insanı ödül ve ceza imgelerine dayanan bir ahlakın baskısından kurtarmayı amaçlamıştır.

Hume yazarlık yaşamı boyunca din üzerine görüşlerini çeşitli eserlerine ustalıkla yerleştirerek dile getirmiştir.

David Hume, 25 yıl önce yazdığı *Doğal Din Üzerine Diyaloglar*'ı ölüm yılı olan 1776'da tekrar ele alır, düzeltmeler, eklemeler yapar ve ölümünden sonra yayımlanması konusunda vasiyet eder. En iyi dostu Adam Smith ve yayımcısı William Strahan bu görevi yerine getirmekten kaçınırlar, kitap, yeğeni David'in girişimleriyle 1779'da basılır.² Bilinemezciğin (agnostisizm) temel yapıtı olarak görülen *Diyaloglar*'ın yaratabileceği etkiler konusunda Hume'un hem endişeli hem de umutlu olduğu anlaşılıyor. *Doğal Din Üzerine Diyaloglar*'ı yayımlamamış, fakat ölümünden sonra yayımlanması için hasta yatağında her girişimi yapmıştır. Bu tutumunun nedenleri neler olabilir?

Akla her şeyden önce Hume'un konunun, yani din üzerine düşüncelerin ifadesinin getireceği tehlikelerden çekinmiş olduğu geliyor. Çünkü *Diyaloglar*'da ele alınanlar pek masum konular değildir. Doğrusu Hume yazarlık yaşamı boyunca din üzerine görüşlerini çeşitli eserlerine ustalıkla yerleştirerek dile getirmiştir. Dinin toplumsal yaşam üzerindeki olumsuz etkileri, din adamlarının yozlaşmaya yatkınlıkları, iyi bir toplumsal yaşam için dinin olabildiğince ılımlı bir biçimde ele alınmasının gerekliliği, insan zihninin kavrama yeteneklerinin Tanrı'yı kavramasına elvermediği, bu konudaki metafizik tartışmaların boş işler olduğu gibi konularda aslında söyleyeceklerini söylemiş, söyleyemeyeceklerini de sezdirmiş, *Diyaloglar*'daki pek çok konuyu zaten örtük veya açık ele almıştır.

Yaşamı boyunca kendini Hristiyanlığın dogmalarından ve tapım simgeselliğinden uzak hisseden Hume, önceki yazılarında olduğu gibi, *Diyaloglar*'da da dine karşı açık bir tavır almaktadır. Ona ateist demek zordur, çünkü ateizmin savının da sonunda dogmaya yaslanacağını düşünür gibidir. Tanrı'nın varlığı ne tümdengelimle tanıtılabilecek ne de deneyimin yardımıyla gösterilebilecektir. Bu sorun insan usunun sınırlarını aşmaktadır.

Diyaloglar'daki ana tartışmaları izleyerek David Hume'un bilinemezciği hangi uslamlamalara dayandığını ortaya koymaya çalışalım. *Diyaloglar*'da üç kişi konuşmaktadır: Deneyci-kuşkucu Philo, deneyci teist Cleanthes ve geleneksel teist Demea. Tartışma daha çok Philo ve

1) *Diyaloglar* adıyla anacağım.

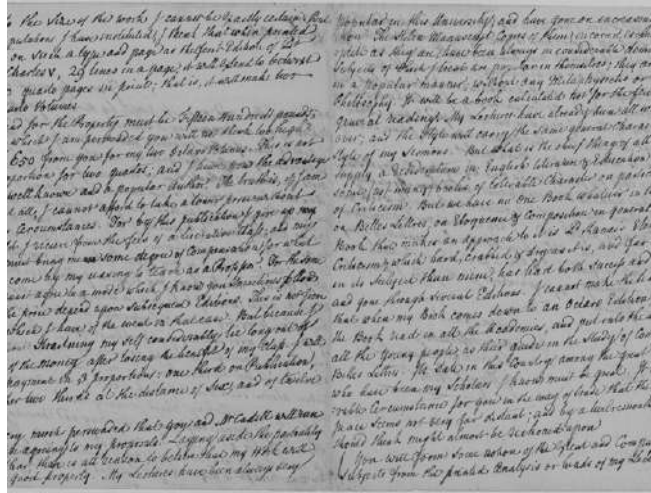
2) Ernest C. Mossner, "Hume ve Söyleşiler'in Kalıtı," David Hume, Din Üstüne, [der.,] çev. M. Tunçay, Ankara: İmge, 2016 içinde, s. 111. Mete Tunçay, *Diyaloglar*'ı *Doğal Din Üzerine Söyleşiler* adıyla çevirmiştir.

“Bilinemezciğin (agnostisizm) temel yapıtı olarak görülen *Diyaloglar*'ın yaratabileceği etkiler konusunda Hume'un hem endişeli hem de umutlu olduğu anlaşılıyor.”

Cleanthes arasında geçmektedir. Hume'un bu karakterlerden hangisiyle özdeşleştirilebileceği tartışmalı (ya da önemsiz) bir konu olsa da yorumcular genel olarak Hume'un görüşlerinin sözcüsünün Philo olduğunda birleşirler.

Diyaloglar'ın başlarında Hume Philo'ya şunları söyler:

İnsan usunun zayıflığının, körlüğünün, dar sınırlarının iyice farkında olalım; günlük yaşamda, eylemlerimizde bile kararsızlığının, bitmez tükenmez karışıklıklarının üzerinde gerektiği gibi duralım; duyularımızın yanılgılarını, aldatmacalarını, bütün dizgelerin temel ilkelerinin üstesinden gelinemeyecek sorunları beraberlerinde getirdiğini; madde, neden ve etki, uzam, yer, zaman, devinim idealarımızın çelişkilerini; kısaca bilimin biricik nesnesi olan ve tam bir kesinlikle ya da kanıt olma iddiasıyla öne çıkacak her türden niceliğe ilişkin çelişkileri göz önünde turalım.(7-8; 1, 3)³

Hume en önemli tartışma konusunun Tanrı'nın varlığının kanıtlanmasından çok onun sıfatlarının kavranamaması olduğunu *Diyaloglar*'ın en ortodoks konuşmacısına, Demea'ya söyler ve onu da insan usunun böyle önemli bir konuda yetersiz kalacağı düşüncesine ortak eder.

Cleanthes kuşkucuların bilgi konusunda insan usunun sınırlarını vurgulamakla birlikte gündelik yaşamda kuşkuculuğun ilkelerini bir kenara bıraktıklarını, herkes gibi yaşamayı sürdürdüklerini hatırlattığında Philo günlük işlerimizin, toplumla ilişkilerimizin ortak duyuya ve deneyime dayalı kararlarla yürütülebileceğini, ancak geçmişin ve geleceğin sonsuzluğu, evrensel tinin nitelikleri gibi konulara gelindiğinde aynı araçlarla ilerlenemeyeceğini, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, değişmez, sonsuz, kavranamayan bir varlığın bilgisinin insan usunun gücünün ötesinde olduğunu söyler.

3) David Hume, *Dialogues concerning Natural Religion and Other Writings*, der. D. Coleman, Cambridge University Press, 2007 baskısını izleyeceğim. Göndermeleri parantez içinde, ilk sırada bu kitabın sayfa sayılarına, sonra *Diyaloglar*'ın Bölümlerine (Part) ve belirtilen bölümdeki paragrafın sıra sayılarına göre düzenledim. Örneğin s. 21, "2. Bölüm," 8. paragraf: (21; 2, 8).

de olduğunu söyler. Teolojinin konuları ticaret, ahlak, siyasetinkilerden farklıdır, çetrefildir der. Bunun üzerine Cleanthes kuşkucuların bilimin apaçık gösterdiği güç konular hakkında da yargıdan kaçınıp kaçınmayacaklarını sorar. Örneğin Newton'un, Galileo'nun, Kopernik'in kanıtlarına inanmayacaklar mıdır? Doğrusu eğer bilimlerde, siyaset ve ahlak gibi konularda akıl yürütmeyi seçmiş filozoflarsa teolojinin konularının çetrefil olduğunu öne sürüp incelemeyi niçin reddetmektedirler? Bu çelişkili bir tutum değil midir? Tartışma Eskiçağ okullarının usamlamalarının Hristiyan teolojisinin çeşitli evrelerinde etkili tartışma araçları olarak hizmet gördüğünün hatırlatılmasıyla sürer. Akademik kuşkuculuk bile dinin hizmetine sunulmuştur. (8-16; 1, 4-20)

Hume'un bu karakterlerden hangisiyle özdeşleştirilebileceği tartışmalı (ya da önemsiz) bir konu olsa da yorumcular genel olarak Hume'un görüşlerinin sözcüsünün Philo olduğunda birleşirler.

Hume en önemli tartışma konusunun Tanrı'nın varlığının kanıtlanmasından çok onun sıfatlarının kavranamaması olduğunu *Diyaloglar*'ın en ortodoks konuşmacısına, Demea'ya söyler ve onu da insan usunun böyle önemli bir konuda yetersiz kalacağı düşüncesine ortak eder: Tanrı'nın varlığı Demea'ya göre tartışılmayacak kadar açıktır. Oysa nitelikleri insan usunun sınırlarının çok ötesindedir; bize onun ihtişamının karşısında eğilmek düşer, onu anlamaya çalışmak değil. Doğrusu Tanrı'nın niteliklerini araştırmaya çalışmak, onun varlığını yadsımak gibi küfürdür. Kendi tinimizden yola çıkarak Tanrı'nın da tin olduğunu bile söyleyemeyiz, kendi bakış açımızdan onu kavramak olanaksızdır. (17; 2, 1) Bu görüşe Philo da katılır, Cleanthes de.

Philo, tartışmayı yönlendirecek bir hamleyle, insan usunun yetersizliğine tekrar vurgu yaparak, şunları söyler:

Hiçbir zaman bu tanrısal varlığın yüklemelerini anladığımızı, yetkinliklerinin insaninkilerle herhangi bir biçimde benzeştiğini (*have any analogy*) aklımızdan geçirmemeliyiz. Bilgiği, düşünceyi, tasarımı, bilgiyi ona yüklememiz gayet yerindedir; çünkü bu sözcükler insanlar arasında çok değerli şeyleri ifade ederler ... Ancak idealarımızın Tanrı'nın yetkinliklerine herhangi bir biçimde karşılık geleceği düşüncesine kapılmamak için çok dikkatli olmalıyız. (18-19; 2, 3)

Böylece, Philo'ya göre insan Tanrı'nın niteliklerini kendisinininkilerle benzeştirmemeli, deneyiminin sınırları içindeki kısıtlı bilgisine güvenerek tahmin yürütmemelidir; Tanrı düşüncesi okullara değil tapınaklara uygundur.

Cleanthes *Diyaloglar*'da en önde gelen konuların başında gelen "tasarım uslamlaması"nı ilk kez öne sürer. Demea'ya seslenerek şunları söyler:

Dünyaya bak, bütününü ve her bir parçasını düşün: Parçaları sonsuz sayıda daha küçük makinelere bölünen, sonra daha da küçüklerine bölünen çok büyük bir makine göreceksin ... Bütün bu türlü türlü makineler ... insanı hayrete düşüren bir uyumla birbirlerine bağlanırlar ... Doğanın tümünde araçların amaçlara ... uyarlanması, ondan çok daha üstün olsa da insan icadı ürünlere, insan tasarımına, düşüncesine, bilgeliğine ve zekâsına [*intelligence*] tastamam benzerdir. Etkiler birbirine benzediğine göre ... nedenlerin de benzediğini, ... doğanın yaratıcısının bir bakıma insan zihniyle benzeştiğini çıkarabiliriz. İşte bu *a posteriori* uslamlamayla, doğrusu yalnızca onunla, Tanrı'nın hem varlığını hem de insan zihnine ve zekâsına benzerliğini tanıtlamış oluruz. (19-20; 2, 5)

Cleanthes Demea'yı gizemcilikle suçlar, gizemcilerin farkında olmaksızın ateist olduklarını söyler.

Demea tanıtın *a posteriori* olmasıyla ilgilenir ve bu deneysel düşüncüyü onaylamaz. Daha fazlasını beklemektedir; ona göre *a priori* tanıtılmanın kesinliği önemlidir. Aksi halde deneyci bir saflıkla öne sürülen bu uslamlama ateistlerin ekmeğine yağ sürecektir. (20; 2, 6)

Philo da benzeşimin yetersizliğinden yakınır. Doğal olayları, örneğin bir taşın yüksekte bırakıldığında düşmesini çok kereler gözlediğimizde, sonraki durumda da benzer bir olayla karşılaşacağımız çıkarımını yaparız, ancak vakalar farklı olduğunda çıkarım güvensizdir. Philo, insan zihninin neden olduğu etkilerle ondan çok farklı olan Tanrı'nın etkileri arasında benzeşim kurulamayacağını, etkide bir benzerlik olduğu kabul edilse bile nedenin benzer olmasını düşünemeyeceğimizi söylemektedir. Bir bina gördüğümüzde onun bir mimarının olduğunu düşünmek doğaldır. Fakat evrenin eve benzediği kolaylıkla öne sürülemez. Tasarımcı insan ile Tanrı arasında kurulacak benzerlik bir tahminden öteye gidemeyecektir (21; 2, 8; Philo bu görüşü *Diyaloglar* boyunca savunacaktır) Philo Demea'nın *a posteriori* uslamlamalara karşı katı tutumuna karşı incelenecek her sorunda

deneyime başvurulmasının kaçınılmaz olduğunu söyler ve tasarım uslamlamasında sorunlar olsa da Cleanthes'in konuyu doğru aktardığını kabul eder. Demea'ya Cleanthes'in deneyime başvurulmasını tartışmanın sürmesi için kabul ettiğini hatırlatır (22; 2, 11). *Diyaloglar*'ın gelişimi açısından bu hatırlatma Philo gibi bir kuşkucuya uygun düşmektedir. Böylece Hume tartışmayı *a priori* tanıtılmanın dikkate alınmadığı bir zemine çekmektedir. Demea'nı aktardığı *a priori* çıkarımlar *Diyaloglar*'da yalnızca karşıtlığı ortaya koyarlar; Cleanthes ve Philo Demea'ya aldırmayarak konuşmayı *a posteriori* kanıtlarla sürdüreceklerdir.

Bir yığın olarak bir araya getirilen çelik parçaları kendiliklerinden bir saati oluşturmazlar. Bir mimar olmaksızın harç ve tuğlaların kendiliğinden bir eve dönüşmeyeceği gibi, deneyimimiz bize maddenin kendiliğinden evreni oluşturacağını değil de dünyanın bir tasarımcısı olduğunu ve düzen ilkesinin – yani tasarım uslamlamasının temelini – maddede değil, zihinde olduğunu göstermektedir. (23; 2, 14)

Philo tasarım uslamlamasını *Diyaloglar*'ın sonuna kadar sorgulayacaktır. Cleanthes ise her karşı çıkışına karşı savunmada kalacak, tasarım uslamlamasının deneyimimizle desteklenebileceğini göstermeye çalışacaktır.

Philo tasarım uslamlamasını *Diyaloglar*'ın sonuna kadar sorgulayacaktır. Cleanthes ise her karşı çıkışına karşı savunmada kalacak, tasarım uslamlamasının deneyimimizle desteklenebileceğini göstermeye çalışacaktır. *A priori* tanıt Demea aracılığıyla tekrar gündeme gelse de bunun insan zihninin deneyimle belirlenen sınırlarını aşmak olacağı, bu yolun bilgi kuramsal açıdan meşru olmadığı hem Philo hem de Cleanthes tarafından dile getirilecektir.

Diyaloglar'ın "3. Bölüm"ünde Cleanthes tasarım uslamlamasını örneklerle yineler. Us ürünü olduğunu düşündüğümüz her şeyin ardında, örneğin kitaplarda bir zihin varsayabiliriz. Bir insan sesi duyduğumuzda ardında bir insan, anlamlı sözlerin ardında bir zihin varsayabiliriz. Yine, parçalarının uyum içinde olduğunu gördüğümüz canlıların ve genel olarak düzenli olduğunu gördüğümüz dünyanın ardında böyle bir neden bulunmalıdır. (29-32; 3, 2-10) Bu noktada Demea konuşmaya katılır ve Tanrı'nın sıfatlarını kendimizinkilere benzeterek bilemeyeceğimizi söyler. Bir kitabı okuduğumda yazarının yerine geçerim, doğanın kitabını okuduğumda ise bunu yapamam. Tanrı'nın yüklemeleri kusursuzdur, ancak kavranamazlar; Onun seçtiği yolların neler olduğu kendimizinkilere bakarak anlaşılamayacaktır. (33; 3, 11) Duygularımızı, örneğin minnettarlığı, kını, sevgiyi, merhameti, rekabeti Tanrı'ya yüklememiz usa uygun değildir. Üstelik düşüncelerimiz kararsız, belirsiz, sıralı ve bileşiktir; Tanrı'ya benzer düşünceler ya da duygulanımlar yük-

lüyorsa, aynı sözcüklerin onun için aynı anlama geldiğini söylemekten kaçınmamız gerekir. (33; 3, 13) Demea böylece *a posteriori* tanıtılmanın zorunlu olarak dayandığı benzeşim varsayımının güvenilirliğini yeniden vurgulamaktadır.

Cleanthes Demea'yı gizemcilikle suçlar, gizemcilerin farkında olmaksızın ateist olduklarını söyler. Ona göre, "ideaları seçik ve ardışık olmayan, tümüyle yalın ve değişmez bir zihin, hiç düşüncesi, usu, istenci, duygusu, sevgisi, nefreti olmayan bir zihindir; kısaca o bir zihin değildir." (36; 4, 3)

Philo "6. Bölüm'de Eskiçağ teizminin varsayımını hatırlatır: Dünya bir canlıdır, Tanrı ise onun ruhudur. (45; 6, 3) Madde ile tin, insandaki gibi etkileşmektedir.

Demea ise karşılık olarak Tanrı'nın sıfatlarını insandan örnekleyerek ilerleyen Cleanthes'i insanbiçimcilikle (antropomorfizm) suçlar. Bu kendisine yönelttiği gizemcilik suçlaması kadar olumsuzdur. (36; 4, 2) Philo Cleanthes'in tasarımcı Tanrı'nın zihin yapısına dikkat çekerek karşı çıkışlarını sürdürür: Bu yaratıcının zihninin nedeninin ne olabileceğini sorar. Cleanthes kestirmeden yanıt verir, bilmediğini, bu nedenle ilgilenmediğini, düzenli dünyanın nedeni olan bir Tanrı bulduğunu, bunun ona yeteceğini, araştırmasını bu noktada sonlandırdığını söyler. (40; 4, 14)

Philo "5. Bölüm'de Cleanthes'in teizmi deneycilikle destekleme, Tanrı'nın varlığını ve niteliklerini bu yolla kanıtlama girişimini kendi çağları ve Eskiçağ dönemi arasındaki bilgi farkına vurgu yaparak bir kez daha eleştirir: Mikroskop gibi yeni bilimsel buluşlar ve yeni kuramlar doğanın bilimsel incelenmesi sonucunda

Eskiçağ bilimcilerinin erişemediği alanlarda son derece karmaşık bir yapı olduğunu göstermektedir. Philo, Lucretius'un evrendeki her şeyi, gökleri, yeryüzünü yönetecek bir gücü düşünebilmenin güçlüğüne (*De Rerum Natura*, II, 1095) ve Cicero'nun Platon'un "Demiurgos"unun yaratım sürecinin kavranamayacağına yönelik ifadelerini (*De Natura Deorum*, I, 19) örnek göstererek çağdaş bilimlerin görünür kıldığı ayrıntıların, evreni insan zihnine benzer bir varlığın yönettiği savının kavranmasını daha da zorlaştırdığını söyler. (41-2; 5, 2-4) Cleanthes bunun bir karşı çıkış olduğunu kabul etmez: Yeni gözlemler zihnin her yerde etkin olduğunu gösterdiğini düşünmektedir. (42; 5, 4) Philo, Tanrı'nın yaratısının kusursuz olduğu kabul edilse bile bu kusursuzluğun yaratıcıya yüklenmesinin kesin olamayacağını, evrenin madde parçacıklarının sınırsız sayıdaki etkileşiminden sonra ortaya çıktığını ve gözlenen kusursuzluğun aslında bir rastlantı olduğunu öne süren Epikürosçu görüşe başvurur. (43; 5, 7) Philo tartışmacıların sınırlarını zorlayarak evrenin yaratılışının tek tanrıya değil de birden çok tanrısal varlığa da yüklenebileceğini öne sürer (43; 5, 8), çoktanrıci (politeist) şair Hesiodos gibi düşünmeyi önerir. (49-50; 5, 11-13)

İnsanbiçimciliğin en belirgin biçimde Eskiçağ çoktanrıçılığında görülebileceğini hatırlatan Philo, tektanrıçılığın, çoktanrıçılıktan daha güvenilir bir temele dayanmadığını, kuşkuculuğun da bu görüşlerle birlikte anılması gerektiğini öne sürer.

Philo "6. Bölüm'de Eskiçağ teizminin varsayımını hatırlatır: Dünya bir canlıdır, Tanrı ise onun ruhudur. (45; 6, 3) Madde ile tin, insandaki gibi etkileşmektedir. İnsanbiçimciliğin en belirgin biçimde Eskiçağ çoktanrıçılığında görülebileceğini hatırlatan Philo, tektanrıçılığın, çoktanrıçılıktan daha güvenilir bir temele dayanmadığını, kuşkuculuğun da bu görüşlerle birlikte anılması gerektiğini öne sürer. Böylece canlı varlık benzeşimi son noktaya kadar götürülmüştür. (50-51; 6, 13)

"7. Bölüm'de Philo evrenin insan yapısı nesnelerden, saat, dokuma tezgâhı gibi makinelerden çok canlılara, hayvanlara ve bitkilere benzediğini öne sürerek tartışmayı sürdürür. (52-3; 7, 3) Dünya tıpkı bitkilerin tohumdan üremesi gibi üremiştir, kuyruklu yıldızlar yeni dünyalar yaratan yumurtalara benzerler vb. (53; 7, 7, 5-6) Philo tartışmayı bu aşırı noktalara kozmogoni hakkında elimizde hiçbir güvenilir veri olmadığını vurgulamak için kasten getirmektedirler. (53; 7, 8) Evrenin yaratılışını açıklamak için insan usundan ziyade bitkilerin üremesi gibi bir ilke seçilebilecektir; us gibi, güdü, hayvan ve bitki üremesi de deneyimizin sınırları içindedirler. Philo hayvan üremesi modelini izleyen kozmogonileri tarihte Hesiodos, Platon ve Hinduizm'de gördüğümüzü hatırlatır. (56; 7, 16-17)

Philo konuşmasını evrenin Epikurosçu oluşum modeline göndermelerle sürdürür: Şimdi gözlemlediğimiz dünyanın sınırlı sayıda parçadan oluşan sınırsız sayıda madde bileşimlerinin sonucunda oluştuğunu öne süren atomcu görüşü hatırlatır. Şimdiki dünya daha önceleri de ortaya çıkmış ve yıkılmıştır, gelecekte de aynısı oluşacak ve bozulacaktır. (58; 8, 2) Demea bu modelde maddenin istençli bir varlık ya da bir ilk devindirici olmaksızın kendiliğinden devindiğinin varsayılmasının tuhaf olduğunu öne sürdüğünde, Philo bunun pekâlâ anlaşılabilir olduğunu, maddenin çekim, elektrik ve esneklik gibi özelliklerinin düzeni açıklamakta yeterli olacağını söyler. (54; 8, 4) Dünyanın görünüşteki düzeni sayısız birleşme ve bozulmanın tanık olduğumuz zaman kesitindeki durumu olabilir. Maddenin kendiliğinden ortaya çıkardığı bu düzen görünüşü evrende varsayılan bilgeliği, amaca yönelik tasarımı açıklayabilecektir. (60; 8, 8) Philo modelin yetersizliklerini kabul etse de evrenin oluşumuna ilişkin açıklama girişimlerinin tümünde benzer eksiklikler olduğunu vurgular. Cleanthes'in savunduğu gibi insanbiçimcilik zihnimizdeki ideaya öncelik tanımaktadır, oysa idealarımız dışarıdan gelen etkilerle oluşmuştur; idealar ilkörnekler (arketipler) değildirler, dolayısıyla insanbiçimci yaratıcı anlayışı sıralamayı değiştirmektedir. (62; 8, 11)

"10. Bölüm" kötülük sorunu üzerinedir.

"9. Bölüm"de Demea doğadan gözlemle edinilebilecek *a posteriori* kanıtların yetersizliğini bir kez daha vurgulayarak Tanrı'nın varlığının ancak nedenler zincirinde geri gidişlerde düşüncelerimizin zorunlu bir ilk nedende durmasının gerekli olduğunu öne sürer. (63-4; 9, 1-3) *A priori* yaklaşıma baştan beri karşı çıkan Philo ve Cleanthes Demea'yı yanıtlarlar. Cleanthes, ilginç bir biçimde, Demea'nın tanıtlamasını çürütmeyi Philo'ya bırakmayacağını söyler. Ona göre hiçbir şeyin varlığının zorunluluğunu kabul etmek olanaksızdır, çünkü herhangi bir nesnenin varlığı kadar yokluğu da düşünceyle tasarlanabilir:

Karşıtı çelişkiye götürmeyen hiçbir şey tanıtlanamaz. Seçik olarak kavranabilen hiçbir şey çelişki içermez. Var olduğunu düşündüğümüz herhangi bir şeyi yok

olarak da düşünebiliriz. Öyleyse, yokluğu çelişki içeren hiçbir şey yoktur. Sonuç olarak varlığı tanıtlanabilecek hiçbir şey yoktur." (64; 9, 5)

Aynı tanıt madde için de verilebilecektir: Herhangi bir madde parçacığının yok olmasını kavrayabiliriz. O halde madde için kabul edilebilecek bir düşüncüyü tanrısal varlık için reddetmek tarafsızlığa aykırı değil midir? (65; 9, 7) Philo, Cleanthes'in bu keskin tutumuna destek verir: *A priori* usamlamalar metafizikçi kafaların dışında kimseyi ikna etmemiştir; bu insanlar metafizik ve matematikteki düşünce alışkanlığını ona hiç uygun olmayan yerlere de taşımaktadırlar. Üstelik bu usamlama sezgileri kuvvetli dindarları bile kuşku da bırakmaktadır. (67; 9, 11)

Demea, insanın yetersizliğinden, zayıflığından, korkularından, gelecek kaygılarından dolayı tanrısal bir varlığa sığınmaya gereksinim duyduğunu öne sürerek Tanrı'nın varlığını psikolojik diyebileceğimiz bir temelde ele almayı önerir.

"10. Bölüm" kötülük sorunu üzerinedir. Demea, insanın yetersizliğinden, zayıflığından, korkularından, gelecek kaygılarından dolayı tanrısal bir varlığa sığınmaya gereksinim duyduğunu öne sürerek Tanrı'nın varlığını psikolojik diyebileceğimiz bir temelde ele almayı önerir. (68; 10, 1) Philo bunu hemen kabul eder ve insanın sefaletinden, kötülüğünden söz etmenin onu din inancına götürmenin en uygun yolu olduğunu söyler. Fakat bu yaklaşımın usamlamadan çok belagat yeteneğinin ve imgelem gücünün gerekli olduğunu vurgular: "Herkesin kendi içinde hissettiğini kanıtlamak gerekli midir? Gerekli olan yalnızca ... onu daha yakından ve daha anlaşılır biçimde hissetmemizdir" der. (68; 10, 2) Philo, Demea'yla birlikte insanın çaresizliği konusunu derinleştirirken, Cleanthes insanın mutsuz bir varlık olduğunu kabul etmez, acıların geçici olduğunu, yaşamın tümüne bakıldığında acıların hazzardan daha az olduğunu öne sürer. İnsanın mutsuzluğunun teizmi savunmayı çok güçleştireceğini sezinlemektedir. Philo kötülüğün varlığının Tanrı'nın insana benzetilen sıfatlarıyla açıklanamayacağını, insanbiçimciliğin en zor soruları yanıtsız bırakmak zorunda kalacağını söyler ve konuyu en can alıcı noktaya getirir: "Epikuros'un kadim sorularına hâlâ yanıt yok. [Tanrı] kötülüğü önlemek istiyor, fakat bunu yapamıyor mu? Öyleyse muktedir değildir. Yapabiliyor fakat istemiyor mu? Öyleyse kötü niyetlidir. Hem yapabiliyor hem de istiyor mu? O halde neden kötülük var?" (74; 10, 25) Philo insan yaşamından örneklerle benzeşim kurularak Tanrı'nın sonsuz iyilik, sonsuz güç ve sonsuz bilgelik sıfatlarının türetilmeyeceğini öne sürmektedir. (77; 10, 36) Olgulara dayanarak insanbiçimciliğin tutarsızlığı bir kez daha vurgulanmıştır.

Cleanthes, insanı çok aşsa da sınırlı mükemmelliğe sahip bir yaratıcı tasarımının doğal ve ahlaki kötülüğü açıklamakta yararlı olacağını düşünmektedir; dini tümenden yitirmemek için daha az kötülük sayılacak böyle bir kabulün kaçınılmaz olduğunu söyler. Ona göre "bilgelikle düzenlenen ve zorunlulukla sınırlanan iyilik" içinde yaşamakta olduğumuz gibi bir dünyayı yaratabilecektir. (78; 11, 1) Philo doğal ve ahlaki kötülük üzerinde durmakta kararlıdır. Tanrısal sıfatlardan sonsuzluğu çıkartmanın tutarsızlığı giderecek olmasına karşın herhangi bir uslamlamaya temel oluşturamayacağı kanısındadır. İnsanın ve dünyanın karşı karşıya olduğu dört koşuldan (*circumstance*) söz eder. Bunlar, 1) İnsanın ve hayvanların yaşamlarını sürdürebilmek için acı ve haz ikilisinin etkisinde eylemektedirler; oysa acı yerine hazzın azalması yaşamını sürdürmesine yetebilecektir; insansa böyle yaratılmamıştır, acı çekmektedir (81; 11, 6); 2) Tanrı kötülüğü ortaya çıktığı yerde yok edebileceği halde yapmamıştır;

Philo, 12. Bölümde önemli bir konuyu gündeme getirir: Din inancı, insanı toplumsal yaşamda doğru yönetmekte çoğu zaman başarısız olmuş, dahası çok büyük sorunlara, vahşete yol açmıştır.

3) Varlıklara dağıtılan yetilerde çok eli sıkı davranılmıştır; daha az sayıda fakat daha güçlü yeti canlıları korumaya daha uygun olabilirdi. Örneğin doğa insanı daha çalışkan, daha özenli kılsaydı, çok daha iyi bir toplum düzeni kurulabilir, insanların çektiği pek çok zorluk olmazdı. Halbuki doğa insana bu özellikleri dağıtırken pek eli sıkı davranmıştır (83-4; 11, 10)⁴ 4) Doğa dediğimiz dev makine pek de hassas bir işçilik ürünü değildir. Yağmurlar, rüzgârlar, sıcaklık, hatta sağlık durumumuzu belirleyen beden akışkanları (*mixture and secretion of the juices or humours of the body*) çoğu zaman işlevlerinde kusurludurlar, yararımıza işlev görmezler. Hırs, gurur, aşk ve öfke gibi tutkular çok yararlı olsalar da çoğu zaman sınırlarını aşıp insanlar arasında büyük rahatsızlıklara neden olurlar. Evrende yararlı olup da çoğu zaman fazlalığıyla olsun, eksikliğiyle olsun zarar vermeyen hiçbir şey yoktur; doğa

4) Hume'un burada "Tanrı" yerine "doğa" sözcüğünü kullanması ilginçtir.

düzensizliği önlemek için hassas davranmamıştır. (85; 11, 11) Philo tartışmayı en zorlu yere getirir ve dünyada doğal kötülükten daha da yaygın olan ahlaki kötülükten söz eder. Tanrı ile insan arasındaki benzerlik bizi oldukça olumsuz bir sonuca götürecektir. O halde Tanrı'nın niteliklerine insana özgü ahlaki nitelikleri hiç katmamak gerekir. Dünyada ahlaki kötülük varsa insanbiçimciler zorda kalacaklardır, çünkü nedensellik zincirinde etkileri geriye doğru izleyerek bir ilk nedende durarsak bu neden her şeyin nedeni, yani kötülüğün de nedeni olacaktır. (87; 11, 17-18) Demea artık dayanamaz. Philo'nun konuşmayı dine aykırı bir yere taşıdığını söyler ve bir yolunu bulup kibarca topluluktan ayrılır.

Hume'un 12. Bölümdeki tartışmaya eklediği dipnot filozofun diyaloglardaki karakterlerden hangisiyle özdeşleştirilebileceği (ya da özdeşleştirilemeyeceği) konusunda bir ipucu olarak görülmüştür.

Philo ile Cleanthes tartışmayı sürdürürler. Philo, düşüncülerin çok büyük bir bölümünün yaratıda amaçlılığı ve tasarımı kabul ettiklerini ve bunun anlaşılabilirliğini söyler. Aristoteles'in "doğa hiçbir şeyi boş yere yapmaz" ilkesi genel olarak kabul görmüştür. Kopernikçi astronomlar da "doğa en yalın yöntemlerle eyler, amaçlar için en uygun araçları seçer" ilkesiyle tasarım uslamlamasına destek vermektedirler. Eskiçağ bilimcileri de aynı yolda ilerlemişlerdir. Galen insan anatomisinde böyle bir amaçlılık bulmaktadır. (89-91; 12, 1-3) Bu sözler üzerine Cleanthes tasarım savının gündelik yaşamda bile doğrulanacağını ve kuşkuculuk yargıyı askıya almaktan daha ileri gidemediği için en uygun seçimin teizm olduğunu söyler. (91; 12, 5) Philo böyle bir konuda yargının askıya alınamayacağını kabul eder ve tasarım hakkında ateistlerle teistlerin düşünceleri arasında yalnızca bir derece farkı olduğunu öne sürer: Teist yaratıcının zihninin insan zihninden çok farklı olduğunu kabul ederken ateist kökendeki düzen ilkesiyle insan zihni arasında uzak da olsa bir benzeşim olduğunu kabul etmektedir; o halde, teistlerle ateistlerin savları arasındaki fark yalnızca dereceyle ilgilidir, her ikisi de yaratıcının zihniyle insan zihni arasında bir yakınlık bulmaktadırlar, yani anlaşmazlık yalnızca sözel bir sorundur. (92-4; 12, 7) Philo ateizmle teizmi böylesine yakınlaştırmakla birlikte daha sonra kuşkuculuğun en sağlam dindarlığın (Hristiyanlığın) güvencesi olduğunu söyleyecektir.⁵ (102; 12, 33)

5) Bu paragraflarda "ateizm" ile "teizm" karşılaştırılmakta ve birbirlerine yaklaştırılıyor. Diyalogun sonunda, "12. Bölüm", 33. paragrafta iyi dindara örnek olarak gösterilen kişi "felsefi kuşkucu"dur (philosophical sceptic). Diyaloglar'da karşıtlık pek çok yerde teizmle kuşkuculuk arasında kurulmuş, ateizmle kuşkuculuk eşanlamli sayılmıştır. Son bölümdeyse felsefi kuşkuculuk aşırı kuşkuculuktan (Pyrrhonculuktan) ayrılarak aklanmaktadır.

Hume'un 12. Bölümdeki tartışmaya eklediği dipnot filozofun diyaloglardaki karakterlerden hangisiyle özdeşleştirilebileceği (ya da özdeşleştirilemeyeceği) konusunda bir ipucu olarak görülmüştür.⁶ Notta Hume şunları yazar:

Hume Philo'ya Eskiçağ'dan devşirilen düşünceleri söyletmektedir.

O halde kuşkucularla dogmacılar arasındaki uyuşmazlığın tamamen sözel olduğu ya da en azından kuşku ve güvenin dereceleriyle ilgili olduğu açık ... [K]uşkucu alışkanlığına, heveslerine ya da eğilimine bağlı olarak daha çok sorunlar üzerinde dururken dogmacı aynı nedenlerle zorunlulukta ısrar etmektedir. (94; 12, 10)

Hume'un dipnottaki ifadeleri Philo'nun ilgili yerdeki sözlerini (bazı değişikliklerle) yazarın dilinden yansıtmaktadır.⁷

Tartışmanın burada son noktaya vardığı düşünülebilir, ancak *Diyaloglar*'ın bu son bölümünde metafiziğe yönelik söz konusu uzlaştırma çabasından daha çarpıcı görüşler buluruz.

6) James Noxon (1964) "Hume's Agnosticism," *The Philosophical Review* 73(2), 259-60.

7) Kanımca Hume'un görüşünü daha çok bu sözler yansıtıyor. Philo'nun ifadeleri üzerinde ayrıca duracağız, ancak dipnottaki karşıt çiftin nasıl adlandırıldığına bakalım: Hume kuşkucular ve dogmacılar arasındaki uyuşmazlıktan söz ediyor. Oysa *Diyaloglar*'da karşıt gruplar çoğunlukla ateistler ve teistler olarak anılmıştır. Kuşkuculuk-dogmacılık ayrımı Eskiçağ kuşkuculuğunun, Pyrrhonculuğun temel karşıtlığıdır, oysa *Diyaloglar* 18. Yüzyıl tartışmalarını teizm-ateizm karşıtlığı bağlamında ele almaktadır. Dipnottaki bu adlandırma değişimi Philo'nun sözlerinde de sezilir. Philo bir kuşkucudur, kendini hiçbir yerde ateist olarak tanıtmaz. O, tartışmanın zenginliği için kuşkucu duruşu önemsediyini söylemekte, olağan yaşamda yaratıcı inancının bir yeri olduğunu kabul etmektedir.

Philo, 12. Bölümde önemli bir konuyu gündeme getirir: Din inancı, insanı toplumsal yaşamda doğru yönetmekte çoğu zaman başarısız olmuş, dahası çok büyük sorunlara, vahşete yol açmıştır. Bu görüşün ilk kez Cleanthes tarafından da ılımlı bir biçimde dile getirildiğini görürüz: Dinin amacının insanın kalbini yumuşatması, ılımlılık aşılması, itaat gibi duygularının geliştirilmesi olduğunu, fakat bu sınırların dışına taşmasının zarar getireceğini, bölünmelere, ihtirasa yol açacağını söylemektedir. (95; 12, 13) Philo, Cleanthes'e seve seve katılır ve insanın doğal eğilimlerinin din ile engellenmesinin güçlüğünden söz ederek tartışmayı sürdürür: Din ancak kesintilerle etkiler verebilmekte, insanda bir alışkanlık yaratamakta, doğasını değiştirememektedir; bu etkiler arasındaki ilişki yerçekiminin (*gravity*) az fakat sürekli etkisiyle tek seferde yön değiştirebilen itki (*impulse*) arasındaki gibidir; eğilimler, tıpkı yerçekimi gibi en büyük itkiye bile karşı galip gelecektir. (95-6; 12, 13) Philo, insanı öne çıkaran yeni bir ahlak anlayışı önermektedir:

Usu, düşünceyi geliştirmeyi ilke edinmiş filozoflar ahlaki denetim için [dogmacıların dayattığı] saiklara pek gerek duymazlar. Bunlara en çok gerek duyacak sıradan insanlarsa tanrısal varlığı insanın yapıp ettiklerinde yalnızca erdemi beğenecek biçimde betimleyen saf bir din için yetersizdirler. (96; 12, 15)

Avrupa'da yaklaşık 250 yıl önce yürütülen tartışmaları özgün bir bakış açısından yansıtan *Diyaloglar*'ın geleneksel teolojik yaklaşımı temellerinden sarsan bir metin olduğu yadsınamaz.

Philo din pratiklerinin çoğunun görünüşte bir coşkunlukla yerine getirildiğini, bunların insanın kalbini ısıtmadığını, giderek ikiyüzlülüğe yol açtıklarını; öte yandan dindar fanatiğin üzerinde hiçbir ahlak ilkesinin etkili olamayacağını, bu insan için önde gelen şeyin davasının kutsallığı olduğunu; ebedi kurtuluş fikrinin iyilikseverliği, merhameti, şefkati ortadan kaldıracığını, bencilliği körükleyeceğini, sıradan insanın boş inançlarının ahlaki destekleyici olamayacağını söyler. (97; 12, 16-20) Philo, Cleanthes'in dinin toplumsal düzen için yararlı olduğu görüşüne hiç katılmamaktadır. Bir adım daha ileri giderek siyasetin dini örgütlenmeleri ve din adamlarının sayısını sınırlamasının, mezhepler karşısında eşit uzaklıkta kalmasının gerekli olduğunu öne sürer. Yönetici tek bir dine ya da mezhebe destek verdiğinde özgürlüğü, bilimi, düşünceyi, emeği ve üretimi elde edileceği kuşkulu bir toplumsal huzur için kurban edecektir. Philo gerçek dinin hiç böyle zararlı sonuçlara yol açmadığını kabul ettiğini, ancak dünyada genellikle gözlenen dinin saf bir din anlayışı olmadığını belirtir. (97-8; 12, 21-2) Ayrıca, din insanın olağan yaşamında, işindeyken, eğlenirken yaptıkları üzerinde

etkili değildir. İnsanlar din konularını daha çok kederliken, mutsuzken düşünür, dertlerinden kurtulduklarındaysa onları pek dikkate almazlar. Philo dinde hem umut hem de korku öğelerinin olduğunu, ancak ölüm ve sonrası ile ilgili egemen duygunun dehşet olduğunu, bunların Kerberos, Moiralar, iblisler, cehennem ateşleri gibi imgelere can verdiğini, böylece insanın olağan zihin yapısını etkileyerek onu karmaşaya ittiğini söylemektedir. (100-101; 12, 28-31) Yaratıcının insanbiçimci betimi, toplumda düzeni sağlayamayacağı gibi, onun değerini de düşürmektedir:

Tanrısal varlığın insan tutkularına, dahası bunların en aşağı olanlarından birine, doymak bilmez bir övülme tutkusuna sahip olduğuna inanmak saçmadır. ... Onun, örneğin kendinden çok aşağı yaratıkların düşüncelerine kayıtsızlık gibi başka tutkularının da olmadığına inanmaksa tutarsızlıktır. (101; 12, 31)

Hume'un düşüncelerinin Demea'nunkilerden çok Cleanthes ve Philo'nunkilere yakın olduğu açıkça görülüyor.

Philo insanbiçimciliğine getirdiği bu son eleştiriden sonra bir uzlaşma önerir. Felsefi teizmle, felsefi kuşkuculuk, evrendeki düzenin nedeniyle insan anlığı [*intellect*] arasında bir benzeşim olabileceğinde anlaştığında ve bu benzeşim insan zihninin diğer niteliklerine kadar götürülmediğinde, söz konusu kabulde felsefi ve dini açıdan hiçbir sorun olmayacaktır. Bu felsefi çözümleme en saf dindarlığın da temelindedir. Temiz yürekli bir insanın bundan sonra bekleyebileceği tek şey tanrısal varlığın niteliklerini vahiy yoluyla kendisine açması olacaktır. (101-102; 12, 33)

Avrupa'da yaklaşık 250 yıl önce yürütülen tartışmaları özgün bir bakış açısından yansıtan *Diyaloglar*'ın geleneksel teolojik yaklaşımı temellerinden sarsan bir metin olduğu yadsınamaz. Bugün bizler Hume'un karakterlerine söylediği fikirlerin hiçbirine yabancı sayılmayız. Bunun nedeni Hume'un tarihte ve tanık olduğu dünyada bulunduğu uslamlamaları bir araya getirmesi kadar, Aydınlanma döneminde insan bilgisinin köklerini araştırmaya yönelen felsefi yaklaşımın etkilerinin bugüne kadar uzanması olmalıdır. Aydınlanma karşıtlığının bile bunun bir kanıtı sayılabileceğini düşünüyorum. Aydınlanma ilkelerinin topyekün

reddinin dayandığı göreciliğin (rölativizm) ve onu bir araç olarak kullanan dogmacılığın yol açtığı düzene tanığız. Philo'nun "11. Bölüm"de Demea'yı kızdıran ifadeleri bugün de kimilerini öfkeliendirecek kadar serttir.

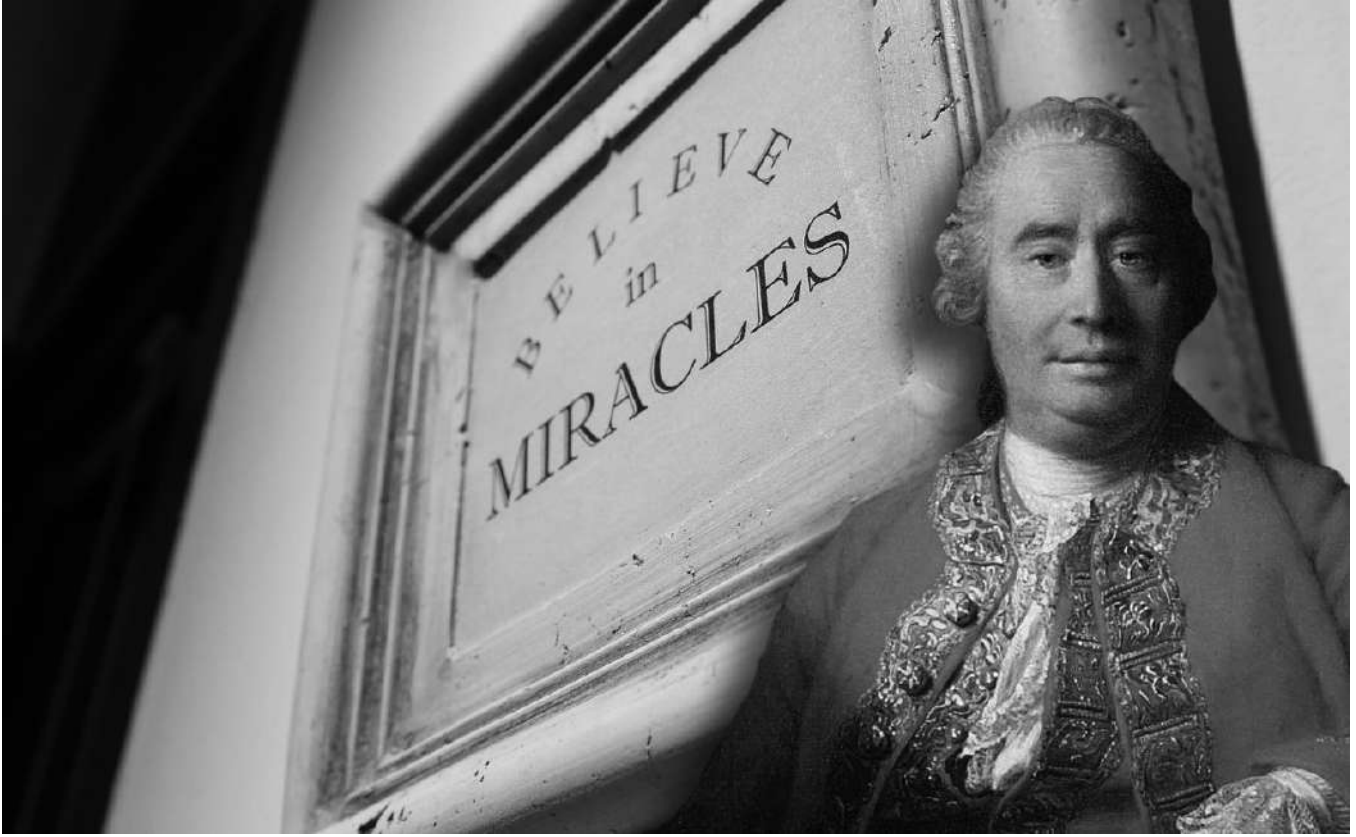
Hume Philo'ya Eskiçağdan devşirilen düşünceleri söyletmektedir. Bunlar arasında özellikle Epikürosçu görüşler her çağda dine aykırı bulunmuştur.⁸ Ona göre kuşkuculuk felsefi bir konumdur; Philo toplumsal yaşamı doğrudan ilgilendiren dini inançları göz önünde tutarak dünyanın bir yaratıcısı olduğunu kabul etse de bu kabulünün yerleşik teolojik görüşlere destek olarak anlaşılmaması konusunda ısrarlıdır. Philo *Diyaloglar*'ın son bölümünde doğal dini ya da saf dini yalnızca düşünen insanın, felsefi kuşkucunun erişebileceği kişisel, soyut, estetik bir tapım alanı olarak betimlemektedir. Bu da dinin özel yaşam alanında sınırlandırılması gerektiğini düşündüğü anlamına geliyor. Philo'nun siyasetin dinî gruplarla, mezheplerle ilişkisi konusundaki önerilerini Tanrı inancını yaygın teolojik tasarımlardan ve pratiklerden yalıtılmış kişisel bir düşünsel etkinlik, felsefi kuşkuculuğu da en saf dindarlık olarak sunmasını bir arada düşündüğümüzde, Hume'un Philo aracılığıyla kendini bizlere oldukça keskin bir laisizm taraftarı olarak tanıttığı sonucuna varabiliriz.

Hume insanın toplumsal yaşamının temeli olarak gördüğü içicil duygularıyla değil de korkuyla, bencillikle yönetilmesini amaçlayan her türlü yaklaşıma ilk yazılarından itibaren karşı çıkmıştır.

Doğrusu bir diyalog yazarının yapıtında kendini hangi karakterle ya da karakterlerle özdeşleştirmiş olduğu sorusu⁹ büsbütün anlamsız değilse de çok önemli bir konu gibi görünmüyor. Örneğin, Platon'un geç dönem diyaloglarında Sokrates ile kendisi arasında böyle bir özdeşlik kurduğu açık olsa da erken dönem diyalogları için durum farklıdır. Ayrıca, bir edebiyatçının, bir oyun yazarının kendini hangi karakterinde bulduğu okur için pek önemli bir soru değildir. Hume'un düşüncelerinin Demea'nunkilerden çok Cleanthes ve Philo'nunkilere yakın olduğu açıkça görülüyor. Ancak Cleanthes'in *Diyaloglar*'da tartıştığı kişileri teizm konusunda ikna etmiş olduğunu düşünemeyiz. Öte yandan Hume'un saygın bir yazar olarak Philo gibi kimi zaman aykırı tutumunda ileri giden bir karakterle bir ve aynı kişi olarak görülmek ya da anılmak iste-

8) Doğrusu Philo Epiküroşa zengin göndermeler yapsa da Epikürosçu sayılamaz, kendisini "kuşkucu" ya da felsefi "kuşkucu" olarak tanıtır. Fakat son bölümde sanki bu iki görüşün özdeş olduğunu kabul etmektedir.

9) Bu tartışmada iki farklı görüş için bkz. James Noxon (1964) "Hume's Agnosticism," *The Philosophical Review* 73(2), 248-61 ve J. C. A. Gaskin (1976) "Hume's Critique of Religion," *Journal of the History of Philosophy*, 14(3), 301-11.

Bugün bizler Hume'un karakterlerine söylediği fikirlerin hiçbirine yabancı sayılmayız.

miş olabileceğini de söyleyemeyiz. Philo her ne kadar tartışmanın verimli bir biçimde yürütülebilmesi için kuşkuculuğu benimsediğini açıkça söylese de 18. Yüzyılın kimi entelektüelleri dışında kendisine taraftar bulamayacaktır; Philo kolayca lanetlenebilecek bir kişiliktir, çünkü geleneksel dine ait ne varsa reddetmektedir. Deneyde açıkça görülemeyen hiçbir şeyin güvenilir bilgi sayılamayacağı ilkesini Philo kadar Cleanthes, hatta tartışmanın ilerlemesini sağlamak için Demea bile kabul etmektedir.

Diyaloglar'da da yürek saflığından, merhametten, çalışkanlıktan, duygudaşıktan söz edilen her yerde Hume'un ahlaki kuramının temel varsayımlarını buluruz.

David Hume'un karakterlerini bağımsız kişilikler olarak yansıttığını, araştırmayı kesin bir sonuca vardırmaktan çok derinleştirmek amacıyla onları özgür bıraktığını düşünüyorum. Deneycilik yalnızca her zihnin erişebileceği, herkesin kendi deneyiminde, duyusal bir temelde nedensellik ilkesiyle sınıyabileceği konuları meşru bilgi tartışması sınırlarında görür. Böylece deneycilik insan usunun sınırlarını kesin bir biçimde belirlemektedir. *Diyaloglar*'da *a priori* tanıtlama açıkça insan düşüncesinin sınırlarının ötesine geçmek sayılıyor: Demea'nın bu yöndeki girişimleri diğer iki tartışmacı tarafından kesin bir biçimde reddedilmektedir.

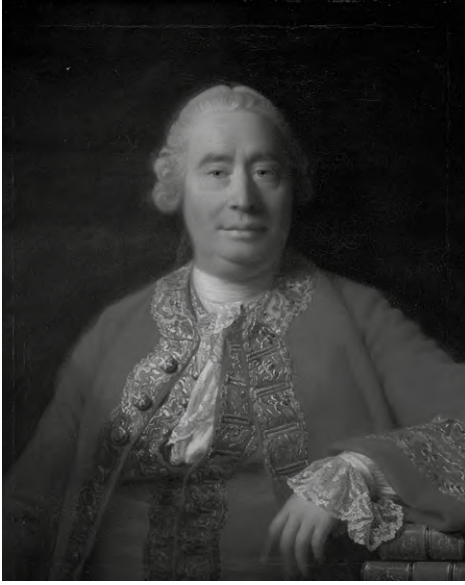
Deneyci bilgi kuramının ilkelerini ve varsayımlarını izleyerek Tanrı'nın yüklemeleri hakkında bilginin olanaksız olduğu yargısına vardığını gördüğümüz Hume'un *Diyaloglar*'daki tartışmanın kuşkucu sonuçlarından çok bilinemezcinin etik ve siyasal içermeleriyle daha yakından ilgilendiğini düşünüyorum. Hume Philo'yu iyi bir siyaset ve ahlak düzeninin nasıl olması gerektiği konusunda konuşturuyor, onun aracılığıyla din ile siyasetin mutlak bir biçimde ayrılmasını öneriyor. Doğrusu Hume ilk yazılarından itibaren insanı ödül ve ceza imgelerine dayanan bir ahlakın baskısından kurtarmayı amaçlamıştır. *Diyaloglar*'da da yürek saflığından, merhametten, çalışkanlıktan, duygudaşıktan söz edilen her yerde Hume'un ahlaki kuramının temel varsayımlarını buluruz. Hume insanın toplumsal yaşamının temeli olarak gördüğü iyicil duygularıyla değil de korkuyla, bencillikle yönetilmesini amaçlayan her türlü yaklaşıma ilk yazılarından itibaren karşı çıkmıştır. Bu tutumunun en açık örneğinin *Diyaloglar* olduğunu düşünüyorum.

Bilgiyi çıkmaz sokağa sokmak: Hume'un agnostisizmi

SSCB Felsefe Tarihi • Çeviri: Dr. Harun ÇAKAN

Agnostisizm, bilimin gelişimi ve toplumsal ilerlemeye düşmandır. O, insan düşüncesini görüngülerin yüzeyinde kalmaya mahkum ediyor ve insanı dünyanın özüne girmekten ve yasalarını tanımaktan aciz sayıyor. Bu şekilde bilgilerimizin gerçekliğini ve ayrıca bununla birlikte aslında kaybolan bilimsel öngörüyü ve bilimin pratik faaliyetler için önemini reddediyor.

Bilimsel amaçlarla gerçekleştirdiği bir Fransa seyahatinden sonra kendisini felsefi-yazın çalışmalarına adanmıştı.

David Hume (1711-1776), az bir serveti olan bir İskoç büyük çiftçinin oğlu, Edinburgh Üniversitesinde okumuş ve kendisini hukuki ve ticari faaliyetlere hazırlamıştı. Ancak, bilimsel amaçlarla gerçekleştirdiği bir Fransa seyahatinden sonra kendisini felsefi-yazın çalışmalarına adanmıştı. Çalışmalarının sonucu olarak 1739/40 yıllarında felsefi bir çalışma olan "İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme" ve 1742 yılında "Ahlak-Siyaset Denemeleri"ni yayınlamıştı. Ayrıca Hume bir dizi temel eser daha yayımlamıştı: Hume'un felsefi görüşlerinin popüler bir tasvirini içeren en bilinen çalışması "İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma" (1748); 1751'de yayınlanan "Ahlakın İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma", "Dinin Doğal Tarihi" (1757) ve diğer eserleri. 1753-1762 arasında Hume "İngiltere Tarihi"nin hazırlanması ve yayınlanmasıyla meşguldü. Bu eserinde Whigs'leri halkın "keyfiliği ve kötülüğüne" yönelik demagojik tavizler ile "devletin temellerinin sarsılmasına" katkı sağlamakla suçluyordu. Fakat aynı zamanda Hume, gelişimin saf burjuva yöntemlerini savunmuş ve "Doğal Dinini" şüphecilik maskesi ardında saklamıştı, ki bunun anlamı da eski feodal aristokrasi ve resmi ruhbanlığın temsilcileri ile kopmaktır. 1763'ten 1766'ya kadar Hume Fransa'da, İngiliz elçiliğinin sekreteri olarak yaşamıştı. Burada öne çıkan Fransız filozof ve yazarlarıyla temasa geçmişti: Diderot, d'Alembert ve Helvétius ile. 1767-1769 arasındaki zamanda Hume Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmış, sonrasında ise emekli olup ömrünün sonuna kadar Edinburgh'ta yaşamıştı. Hume faaliyetlerini, İngiltere'de kapitalizmin nihai zaferi koşullarında yürütmüştü.

El işçiliğinden makina tekniğine geçişle beraber İngiltere'de 18. yüzyılın ikinci yarısında sanayi devrimi gerçekleşmişti. Kapitalizmin İngiltere'deki başarılarına, Fransa'da yavaş yavaş feodal, mutlakiyetçi-ruhani "eski düzene" devrimci taarruzu hazırlayan üçüncü sınıfın pekişmeye başlamasına karşılık gelmektedir.

Ancak Fransa'da "Aydınlanma Yüzyılı" devrimin hazırlanması dönemi, bu aşama kapitalist gelişiminin yollarının henüz 17. yüzyıldan itibaren hazırlandığı İngiltere'de, şeylerin mevcut düzenini Tanrısal-laştıran ve "şeylerin özüne" ulaşmayı faydasız hayal olarak reddeden saf burjuva, utilitarist, akılcı bir zihniyet tarafından belirlenmişti. 18. yüzyılın İngiliz burjuva ideologları Berkeley'in kaba dürüstlüğünden utanmalarına rağmen istisnasız felsefesinin temel eğilimini almışlardı: Devrimci materyalizmin karşısında "hükümete sadık idealizmin" kuruluşu, halk hareketinin dizginlenmesinin aracı olarak dinin - daha ince ve becerikli de olsa- savunusu; halk hareketi sanayi devriminin çalışanlara getirdiği duyulmamış cefa yıllarında çok tehlikeli hal almıştı.

“Doğal Dinini” şüphecilik maskesi ardında saklamıştı, ki bunun anlamı da eski feodal aristokrasi ve resmi ruhbanlığın temsilcileri ile kopmaktır.”

Hume, burjuva bireycilik, serbest rekabet ve ticaret fikirlerini savunmuş ve burada devletin müdahalesi ve vesayetine karşı yönelmişti.

Hume -muzaffer bir sınıfın muhafazakar ideoloğu olarak- halktan ateşten korkar gibi korkuyordu.

18. yüzyılın Fransız aydınlanmacıları, burjuvazinin bir kitle hareketinin egemeni rolünü oynamakla görevli olduğu bir devrimin habercileri olarak ortaya çıkarlar. Hume -muzaffer bir sınıfın muhafazakar ideoloğu olarak- halktan ateşten korkar gibi korkuyordu. İngiliz sanayicileri ve tüccarları sadece olguların saptanmasına ve teknik ile ilişkili olarak doğa olaylarının bilgisine, daha yüce idealler ve herhangi bir hayal olmaksızın ihtiyaç duyuyorlardı ve Hume ise göreve hazır bir şekilde her ikisini vaat ediyordu. Gerçekte ise bu tutumun ardında doğanın nesnel gelişim yasasının, toplumun ve düşünmenin bilgisinden bir kopuş bulunuyor.

Berkeley gibi Hume da empirikçi, duyumcudur: Bütün bilgiler, ona göre, "deneyimden", duyusal "izlenimlerden" köken alır. Göze çarpan ve güçlü "izlenimler" temelinde "fikirler" oluşur - "hafıza ile ezberlenmiş kopyalar". Fikirler, "izlenimlerden" daha az canlı ve etkilidir. Bilmenin bu iki basamağı, Locke'taki "dış" ve "iç" deneyimi hatırlatıyor, ancak son derece önemli bir fark ile. Lock'a göre, duyumun kaynağı nesnel, maddi dünyadadır. Buna karşın Hume için izlenimlerin "verili olmasını" bilmek yeterlidir. Kim tarafından? Nereden? Bu tür sorulara cevap vermeyi Hume kategorik olarak reddediyor. "Hangi gerekçe ile ruhun algısına dışsal nesnelerin sebep olmak zorunda olduğu ... ve ruhun kendi enerjisinden ya da herhangi bir görünmeyen ve bilinmeyen bir ruhun ilhamından ya da bizim daha az bildiğimiz başka bir nedenden kaynaklanmadığı kanıtlanabilir?... Bu soru nasıl cevaplandırılmalı?" Ve Hume'a göre bu soru ilkesel olarak cevaplandırılmaz çünkü "... ruhta algıdan başka bir şey bulunmaz...", ve bu sınırı aşmak imkansızdır.¹

Hume'un anlayışına göre bir dış dünyanın varlığı sorusunun kendisi de cevaplandırılmaz: İnsan sadece kendi zihinsel deneyimlerini tanıyabilir; ancak "onların arkasında" bir şeylerin bulunup bulunmadığını ve bunun ne olabileceğini, duyumumuzun genel olarak nesnel kaynağının nerede bulunduğunu - bunu tanıması mümkün değil. İşte bu her şeyden şüphe duyan ve bilgimizi güvenilmez ilan eden şüphecilikten ayrılamayan aşırı şekliyle agnostisizmdir. "Böylece insani körlüğün ve zayıflığın incelenmesi bütün felsefelerin sonucudur"² yazıyor Hume. Bu artık Descartes'ın, bilginin gelişiminin yolunu bulacak olan yöntemsel şüp-

heciliği değil. Bu, Hume'un burjuva muhafazakarlığının ideoloğu olarak bilgiyi soktuğu çıkmaz sokaktır.

Agnostisizm ve şüphecilik Hume'u Berkeley'den de ayırıyor.

Agnostisizm ve şüphecilik Hume'u Berkeley'den de ayırıyor. Başka bir dizi sorunun çözümüne ilişkin ise her ikisi de dayanışma içerisindedirler. Berkeley için olduğu gibi Hume için de "şey" insani duyumların bir kombinasyonu ve bir bütün olarak doğa, insani bilinçteki fikirlerin toplamından başka bir şey değildir. Burada da orada olduğu gibi - öznel idealizm. Berkeley'in konumunu, bunun dış dünyayı kendi duyumu kabul ettiği şeklinde karakterize eden Lenin, Berkeley'den farklı olarak Hume'un konumunun, duyumlarımızın ardında bir şeyin var olup olmadığı sorusunu genel olarak ortadan kaldırdığını gösterdi.³

Hume her tür tözün varlığını reddediyor. O, bunları sadece psikolojik bir alışkanlık temelinde kurulan yanlış bir soyutlama olarak görüyor. İlk başta maddeyi sonra da ruhu töz olarak reddediyor. Zihinsel yaşam sadece ilişkiler ile birbirlerine bağlı olan bir fikir akışıdır. Alışıldık psikolojik ilişkiler alanında araştırmayı Hume esas görev olarak görmektedir. O burada ilgili bilgi dallarının temellendiği üç tür ilişkiyi ayırt ediyor: Hume'un zaman ya da mekanda temas olarak ifade ettiği ilişkiye empirik bilimler dayanıyor; benzerlik ya da zıtlık ilişkisine matematik dayanıyor; neden ve sonuç ilişkisine ise kuramsal bilimler dayanıyor.

Nedensellik, Hume'a göre, nesnel olarak değil, fakat saf öznel ve psikolojik olarak beliriyor. Hume'un öğretisinin üzerine inşa edildiği zihinsel "deneyim", görüngülerin peş peşeliği sonucunu veriyor, daha fazlasını değil; aslında bir post hoc'tan (bundan sonra) bahsedebiliriz ama bir propter hoc'tan (bunun için) bahsedemeyiz.

Bir şimşegi genelde gök gürültüsü izler; görüngülerin böyle alışıldık zamansal peşisıralığı bize, Hume'a göre, bu görüngüleri, sanki şimşek, gök gürültüsünü ortaya çıkaran ya da onun koşuluymuş gibi psikolojik olarak

1) D. Hume, An Enquiry concerning Human Understanding, Essays and Treatise, vol. II, London, 1882. Aktaran: W.I. Lenin, Materialismus und Empiriokritizismus, s. 23.

2) D. Hume, Eine Untersuchung über den Menschlichen Verstand, Leipzig, Meiner, s. 41.

3) W.I. Lenin, Materialismus und Empiriokritizismus, s. 56.

birbirleriyle bağlamayı öğretir. Fakat Hume'a göre bu, zihinsel yaşantıların sık tekrarından kaynaklanan sadece bize ait bir ilişkilendirmeden fazlası değildir. Ki bu ilişkilendirmeden atmosferik elektriğin deşarjı ile bir sesin arasında nesnel bir bağlantının varlığına dair sonuç çıkarılmamalıdır. Ateşin üzerine konulan bir tencere su genelde kaynamaya başlar. Ancak Hume'a göre gelecekte bir kere donması da şaşırtıcı olmazdı. Hume buradan doğanın sarsılmaz bir düzeninin, nesnel yasallığın var olmadığına dair yanlış bir sonuç çıkarıyor.

Sadece tekil, izole zihinsel olgu akımları gerçekliğe sahiptir. Bağlantılar, yasalar ise bizim öznel alışkanlığımız aracılığıyla bu kaosa taşınır. Bu tür idealist görüşlerin oluşumunda kapitalist toplum için karakteristik olan bireycilik ve İngiltere'de 18. yüzyılda git-tikçe yayılan ekonomik anarşizm hiç de az olmayan bir etkide bulunmuştur.

Berkeley gibi Hume da idealist "empirizminde" tutarlı değildi. Fakat Berkeley kendisini solipsizmin (tekben-cilik) çıkmazından kurtarmak için doğrudan Tanrı'ya başvururken, Hume şüpheciliğini matematiksel bilgilerin tartışılmazlığını tanıyarak ve özel bir tür inanca seslenerek güzel göstermeye çalışıyor.

Matematiksel cümleler, Hume'un yanlış görüşlerine uygun olarak, deneyimden değil, saf akıldan kaynaklanıyorlar. Bunlar apriori'dir ve olgularla bir ilişkileri yoktur. Matematiksel doğruların niteliğine dair bu çarpıtma ve bunların ruhun gizli, açıklanamaz bir kuvvetinden türetilmesiyle Hume, sözel olarak kendisini ondan ayırsa da sonuç olarak onu solipsizme götüren son derece idealist bir konumda bulunuyor.

Deneyim bize güvenilir bilgi sağlamıyorsa, genel olarak insani edimler nasıl mümkün olabiliyor? Bunlar, diye cevap veriyor Hume, bilgiden değil fakat inançtan köken alan "kesinliğimize" dayanıyor. Yani örneğin başka insanların varolup olmadıklarını bilemeyiz, biz yalnızca buna "inanırız". Bu sofistlik yöntem yardımıyla Hume inancın insan hayatındaki olağanüstü önemini temellendirmek istiyor. Buradan, Hume'un "felsefi" olarak kanıtlanmamış saydığı "doğal" dinin "psikolojik" tanınmasına doğrudan bir yol gidiyor.

Hume'un etik görüşleri genel felsefi öğretisiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Onun iddiasına göre mutlak bir etik yoktur. Kökleri psikolojide, refah hissinde ve hoşnutsuzlukta yatmaktadır. Erdem'in insana faydalı olan her şey olduğu kabulü Hume'u utilitarist etiğe yaklaşıyor.

Hume, Berkeley'den farklı olarak, şüpheciliğini tanrısal töze de genişletiyor. Tanrı'nın varlığı sorusunda şüphecilik bir konum alıyor, Tanrı'nın varlığına getirilen akılcı kanıtları reddediyor ve deizmi savunuyor. Hume, insanlar arasındaki anlaşmazlığın kaynağının din olduğu görüşündedir. O, dinin kökeninin insanla-rın korku ve umut ile harekete geçirilmiş hayal gücünde aranması gerektiğini de iddia ediyor. Aynı zaman-

da halk için dini ahlaki korumayı gerekli görüyor ve din şüpheciliğine sadece toplumun üst katmanlarında izin veriyor.

Hume'un etik görüşleri genel felsefi öğretisiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Onun iddiasına göre mutlak bir etik yoktur.

Hume, idealizmin günümüze kadarki kaderi üzerinde önemli bir etkide bulunmuştur. Hatalı görüşlerinin yankısı agnostik Kant'ın, pozitivist Mill'in, faydacı Bentham'ın ve Machçıların felsefesinde bulunuyor. Berkeley ve Hume'un kuramları çok sayıda gerici burjuva filozofları tarafından yeniden kuruluyor, örneğin neorealitler ve pragmatistler, neopozitivistler ve anlambilimciler tarafından.

Agnostisizm, bilimin gelişimi ve toplumsal ilerlemeye düşmandır. O, insan düşüncesini görüngülerin yüzeyinde kalmaya mahkum ediyor ve insanı dünyanın özüne girmekten ve yasalarını tanımaktan aciz sayıyor. Bu şekilde bilgilerimizin gerçekliğini ve ayrıca bununla birlikte aslında kaybolan bilimsel öngörüğü ve bilimin pratik faaliyetler için önemini reddediyor. Burada, ilerlemeci bilim ve bunun dünyanın değiştirilmesinde kullanılması için mücadele eden toplumun ilerici kuvvetlerinin yolundan saptırmaya ve elinden silahını almaya çalışmanın yöntemlerinden birini görüyoruz.

Agnostisizmin gerici ve bilim düşmanı niteliği Marksizm-Leninizmin klasikleri tarafından ortaya çıkarılmıştı. Berkeley ve Hume'un felsefi öğretilerine ve zamandaş takipçilerine karşı mücadelede Lenin'in eseri "Materyalizm ve Ampriyokritisizm" belirleyici bir öneme sahiptir.

Bu çeviri SSCB tarafından hazırlanmış olan "Felsefe Tarihi" adlı eserin Almanca yapılan 1960 Berlin baskısı göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Eserin I. cildinin "Batı Avrupa'da Erken Burjuva Devrimleri Döneminde Materyalizm ile İdealizm Arasındaki Mücadele" başlıklı 5. Bölümün "17. Yüzyıl Burjuva Devrimi sonrasında İngiltere'de Materyalizm ile İdealizm Arasındaki Mücadele" alt başlığı içerisindeki 410-414 arasındaki sayfaları çevrilmiştir.

Thomas Henry Huxley ve bilimsel agnostisizm

Arş. Gör. Batuhan AKGÜNDÜZ • Selçuk Üniversitesi Bilim Felsefesi ve Bilim Tarihi Anabilim Dalı

Huxley, bilim ve din ilişkisi söz konusu olduğunda fenomenlerin ötesinde ne olabileceği hususunda bilimsel bir dayanağa sahip olmamızın mümkün olmadığını ve bu konudaki cehaletimizi kabul etmemiz gerektiğini dile getirmektedir. Bu hususta Huxley, agnostik terimini ilk kez kullanan kişidir.

Thomas Henry Huxley (1825-1895)

19. Yüzyılda cereyan eden Darwinci devrimi incelemeye başladığımızda, hiç şüphesiz, karşımıza en başta çıkacak isimlerden biri bu devrimin öncülerinden olan Thomas Henry Huxley (1825-1895)'dir. Öyle ki Darwinci evrime yönelik ateşli savunuculuğu, Huxley'in, "Darwin'in Bulldogu" şeklinde adlandırılmasına bile sebep olmuştur. Her ne kadar bu takma isim Huxley'in ölümünden sonra bilinir olmuşsa da bugünkü kullanımı oldukça yaygındır. Darwin'in Bulldogu lakabının çıkış noktası, Henry Fairfield Osborn'un bir anısına dayanmaktadır: "*Huxley'in delici siyah gözleri ve kararlı yüzü, eski dostuna hem hayranlıkla bakıyor hem de onu koruyordu. Huxley sonraları şöyle dedi: 'Ona göz kulak olmam gerektiğini biliyorsun - aslında, ben her zaman Darwin'in bulldogu oldum.'*"

Huxley'in kendisi için kullandığı bu ifade, zamanla, Darwinci evrimi savunmaya yönelik gayretli tutumunu vurgulamak adına dile getirilmeye başlanmıştır. Örneğin *Türlerin Kökeni*'nin yayımlanmasından yalnızca bir sene sonra, 1860 yılında, "Oxford Evrim Tartışması" olarak bilinen bir münazara etkinliği gerçekleştirilmiş, yaratılışçılığı savunan piskopos Samuel Wilberforce (1805-1873)'un karşısına Darwinci evrimi müdafaa etmek maksadıyla Huxley geçmiştir. Yine, Huxley'in, efsaneye göre, maymun soyundan türeme üzerine meşhur ifadesi bu münazara, Wilberforce'un küçümseyici üslubuna karşı kullanılmıştır:

"Piskopos rakibi Huxley'e küstah bir gülümsemeyle dönerek, büyük bir öğrenme azmiyle, *ona*, büyükbabasının vasıtasıyla mı yoksa büyükannesinin aracılığıyla mı maymundan geldiğini sordu. Bunun üzerine Bay Huxley bilinçli bir biçimde yavaş yavaş doğruldu. Hafif uzun boylu, sert ve solgun, aynı zamanda, çok sessiz ve çok ciddiye; önümüzde durdu ve bu zamana kadar kimsenin dile getirmediği o muazzam sözleri söyledi. ... Huxley, atasının maymun olmasından utanmayacağını, asıl kendisine utanç verecek olan şeyin, kendisine bahşedilen yeteneği hakikati gözlemek için kullanmak olacağını dile getirdi."

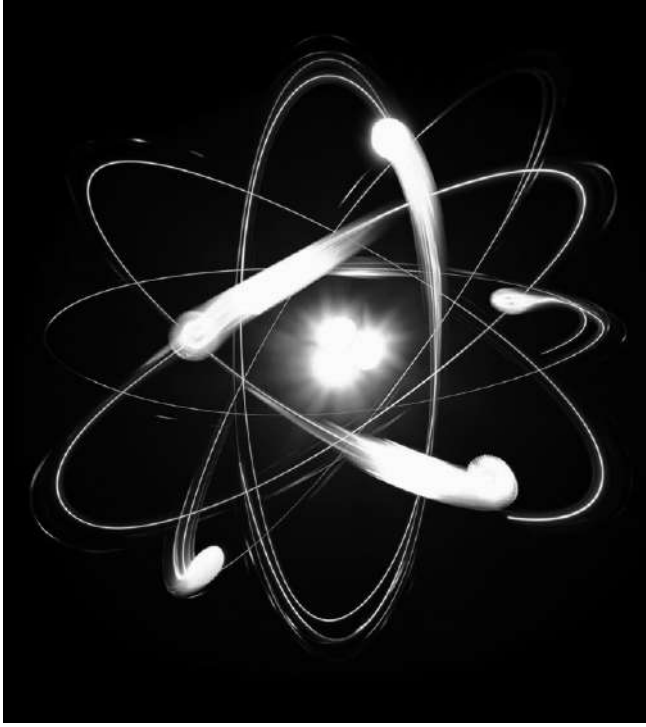
Huxley'in yaratılışçı itirazlara karşı tek çıkışı Oxford'taki münazaradan ibaret değildir. Nitekim bu münazarayı, Richard Owen (1804-1892) ile

“Darwinci evrime yönelik ateşli savunuculuğu, Huxley'in, "Darwin'in Bulldogu" şeklinde adlandırılmasına bile sebep olmuştur.”

1) Henry Fairfield Osborn, "A student's reminiscences of Huxley", *Biological lectures delivered at the Marine Biological Laboratory of Wood's Hole, in the summer session of 1895*. Ginn & company, Boston, 1896, vol. 4, s. 32. Aktaran: <https://www.linnean.org/news/2019/07/01/1st-july-2019-why-there-was-no-darwins-bulldog> (son erişim tarihi 30.07.2021)

2) Isabella Sidgwick, "A Grandmother's Tales", *Macmillan's Magazine*, LXXXVIII, no. 468, Oct. 1898, s. 433-434. Aktaran: J. R. Lucas, "Wilberforce and Huxley: A Legendary Encounter", *The Historical Journal*, vol. 22, no. 2, Jun. 1979, s. 313-314.

gerçekleştirdiği "Hipokampus Tartışması"³ndan bağımsız değerlendiremeyiz. Huxley'in Owen ve Wilberforce gibi isimlerle gerçekleştirdiği tartışmanın özünü, dinsel öğretilerden destek alarak insanı eşsiz bir konuma yerleştiren ve onu doğadan koparan düşünce oluşturmaktadır. Huxley, bu düşünceye karşı çıkmış ve insanı diğer canlılarla aynı doğa yasalarına tabi tutan Darwinci Evrim Kuramı'nı savunmuştur.

"Agnostisizm, ister eski ister modern olsun, bilimin özüdür."

Huxley, bilim ve din⁴ ilişkisi söz konusu olduğunda fenomenlerin ötesinde ne olabileceği hususunda bilimsel bir dayanağa sahip olmamızın mümkün olmadığını ve bu konudaki cehaletimizi kabul etmemiz gerektiğini dile getirmektedir. Bu hususta Huxley, *agnostik* terimini ilk kez kullanan kişidir⁵:

"Yirmi yıl kadar önce, metafizikçilerin ve hem ortodoks hem de heterodoksların büyük bir özgüvenle dogmatikleştirdiği çeşitli konularda, benim gibi; aslında umutsuzca cahil olduğumuzu itiraf eden insanların belirtmek için "Agnostik" kelimesini icat ettim.

3) Tartışmanın özü, insan beyninde küçük bir kıvrım olan hipokampus minörün, Owen tarafından yalnızca insana has olduğunun iddia edilmesi neticesinde Huxley'in bu yapının bütün insansı maymunlarda bulunduğunu kanıtlaması çerçevesinde gerçekleşmiştir. Stephen Jay Gould, Darwin ve Sonrası Doğa Tarihi Üzerine Düşünceler, çev. Ceyhan Temürcü, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 55-56.

4) İleride görüleceği üzere, burada din ile kastedilen kilise merkezli, çürük bir metafizik zemine dayanan dogmatik görüşler yığınıdır.

5) Huxley agnostik terimini ilk kez 1869 yılında kullandığını dile getirmiştir. Bununla birlikte terim, yazılı olarak, ilk defa 1878 yılındaki *Hume* eserinde tespit edilebilmektedir. Bu yazıda, ağırlıklı olarak, Huxley'in 1889 yılında *The Nineteenth Century* dergisinde agnostisizm üzerine yayımladığı üç makaleden yararlanılmaktadır: "Agnosticism", "Agnosticism: A Rejoinder", "Agnosticism and Christianity".

1. *Agnostisizm, ister eski ister modern olsun, bilimin özüdür. Bu basitçe, bir insanın bilimsel dayanağı olmadan bildiğini ya da inandığını iddia edemeyeceği anlamına gelir.*

2. *Sonuç olarak Agnostisizm, yalnızca popüler teolojinin büyük bölümünü değil, aynı zamanda anti-teolojinin de büyük bir kısmını bir kenara bırakır. Genel olarak, heterodoksinin "saçmalıklar"ı benim için ortodoksiden daha saldırgandır, çünkü heterodoksi akıl ve bilim tarafından yönlendirildiğini ileri sürer ve ortodoksi bunu yapmaz.*

Huxley, bu noktada, bilinemeyeni bilemeyeceğimiz hususundaki cehaletimizi kabul etmemiz gerektiğini dile getirir.

3. *Bilimsel eleştirinin, mevcut dinlerin bünyesine giren doğaüstücülük biçimlerine zarar vereceğinden hiç şüphem yok. Herhangi bir sözde mucizenin yargılanmasında bilimin hükmü "kanıtlanmadı". Ancak gerçek Agnostisizm, doğadaki varlığın, hareketin ve yasalara uygun işleyişin, mitolojilerde anlatılanlardan daha muazzam mucizeler olduğunu ve sadece göklerde ve yerde değil, dünyanın ötesinde, felsefemizde hayal edemeyeceğimiz, bilinir evreni aşan şeyler olabileceğini göz ardı etmeyecektir. Teolojik "gnosis", dünyanın bir sihirbazın evi olduğuna inanmamızı sağlarken anti-teolojik "gnosis" ise ondan, Yasa ve Kuvvet adlı iki kör çocuk tarafından yapılmış bir "ucube" gibi söz eder. Agnostisizm basitçe, fenomenlerin ötesinde ne olabileceğine dair hiçbir şey bilmediğimizi söyler.⁶*

Huxley'in agnostisizmi bilim merkezlidir. Bu bağlamda agnostisizm, bilime, olguların dışına çıkamayacağı bir sınır çizmektedir. Bu amaçla, sadece teizm değil, ateizm de yalnızca doğadaki fenomenlerle ilgilenen bilimin faaliyet sahasının dışında bırakılmıştır. Huxley, teist ve ateist "gnosis"lerin, bilimin yöntemine girmediğini, böylece bilim aracılığıyla geçerlilik kazanamayacağını belirtmektedir. Bilim-dışı kalan, dolayısıyla bilim vasıtasıyla açıklanamayan *metafizik düşünceler*, insan bilgisinin sınırlarını aşmaktadır. İnsan bilgisinin sınırlarını aşan bu düşünceler ise bilinemezdir. Huxley, bu noktada, bilinemeyeni bilemeyeceğimiz hususundaki cehaletimizi kabul etmemiz gerektiğini dile getirir.

Agnostisizm temel bir ilkedен hareket eder: Kesinlik kaygısı taşıyan herhangi bir önerme, onu mantıksal olarak gerekçelendiren herhangi bir kanıttan yoksunsa, bu önermenin nesnel doğruluğundan emin olduğumuzu söylemek mümkün değildir.⁷ Ancak bu zamana kadar materyalizm-idealizm, ateizm-teizm tartışma-

6) "The Agnostic Annual", 1884. <https://mathcs.clarku.edu/huxley/UnColl/Rdetc/AgnAnn.html> (son erişim tarihi: 30.07.2021).

7) "Agnosticism and Christianity", 1889. <https://mathcs.clarku.edu/huxley/CE5/Agn-X.html> (son erişim tarihi: 30.07.2021).

ları kendini sürekli tekrar edecek biçimde -yirmi beş asırdır- devam etmiş, bu bağlamda *felsefe taşı* her seferinde bir tepeye çıkıp olduğu yere geri yuvarlanmış-tır. Dolayısıyla, bugün baktığımızda Hume ve Kant'ın da fark ettiği gibi felsefe taşı, yirmi beş asır önce başladığı yerde durmaktadır.⁸

Bilgi yetimizi fenomenal alanla sınırlama düşüncesi elbette bize Kant'ı anımsatmaktadır. Bu hususta Bernard Lightman şu ifadeleri kullanır:

Agnostik ilkenin teolojiye ve kiliseciliğe mesafesi eşit değildir.

*"Huxley, agnostisizmi, bilgiyi fenomenal alanla sınırlayan ve Kant'ın insan zihninin içsel sınırlamalara tabi olduğu fikrine dayanan bir teori olarak kavradı. ... Numen dünyasının bir parçası olarak adlandırılabilir herhangî bir nesne, insan bilgisinin sınırlarının ötesinde kabul edildi."*⁹

Huxley'in Hume'dan ve bittabi Kant'dan etkilendiği aşikâr olsa da onu en az bu iki filozof kadar etkileyen bir başka isim, çağdaşı, Kantçı Hristiyan düşünür Henry Longueville Mansel (1820-1871)'dir.¹⁰ Mansel, 1859 yılında yayımlanan *Limits of Religious Thought* [Dini Düşüncenin Sınırları] adlı eserinde insan bilgisine, özelde akıl ve inanç üzerine düşünme yetisine, bir sınır çekmeye dair epistemolojik bir tartışma üzerine yoğunlaşmıştır:

*"Hiçbir şey bilmediğini varsayan sahte alçakgönüllülük, çoğu zaman her şeyi bildiğini varsayan sahte gurur kadar tehlikelidir. Akıl ve inanç alanlarının kapsamı, bilginizin ve cehaletimizin sınırları açıkça belirlenmelidir, aksi takdirde kendimizi dogmatizme dogmatik bir biçimde itiraz ederken ve aklın değersizliğini kanıtlamak için akıl yürütürken bulabiliriz."*¹¹

8) A. g. m.

9) Bernard Lightman, *The Origins of Agnosticism: Victorian Unbelief and The Limits of Knowledge*, USA: 2019, John Hopkins University Press, s. 15.

10) Ayrıntılı bilgi için bkz. Lightman, a.g.e., s. 106.

11) Henry Longueville Mansel, *The Limits of Religious Thought: Examined in Eight Lectures*, New York: 2009 [1867], Cambridge University Press, s. 16.

Huxley'in, Hume, Kant ve Mansel'den etkilenecek geliştiği agnostik ilkenin, bilimsel yöntemle kılavuzluk etme maksadıyla, fenomeni aşan metafizik düşünceleri ekarte etmeyi öngörmesi, öte yandan, temel bir sorunu da beraberinde getirmektedir. Şayet bilginizi fenomenlerle sınırlarsak, dış dünyanın varlığı, nedensellik, doğanın bütünlüğü gibi bilimin temel varsayımlarını da saf dışı bırakmamız gerekecektir. Bu itiraz, agnostik ilkenin kapsamını anlayabilmek açısından yararlıdır.

Agnostik ilke, fenomenlerden yola çıkarak elde edilen mantıksal çıkarımları elememektedir. Ancak nesnel akıl yürütmeden yoksun, doğrudan metafiziğe dayanan dogmatik ön kabulleri reddetmektedir.¹² Bunu daha iyi anlayabilmek için Huxley'in teoloji ve kilisecilik arasında yaptığı ayrımı göz atmak faydalı olacaktır.

Agnostik ilke, fenomenlerden yola çıkarak elde edilen mantıksal çıkarımları elememektedir.

Agnostik ilkenin teolojiye ve kiliseciliğe mesafesi eşit değildir. İlk olarak agnostisizm ile teoloji arasında bir çatışma olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim teoloji için bilim bir anlam ifade ederken, diğer taraftan, kilisecilik, teolojinin bir biçiminin doğruluğuna ilişkin önceden belirlenmişlikle hareket eder. Teolojinin *logosuna* uygun düşecek şekilde ilerleyen *bilimsel teolog* önyargı ve özneliliğin tarafı olmak istemeyeceği ve olası olduğunu düşündüğü sonuçları gerekçelendirme peşinde olduğu için çoğu agnostikten farklı sonuç elde edecek¹³ olsa bile agnostik ilke ile paralellik göstermektedir.¹⁴

Kiliseciliğin önyargılı ve öznel tutumuna karşı agnostisizm, nesnellilik ilkesinden güç almaktadır. Huxley'e göre kilise, eğer, Hristiyan ulusların tarih boyunca gerçekleştirdikleri ikiyüzlülükleri, gaddarlıkları, yalanları, katliamları ve insan olmanın yükümlülüklerine karşı ihlallerini bir görüşte fark edebilirse, Cehennem bunların yanında pürüpak gözükecektir.¹⁵ Böylece agnostik ilke, mantıksal ve bilimsel gerekçelendirme ölçütü olduğu kadar eleştirel ve nesnel değerlendirme yapabilmenin aracı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

12) Bu noktada Kant'ın aşkınsal (transandantal) ile aşkın (transandant) arasında yaptığı ayrımı hatırlamak yeterli olacaktır.

13) Burada bilimsel teologun elde edeceği sonuçtaki farklılık, aşkınsal olan üzerine eğilen agnostiklerin aksine teologun aşkın olanı elde etme ihtimali üzerinden vurgulanmış gözükmektedir. Ancak agnostik ilke ile teolojiyi burada paralel kılan, en başta, nesnel bir biçimde çıkarımlardan hareket etmeleridir.

14) "Agnosticism and Christianity", 1889. <https://mathcs.clarku.edu/huxley/CE5/Ag्न-X.html> (son erişim tarihi: 30.07.2021).

15) "Agnosticism", 1889. <https://mathcs.clarku.edu/huxley/CE5/Ag्न.html#note11> (son erişim tarihi: 30.07.2021).

Neticede Huxley'in agnostisizmi, bilimsel yöntemi uygularken nasıl bir ilke benimsemesi gerektiğini gösteren bir kılavuzdur. Bilimsel agnostisizm olarak adlandırılan bu kılavuzu şu maddelerle özetlemek mümkündür:

Huxley'in agnostisizmi, bilimsel yöntemi uygularken nasıl bir ilke benimsemesi gerektiğini gösteren bir kılavuzdur.

1-) Bilimsel yöntemin nesnesi yalnızca fenomenlerdir.

2-) Bilimsel yöntem, fenomenlerden yalnızca nesnel bir biçimde *bilgi* elde etmek için kullanılır.

3-) Bilgi elde etmenin yolu, fenomen hakkında mantıksal bir dayanağa sahip olmaktır. Mantıksal dayanağı olmayan bir önerme, bilim-dışıdır.

4-) Bilim-dışı önermeler insanın bilgi yetisini aşmaktadır.

5-) Bilgi yetimizi aşan önermeleri bilmemiz olanaksızdır.¹⁶

6-) Agnostisizm, bu gerçeğin farkında olmaktır.

7-) Agnostisizm, peşin hükümlülüğe karşıdır.

8-) Agnostisizm, önermelerini gerekçelendirme kaygısı taşıyan teoloji ile karşıt değildir.

9-) Agnostisizm, önyargıdan ve öznellikten sıyrılama-yan kiliseciliğe karşıdır.

10-) Agnostisizm, herhangi bir önermeyi dayatma, dogmatikleştirme ve ona ahlaki bir değer yükleme kaygısı taşımaz. Aksine, agnostisizmin hedefi, bireyi *dogmatik uykusundan uyandırmaktır*.¹⁷

Agnostisizmin hedefi, bireyi dogmatik uykusundan uyandırmaktır.

Kaynakça

Gould, S. J. (2013). *Darwin ve Sonrası Doğa Tarihi Üzerine Düşünceler*, çev. Ceyhan Temürcü, İstanbul: Say Yayınları.

Huxley, T. H. (1884). "The Agnostic Annual".

Huxley, T. H. (1889). "Agnosticism and Christianity".

Huxley, T. H. (1889). "Agnosticism: A Rejoinder".

Huxley, T. H. (1889). "Agnosticism".

Huxley, T. H. (2009 [1893]). *Evolution and Ethics: Delivered in the Sheldonian Theatre, May 18, 1893*, New York: Cambridge University Press.

Lightman, B. (2019). *The Origins of Agnosticism: Victorian Unbelief and The Limits of Knowledge*, USA: John Hopkins University Press

Lucas, J. R. (1979). "Wilberforce and Huxley: A Legendary Encounter", *The Historical Journal*, vol. 22, no. 2, s. 313-330.

Mansel, H. L. (2009 [1867]). *The Limits of Religious Thought: Examined in Eight Lectures*, New York: Cambridge University Press ,

Sidgwick, I. (1898). "A Grandmother's Tales", *Macmillan's Magazine*, LXXVIII, no.) 468, s. 425-435.

16) Huxley, bilgi yetimizi aşan önermelerin bilinemezliğine dair Sokrates örneğini verir. Bilindiği üzere Sokrates'ten önce İlk Çağ Felsefesi temelde doğa ve varlık felsefesi üzerinden hareket etmekteyken, Sokrates ile birlikte odak noktası insan ve etik olmuş, sonrasında doğa, varlık, insan ve etik üzerine problemlerin birlikte ele alındığı sistematik dönemin önü açılmıştır. Huxley, Sokrates'in, felsefi odağı, doğadan insana kaydırmasının sebebinin, onun fiziksel dünyaya dair bilginin sınırına ulaştığımızı ve daha fazlasını bilmemizin mümkün olmadığını fark etmesinde yattığını dile getirmekte ve bunu bir çeşit ters agnostisizm olarak değerlendirmektedir. Thomas Henry Huxley, *Evolution and Ethics: Delivered in the Sheldonian Theatre, May 18, 1893*, New York: 2009 [1893], Cambridge University Press, s. 22.

17) "Agnosticism: A Rejoinder", 1889. <https://mathcs.clarku.edu/huxley/CE5/Agn-R.html> (son erişim tarihi: 30.07.2021).

SANATIN ARKA SOKAKLARINDA

“Sen üretim devriminin resmini yapabilir misin, Nikolai?”

Prof. Caner KARAVİT • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Öğretim Üyesi

Ryabinin'in "Türkiye için Makinalar" resmi, Cumhuriyetimizin ilk yıllarında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde gerçekleşen Türk tekstil sanayinde ilk olma özelliğine sahip Kayseri ve Nazilli Sümerbank Tekstil Fabrikaları'nın görsel bir özetidir. Bu ilk Sümerbank tekstil fabrikaları Sovyetler Birliği'nin desteği ile kuruldu.

Bu ayın "Sanatın Arka Sokakları"nda Nikolai Ryabinin'in (1883-1973) "Türkiye için Makinalar" resmini ele alacağız (Resim 1).

Resim 1: Nikolai Nikolaevich Ryabinin, (1883-1973), "Türkiye için makineler", tuval üzerine yağlı boya, 207 x 297 cm., 1937 (fotoğraf: Mehmet Perinçek)

Ryabinin resimleri müzelerde az yer alır ve SSCB'nin dışında çok az satılmıştır. Ryabinin başyapıtlarından olan "Türkiye için Makinalar" resmi de Rusya'da ve batıda pek bilinmemektedir. Nedeni, bu resmin müzelerin sergi salonlarında sürekli yer almaması. Resim, Rusya Müze Sergi Merkezi (Rosizo) koleksiyonunda. Son bir yıldır depodan çıkarak izleyiciyle buluşan resim, Moskova'daki 'Yeni Tretyakovka Galerisi'nde, "Sosyalist Gerçekçilik: Metamorfozlar, 1927-1987 arası Sovyet Sanatı" başlıklı grup sergisiyle, 27 Nisan - 6 Haziran 2021 tarihlerinde gösterime sunuldu (Resim 2).

Serginin başlığından da anlaşılacağı üzere, kuruluşundan dağılışına kadar SSCB'nin hedefi olan "parlak bir komünist" geleceğin betimlendiği sanattan bir kesit sunuluyor. Bu bağlamda, 1930'ların ve 1950'lerin Sovyet sanatının o dönemin ideolojik söylemi gibi

Resim 2: "Sosyalist Gerçekçilik: Metamorfozlar, 1927-1987 arası Sovyet Sanatı" başlıklı grup sergisinin afişi, 27 nisan - 6 Haziran 2021, 'Yeni Tretyakovka Galerisi, Moskova

ütöpik etkiler taşıdığını görüyoruz. Sergiye dair yapılan yorumlarda; Ryabinin'in de temsilciliğini yaptığı sosyal gerçekçiliğin, bir dönem için sadece iktidarın uyguladığı bir yöntem değil, hem izleyicilerin hem de sanatçıların büyük bir kısmının ruhsal ihtiyaçlarını karşılayan bir eğilim olduğu vurgulanıyor. O dönemler, yeni devletin öncelikli amaç ve hedefi olan endüstriyel gücün elde edilmesi için, tüm hayati unsurların aşırı gerilimi gerekiyordu. Bu koşullarda, manevi desteği sanatta bulan insan; hayatı olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi betimlenmiş buldu. Bu anlamda sosyalist gerçekçilik, yeni bir toplumla, ütöpik bir dünyanın birlikte inşa edilmesinden oluşan bir çağı yansıtıyor. Yeni Tretyakovka Galerisi'nde yer alan eserlerden bazıları 1939'daki efsanevi "Sosyalizm Endüstrisi" sergisi için özel olarak hazırlanmış, ancak bu sergi gerçekleştirilmemiştir.

Nikolai Nikolaevich Ryabinin 1883'te St. Petersburg'da doğdu, 1910 yılında Sanat Akademisi'nden mezun oldu. Sanatçı, Rusya'nın tarihiyle çok ilgileniyordu.

Zamanının tüm sanatsal eğilimlerine (modernizm, soyutlamacılık vs.) duyduğu hayranlıkla, Rus gerçekçiliği olarak tanımladığı kendi tarzını oluşturdu (Resim 3).

Resim 3: Nikolai Nikolaevich Ryabinin, "9 Ocak 1905", tuval üzerine yağlı boya, 119x158 cm, 1950

Ryabinin'in çalışmalarının bir kısmı, bir mekan ve kostüm tasarımcısı ve süsleme sanatçısı olarak kendini kanıtladığı tiyatro ve sinema sanatında yer alır. Sanatçı, uzun yıllar büyük Rus ressam İlya Repin'in öğrencisiydi ve onun yaratıcılığı üzerinde büyük etkisi oldu. Bundan dolayı, Repin'in önyak olmasıyla kurulan Obshchina Khudozhnikov Grubu'nun (1908-1916) 1908-1910 yılları arasındaki Gezici Sergileri'nde yer aldı.

İnce dilimli 'Antonovka' kesip yiyen miskin sanatçı grubu

Nikolai Ryabinin'in İ. Repin'le birlikte yer aldığı "Sanatçılar Topluluğu", İAH'deki Yüksek Resim, Heykel ve Mimarlık Sanat Okulu mezunları tarafından kuruldu. Dernek, "Rusya'nın taşra şehirlerinde sanatın gelişimini ve yaygınlaştırılmasını teşvik etmeyi" amaçlıyordu. Derneğin 2 Ağustos 1923'te kabul edilen yeni tüzüğünde: "Topluluğun tüm faaliyetleri; sanatı devrimde daha çok yayılması ve gelişmesi için yönlendirmek, sanatta ve yaşamda yeni yolları öğrenmek için bir sanatçılar derneği oluşturmak, sanatın kitlelere en iyi aşılanabileceği yolları bulmak, yeni başlayan sanatsal yetenekleri korumak, sanatta teknik tarafı ve beceriyi arttırmak ve sanatın yönlerinin ideolojik olarak tanımlanmasıydı..." Ancak, devrim sonrası ideolojisi yönündeki sanatsal etkinliklerde rol almasına rağmen, grup "burjuvalık"la suçlanarak eleştirildi. 1930'daki AChRs dergisinde çıkan "Kitlelere Sanat" başlıklı makalede, eleştirmen A.I. Kuindzhi grubu alaysı biçimde eleştirdi: "Grup akşamları toplanarak akşam çayını içiyor, ince dilimli 'Antonovka' kesip 'çiğneniyorlar', sobayla ısıtılan sıcacık bir ortamda çıplak modellerin desenlerini çiziyor-

lar, güçlü tarzlarıyla sergiler için 'müthiş devrimci denizciler'i yazıyorlar. Sıcak... Yumuşak ışık... İnce, ince açılmış kalem... desenlere 'ışıklılık' kazandırmak için silgiler ve her neyseler... Sakin sakin konuşmalar... 'Topluluğun içinde kendilerini akıllıca koruyorlar. Kültürsüzlük ve cahilliğin boğucu kokusu, topluluğun çalışma temasıdır... Gençleri eğitmek istiyorlar... Ama topluluğun tüm çalışmaları sergilerle sınırlıdır. Kitleleri tek eğitim yöntemleri budur." Nikolai Ryabinin, eskiz defteriyle birlikte sadece Kovrov bölgesi değil, Vladimir bölgesinin diğer yerlerine sanatçı arkadaşlarıyla birlikte geldi. Ryabinin, memleketinin sevilen köşelerini resmettiği «Çocukluğumun Yerleri» triptiklerinde nostaljik duyguları betimler. Ryabinin resimleri utangaçtır, ancak kendi topraklarına olan sevgisinden doğan bir lirizmle doludur. Resmindeki her ağaç, her göl, her yol dinginliği ve huzuru çağırır. Daha çok suluboya resimleriyle de tanınan Ryabinin, suluboya tekniğinin kağıdın beyazının görünmesine olanak tanıyan özelliğini yağlı boya resimlerine de aktarmıştır. Bu nedenle resimleri; pentür tanımını içinde tarif edilmesi zor, parlaklık duyguları uyandıran ve doğrudan ruha düşen ilginç bir ışık barındırmaktadır.

"Türkiye için Makinalar" resmi üzerine...

Ryabinin'in "Türkiye için Makinalar" resmi, Cumhuriyetimizin ilk yıllarında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde gerçekleşen Türk tekstil sanayinde ilk olma özelliğine sahip Kayseri ve Nazilli Sümerbank Tekstil Fabrikaları'nın görsel bir özeti. Bu ilk Sümerbank tekstil fabrikaları Sovyetler Birliği'nin desteği ile kuruldu. Sanayileşme yıllarında, Sovyet endüstrisi dünyada ABD'den sonra ikinciydi ve ekipmanlarını ihraç edebiliyordu. Endüstriyel gelişimdeki sıçrama o kadar önemliydi ki, sanatçı resminde bu konuyu ölümsüzleştirmek istemiş olmalı. Ryabinin'in resminde de betimlediği gibi, bu fabrikaların kuruluşları öncesinde; gerek Sovyet heyeti, gerekse Türk heyeti defalarca karşılıklı ziyaretlerde ve anlaşmalarda bulunmuşlar. 1930 ile 1937 arasında Sümerbank fabrikalarına alınacak makinaları görüşmek üzere Sovyetler Birliği'ne giden Türk heyetini; *İsmet İnönü*, Celal Bayar, gibi önemli devlet adamları temsil etmiş. Sovyet heyetinde ise; Stalin, *Sovyetler Birliği Savunma Bakanı Voroşilov* gibi liderler bulunmuş. Bu bağlamda, bu heyetlerin ziyaret zamanını ve şahıslarını inceleyerek, Ryabinin'in bu resmi betimlemek için hangi ziyareti ele aldığını tespit etmeye çalışalım.

Ryabinin'in anonim figürleri

Sanatçı resminde, Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası'nın açılış yılına (1937) denk düşen bu ziyaretlerden birisini betimlemiş. Resimde dönemin Moskova'sındaki "Kızıl Proleter" fabrikasının iç mekanı tek

1) Eşsiz aromalı bir çeşit uzun elma. Muhtemelen o dönem herkesin bulup alabileceği cinsten bir elma değildir.

kaçışlı perspektifle ele alınıp, merkeze iki heyetin figürleri yerleştirilmiştir. Kıyafetlerinden ve tiplerinden yola çıkarak bu iki heyetin ayrımını yapabiliyoruz. Birinci grup, yani Sovyet temsilcilerinin çoğunluğu ön planda yer alan işçiler ve yine kıyafetlerinden mühendis ve usta başından oluşuyor. Bunları öncelikle, açık tenleri, sarışın, kumral saçları ve giyimlerinden tespit edebiliyoruz. Diğer bir ayrıntı ise, Sovyet temsilcilerinin hepsinin yakalarında rozetlerin olması. Ancak, yakalardaki rozetlere daha ayrıntılı baktığımızda Türkiye'deki Sümerbank fabrikalarının inşaatı için kurulan Sovyet inşaat şirketi Turkstroy'un rozeti veya "Kızıl Proleter" Fabrikasının rozetine benzemediğini görüyoruz (Resim 4).

Resim 4: Sağ: Kızıl Proleter Fabrikası rozeti. Sol: Sovyet Turkstroy inşaat firması rozeti.

Dönemin genel ideolojisini yansıtan (Lenin, Kızıl Yıldız gibi) rozetler takılmış olmalı. Belki de bunun nedeni, bu şahısların resimdeki fabrikanın ve Sovyet inşaat şirketi Turkstroy'un çalışanları olmadığıdır. Bir başka dikkat çeken ayrıntı ise, sol baştaki figür. Bu, çizmeli ve papyonlu karakter bir işçiye değil, daha çok iyi giyimli bir köylüyü çağırıştırıyor. Makinaların çalışmasını elleri cebinde izleyen bu köylü figürü, bu resmi heyetin arasında oldukça rahat ve lakayt bir duruş sergiliyor. Bu köylü figürünün "Kızıl Proleter" fabrikasında neyi temsil ettiği ise belirsizliğini koruyor (Resim 5 B).

Resim 5: A- Nikolai Nikolaevich Ryabinin'in resminde makinaya giren ipliği tutan açık renk takımlı, badem bıyıklı figürün Sovyetler Birliği'ne gelen Türk heyetinin üst düzey bürokrati olduğu anlaşılıyor. B- Resmin sağındaki köylü figürü resmi heyetin arasında oldukça rahat ve lakayt bir duruş sergiliyor.

Resimdeki esmer ve koyu renk saçlı figürlerden oluşan ikinci grup ise, Türkiye'den makinaları incelemek üzere gelen heyet. Ryabinin, Türk heyetini betimleyen biraz da kafasındaki 'şablon tipten' faydalanmış; esmer, koyu renk saçlı, kalın kaşlı, büyük kömür gözlü. Resimde, solda önde makinaya giren ipliği kontrol etmekte olan ve üst düzey olduğu anlaşılan açık renk takımlı şahsın Türk ekibinden olduğu anlaşılıyor (Resim 5 A).

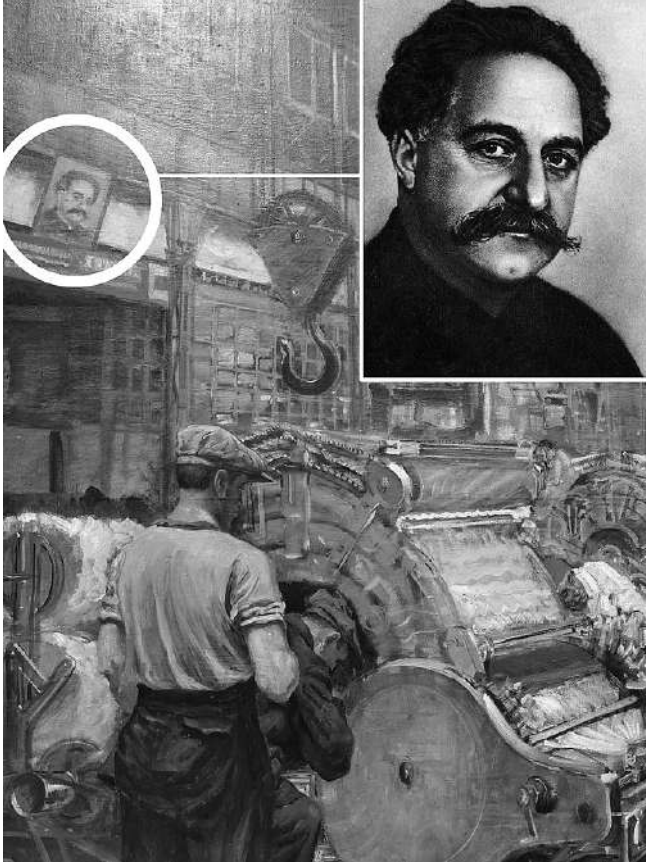
Anlaşıyor ki, Ryabinin bu şahsı dönemin Türk bürokratlarının genel özelliklerini göz önüne alarak, papyonlu ve badem bıyıklı olarak betimlemiş. Her ne kadar mekan ve makinalarda ayrıntıya girmiş olsa da, Ryabinin'in bu portrelerin çoğunu anonim olarak betimlemiş. Bu anonimlik Türk heyetini temsil eden diğer figürlerde daha da birbirine benzer portreler yaratmış. Bu figürlerden en dikkat çeken ise, ortada heyetin en arkasında duran uzun boylu, şapkalı figür. Bu şahıs, onun önünde bir planı ayrıntılı biçimde inceleyen üst düzey yetkililere tamamen ilgisiz kalarak, gözlerini doğrudan ressama dikmiş tuhaf bir ruh haliyle bakıyor.(Resim 6).

Resim 6: Resmin sol tarafındaki üst düzey yetkililerin hummalı bir şekilde inceledikleri konuya ilgisiz olan figür, gözlerini ressama dikmiş vaziyette.

Makinanın hemen yanında duran ve ipliği makina-ya veren figürlerin hepsi Türk heyetinden. Bu şahıslar; ellerinde tuttukları ince ipliklerin mucizevi bir dönüşümle metrelerce tekstil ürününe dönüşümünü büyük bir memnuniyetle izliyorlar ve bu mucizenin Türkiye'de gerçekleşeceği zamanların hayalini kuruyorlar. 1930-37 yılları arasındaki Türk heyetinin Sovyetleri ziyaretini resmin konusu bağlamında değerlendirdiğimizde iki ayrı ziyaretin diğerlerine göre daha öne çıktığını görürüz. Birincisi; Sovyet ve Türk uzmanlarının Kayseri ve Nazilli Sümerbank fabrikaları için makina siparişi verdikleri görüşmeler. Türk ekibi bu ziyaretinde birçok Sovyet fabrikalarını ziyaret ederek, Kayseri ve Nazilli Sümerbank Fabrikaları'na alınacak makine ve aletleri incelemişler. 1933'ün başında başlayan bu ziyaret Temmuz ayına kadar 5 ay sürüyor ve birçok fabrika geziliyor. Bu ziyarette, Kayseri fabrikasının projeleri hazır, Nazilli'ninki ise hazırlık aşamasında. Bu ziyaretin içeriği resmin başlığına çok uyuyor: "Türkiye için Makinalar". Sanırım Ryabinin'in resminde yararlanabileceği en çok görsel

belge, bu ziyaret sırasında olmalı. Ancak, bu ziyaretle resmin yapılış tarihi arasında 4 yıl var ve belgelere ulaşmak kolay olmasa gerek. Türk sanayi heyetinde Hereke Fabrikası müdürü Reşat Bey ve Feshane Fabrikası müdürü Şevket Turgut var. Ancak, heyetin bu iki önemli kişinin yüzleri resimdeki portrelerle benzerlik göstermiyor. İkinci ve daha akla yakın olasılık; 1937'deki ziyaret. Ziyaretin olduğu yıl, resimdeki figürlerle ilgili tespitlerde bulunabileceğimiz bazı ortak tarihler var. Sol duvarda fotoğrafı asılı olan Ağır Sanayii Halk Komiseri Sergo Orconikidze Şubat 1937'de ölüyor ve resim büyük olasılıkla onun anısına asılmış (Resim 14).

Resim 14: Nikolai Nikolaevich Ryabinin'in resmindeki Sergo Orconikidze'nin portresi ve fotoğrafı (sağ üstte).

Türk heyeti Temmuz 1937'de fabrikanın olduğu Moskova'ya geliyor ve Sovyet basını bu ziyareti geniş ölçüde yansıtıyor. Yani, Ryabinin'in eline resmi yapabilmesi için bol malzeme geçmiş olmalı. Nazilli Sümerbank Fabrikası Ekim 1937'de açılıyor ve bu açılışa ithaf edildiğini düşündüğüm resim büyük bir olasılıkla 1937'nin sonuna doğru yapılıyor. Şimdi de, ziyarete gelen Türk heyetini tanıyalım; Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Aras, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Tekirdağ milletvekili Rahmi Apak. Ryabinin'in resmindeki figürlerle dikkatlice baktığımızda, "Kızıl Proleter" fabrikasında incelemede bulunan soldaki heyetin portrelerinin gerçekten Türk heyetiyle büyük benzerlik taşıdığını görüyoruz (Resim 7).

Resim 7: Resmin solundaki figürlerle benzerlik gösteren, Sovyetler Birliği'ne gelen Türk heyetinin üst düzey bürokratları: (soldan sağa): Rahmi Apak, Şükrü Kaya, Tevfik Rüşti Aras.

Bu bağlamda, Ryabinin Türkiye'de ilk "Sosyal Fabrika Projesi" olan Nazilli Sümerbank'ının açılışına gönderme olduğunu düşündüğüm resmi için, o yıl gelen heyetin görsellerini kullanmış olabilir.

Kızıl Proleter Fabrikası'ndan Sümerbank'a uzanan sosyal yaşam projeleri

Öncelikle, resimdeki mekana konu olan fabrikanın kimliği üzerinde biraz duralım. Resim hakkında yapılan yorumlardan ve o dönemin fotoğraflarından yola çıkarak Türk heyetinin ziyaret ettiği bu mekânın, Moskova'daki 'Kızıl Proleter Fabrikası' (Красный Пролетарий) olduğunu söyleyebiliriz (Resim 8).

Resim 8: Moskova'daki 'Kızıl Proleter Fabrikası', 1920 ve Kızıl Proleter Fabrikası' için çıkarılmış pul.

Bu tesis ilk olarak, Bromley kardeşler tarafından kurulmuş. İlk başta metal işleme ve el aletleri üreten küçük bir atölyeydi. Devrim sonrası kamulaştırıldı, 1922'de işçilerin isteği üzerine "Kızıl Proleter" adını aldı. 1941'de ise tesisin tahliyesi başladı. Ancak, 2. Dünya Savaşı'nda gösterdiği başarı nedeniyle, ekipmanın bir kısmının tahliyesinden vazgeçildi. Bugün fabrika

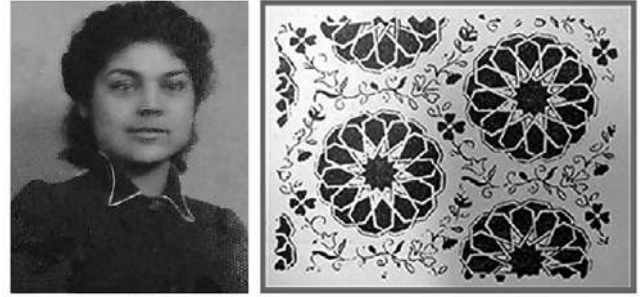
bölgesindeki binaların bir kısmı atölyeler tarafından işgal edilmiştir. Sovyetler Birliği'ndeki bu tip fabrikalar sosyal tesislere sahipti ve Türkiye'de yapılacak olan Sümerbank tesisleri için de bir öncül örnek oluşturdular. Resimde görülen 'Kızıl Proleter Fabrikası' bu sosyal tesisli fabrikalara bir örnektir ve bu açıdan Nazilli Sümerbank Fabrikası'nın sosyal tesis projeleriyle benzerlik gösterir. Türkiye'deki fabrikaların inşaatı için Türkstroy² şirketi kurulmuş ve bu projeler özellikle Tekstil Fabrikaları projelerinde uzman olan İvan Sergeyeviç Nikolayev³ tarafından gerçekleştirilmiştir. Nikolayev, özellikle Rusya dışında yapılacak sosyal tesislerle donatılmış fabrika (Kombinat) projeleri için görevlendirilmişti. (Kombinat) projeleri doğrultusunda Kayseri fabrikası spor ve sağlık tesisleriyle birlikte oluşturulmuştu. Özellikle Nazilli Sümerbank Fabrikası, sosyal tesisler ve çalışanlarına sağlanan olanaklar açısından, Atatürk'ün kafasındaki "Sosyal Fabrika Projesi"nin ilk uygulaması olması açısından çok önemlidir. Nazilli Sümerbank Fabrikası sadece üretim yapılan bir mekan değil, aynı zamanda "ar-ge" çalışmalarının yapıldığı bir laboratuvar, eğitim verilen bir okul, her türlü sanat ve spor imkanlarına sahip bir kültürel kompleks, kısacası bir "yaşam alanı"ydı. Nikolayev'in projelendirdiği fabrikaların sosyal yaşam için sağlık tesisi, balo ve dans alanları, sinema salonu, tiyatro salonu, halkevi, hamamı, sergi salonu, spor sahaları, büyük bir atölye, elektrik ve su santralleri, kumaş deseni tasarımcıları için çizimhanesi vardı.

Nazilli Sümerbank'ının sanata ve kültüre katkısı

Sovyetler Birliği "Kombinat" projelerinden Sümerbank fabrikalarına uzanan yolda, bu projelerin kültür-sanata yapmış olduğu katkıdan bahsetmeden geçmeyelim. Fabrika; işçi korosu, tiyatro topluluğu (Sümer Tiyatro Grubu), resim sergileri, fabrikanın düzenlediği balo ve dans etkinlikleri, spor kulüpleri (Sümer Spor gibi.) gibi birçok kültürel etkinliklere sahipti. Bu etkinliklerin en önemli aktörlerinden birisi de desen tasarımcılarıydı. Bu tasarımcıların bir kısmı Güzel Sanatlar Akademisi, bir kısmı ise yetenekli orta öğretim mezunlarıydı. *Fabrika desinatörlerinden Müzeyyen Nalbantoğlu, Türkiye'nin ilk kadın tasarımcısı olarak kayıtlara geçmiştir* (Resim 9).

2) Türkstroy, Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasındaki ticari ilişkiler yürütmek üzere Rusya'da 1934'te kurulan teşkilata verilen isimdir.

3) İvan Sergeyeviç Nikolayev (1901-1979), 1925 yılında Moskova Yüksek Teknik Okulu'ndan mezun oldu. Sovyet Devri'nin en başarılı mimarı olarak, Rusya dışında sosyal tesislerle donatılmış fabrika (KOMBİNAT) projeleri için görevlendirildi. Türkiye'de yapılacak tesislerin yerlerini belirlemek için ülkemize gelen meşhur "Orlof heyeti"nde yer aldı. 1934-1935 Sümerbank Kayseri ve Nazilli Basma Fabrikası, Tiran ve Harbin Tekstil Fabrikaları gibi özellikle Tekstil fabrikaları projeleriyle öne çıkar.

Resim 9: Nazilli Sümerbank'ın ilk desen tasarımcısı Müzeyyen Nalbantoğlu ve tasarladığı ilk basma deseni. Ülkü dergisi, 1942

eşi gibi ressam olan Sulhi Nalbantoğlu'nun yanı sıra, Hamdi Derbi, İlhan Duyal (Resim 10),

Resim 10: Nazilli Sümerbank'ın desen tasarımcılarından İlhan Duyal'ın resmi, "Nazilli'de Eski Ev", duralit üzerine yağlı boya, 24x33 cm., Haritacılık Genel Müdürlüğü Koleksiyonu, 1945.

Mustafa Balalan ve Mustafa Kurt da fabrikanın baskı-gravür⁴ bölümünde yaptıkları çizim ve desenlerle özgün Nazilli basmalarına imza attılar. Ayrıca, yaptıkları resimlerden oluşan sergiler de balo salonunda sergilenmiş, bu tablolar açık arttırmalarda satılmış ve bu etkinlikler, Nazilli'de güzel sanatları geliştirmiştir. Ayrıca, tasarladıkları tiyatro dekor-kostümleriyle fabrikanın sanatsal etkinliklerine de katkıda bulundular. Nazilli Sümerbank Fabrikası'nın sanata katkısı bunlarla sınırlı değildi. Fabrika tiyatro grubunun etkinlikleri sayesinde, Güzin Özipek gibi yetenekler keşfedilerek sanat camiasına kazandırılmıştır. Nazilli Sümerbank Fabrikası'nın bir başka başarısı da 2002 yılında Londra'da yapılan Dünya Güzellik Yarışması'nda birinci olan Azra Akın'ın final gecesinde giydiği elbiseyi üretmiş olmasıdır. Ünlü modacı Cemil İpekçi'nin diktiği ve Anadolu kültürünü yansıtan bu kırmızı basma elbise, yarışmanın "En İyi Giysisi" seçildi (Resim 11).

4) Desen bölümünde oluşturulan desenler, Baskı-Gravür bölümünde bakır levhâlara aktarılır. Bakır levhâlara asit işlemi uygulanarak, çukurluklar oluşturulur. Baskı bölümünde desenli bölgelere boya verilen bakır levhâlar, yerleştirildikleri silindirlerin arasından geçen kumaşa boyayla deseni aktarır. Kumaş deseni basım işlemiyle gerçekleştirildiğinden bu kumaşa 'basma' denir.

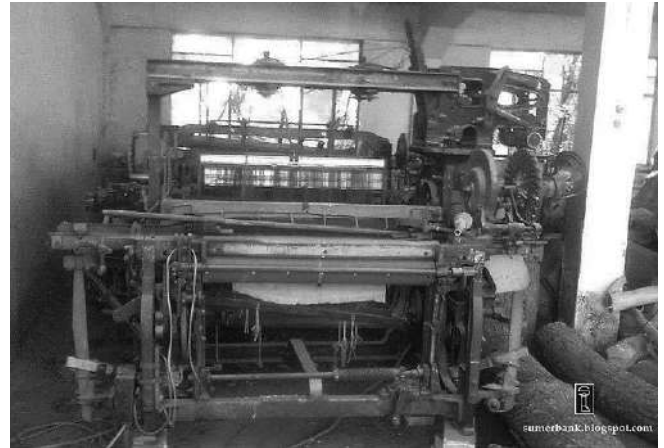
Resim 11: 2002 yılında Londra'da yapılan Dünya Güzellik yarışmasında birinci olan Azra Akın'ın final gecesinde giydiği ve yarışmanın "En İyi Giysisi" seçilen elbise Nazilli Sümerbank Fabrikası'nda üretilmiştir. Anadolu kültürünü yansıtan bu kırmızı basma elbise ünlü modacı Cemil İpekçi tarafından dikildi.

Bunların dışında, fabrikalarda sosyal proje kapsamında işçi hakları da göz önüne alınmıştı; işçilere sağlık olanakları, bedava basma dağıtımı, lojmanlar, işçi ulaşımı bunlardan bazılarıydı. İşçilerin Nazilli'den 3 kilometre mesafedeki fabrikaya ulaşımalarında ismine 'gıdı-gıdı' denilen bir mini tren kullanıldı. 1953'de Nazilli'ye gelen ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu da gözlemlerini şöyle anlatır: "...Nazilli'nin iki yakasını bir araya getiren bir ışık fermuarı ta Basma Fabrikası'na kadar uzanmış. Sarı yerine hafif yeşilimtirak bir ışık. Bu ışığın altında yürüdük. Gayet nazik bir memur, belediye memuru mu polis mi pek anlayamadım, küçük bir çocuğa seslendi; 'Bu misafiri Gıdı Gıdı'ya kadar götür...' dedi. Evvela bir semt adı sandım... Gıdı Gıdı dedikleri bir küçük, bir maskara dekovil tren imiş. Belli saatlerde işçileri fabrikaya taşımış... Bir kedim olsa ismini muhakkak Gıdı Gıdı koyardım... Burası kaza değil vilayet merkezi diyorum. Burasını bu hale fabrika soktu diyorlar."

Narenciye karşılığında alınan dokuma makinaları

Peki, resimde şet çatıdaki cam pencerelerden geçen ışıkla aydınlanmış makinalar nereye gidecekti?

Ryabinin'in resminde Türk heyeti tarafından kontrol edilen bu makinalar dokuma makinasıdır. Bu ziyaretler sonucunda, Kayseri ve Nazilli'ye gönderilecek olan bu makinaların bir kısmı narenciye karşılığında Sovyetler Birliği'nden alınmış. Sümerbank ile ilgili araştırmam sırasında makinaların Türkiye'ye verilme öyküsünün bugün Rusya'da hala anlatıldığını öğrendim. Gazeteci Şule Perinçek'in Türk heyeti ile yaptığı Rusya seyahati sırasında bir Rus Duma⁵ üyesi hikayeyi şöyle anlatmış: "Sovyetler Birliği zamanı yurtdışına verilecek makina ve teçhizatla ilke olarak hibeye karşıymışlar. Ancak, o dönem Türkiye'nin ekonomik durumu malum. Bu nedenle, Sovyetler'in vereceği dokuma makinalarının karşılığında en fazla ürettiğimiz ürün olan narenciye ile değiş tokuşu kabul etmişler. Makinaların karşılığı olarak o kadar çok narenciye gitmiş ki bir Sovyet yetkilisi sonunda: "İçimiz dışımız portakal oldu" diye serzenişte bulunmuş. O dönem Sovyet yetkililer dürüst davranıp, Türkiye'deki Sümerbank fabrikaları için en verimli olan makinaları önerirken, verim alamayacakları teçhizatlar konusunda da çekincelerini söylemişler. Bu doğrultuda, bazı makinalar da Romanya'dan alınmış. Nazilli Sümerbank fabrikasında kullanılan dokuma makinaların yarısı kartela takılarak desenli dokuyan armürlü tür olup (Resim 12),

Resim 12: Nazilli Sümerbank Fabrikası'nda kullanılan kartela takılarak desenli dokuyan armürlü tür dokuma makinası (Bilgi: İlhan Öden). Bu makinaların bir kısmı, Sovyetler Birliği tarafından lisansı alınarak 'Zavod İM. Sverdlova' gibi fabrikalarda üretilen "Northtrop" marka dokuma tezgahlarıymış (Bilgi: İlhan Öden).

diğer yarısı ise düz bez dokuyan 'eksantrik' olarak isimlendirilen basit türmüş. Bu makinaların bazıları, Sovyetler tarafından lisansı alıp üretilen "Northtrop" dokuma tezgahlarıymış. Makinaların bazıları'nın üzerinde 'Zavod İM. Sverdlova Leningrad' yazıyor (Resim 13).

5) 1905-1917 yıllarında Çarlık Rusyası'nda yasama meclisine Duma adı verilmiştir. 1993 tarihinde uygulanan anayasa değişiklikleriyle Rusya Federasyonu Parlamentosu'nun alt kanadı Rusya Federasyonu Devlet Duması olarak adlanmıştır.

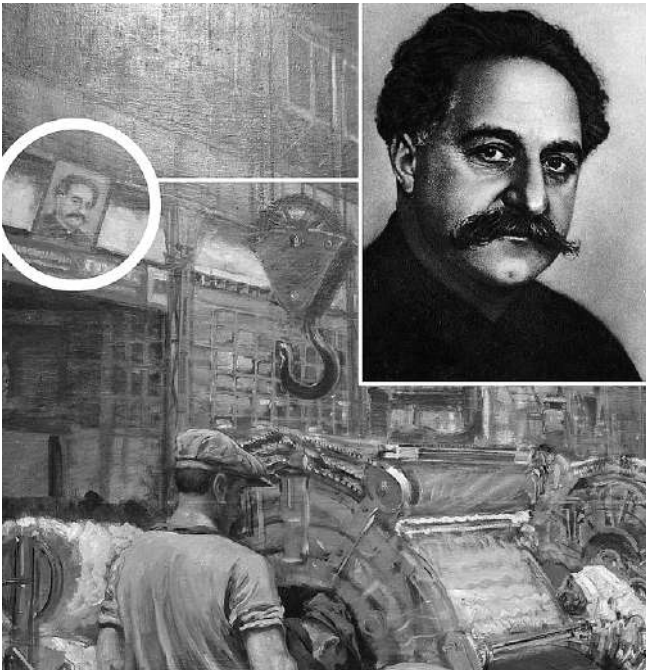

Resim 13: Nazilli Sümerbank Fabrikası'nda, Sovyetler Birliği'nden gelen üzerinde 'Zavod İM. Sverdlova Leningrad' yazılı dokuma makinalarından birisi.

Yani Nazilli'deki bu makinalar, merkezi Leningrad'da bulunan 'Zavod İM Sverdlova⁶ fabrikasına ait, resimdeki "Kızıl Proleter Fabrikası"ndaki dokuma makinalarından değil. Yukarıda da bahsetmiştik. Türk heyeti birçok fabrikaya ziyarette bulunuyor ve Sovyet yetkililerin tavsiye ettikleri verimli olanlarını alıyorlar. Bununla birlikte, Nazilli'deki makinaların tüm parçalarının önce Nazilli'de, sonraki yıllarda MKE tarafından üretildiğini de belirtelim.

Resimde Troçki'ye göndermeler mi var?

Ryadinin'in resmindeki diğer bir ayrıntı ise, farikanın duvarlarında asılı duran dönemin Sovyet liderlerinin siyah-beyaz fotoğrafları. Önce sol duvarda asılı duran fotoğrafı ele alalım. Fotoğraf, resmin yapıldığı yılın başında ölen Sergo Orconikidze'nin (1886 – 1937) portresi (Resim 14).

Resim 14: Nikolai Nikolaevich Ryabinin'in resmindeki Sergo Orconikidze'nin portresi ve fotoğrafı (sağ üstte).

Fabrikada Orconikidze'nin fotoğrafının asılmasının birinci nedeni, o yılın yani 1937'nin başında ölmesinden dolayı anısına olmalı, diğer nedeni ise Orconikidze'nin 1932-37 yılları arasında SSBC Ağır Sanayii Halk Komiseri olması. Yani resmin yapıldığı yıl ölmeden önce bu görevdeydi. Aynı zamanda, politbüronun önemli şahsiyeti olan Orconikidze, Stalin ve Mikoyan ile birlikte "Kafkasya üçlüsü" olarak da anılıyordu. Şimdi gelelim fabrikanın sağ duvarında asılı olan iki fotoğrafa. Resmin bu kısmı ilginç, çünkü bu iki fotoğraf Stalin (sağ üstte) ve Lenin'e (arkada daha küçük) ait. Ryabinin resminde ilginç olan; Sovyetler Birliği'nin baş aktörlerinin fotoğraflarının, Orconikidze'nin portresinden daha özensiz, belirsiz ve zar zor görülüyor olması (Resim 15).⁶

Nikolai Nikolaevich Ryabinin'in resmindeki Stalin (sağ başta) ve Lenin'e ait fotoğrafların resimleri (resimlerin yerlerini belirtmek için, gerek Lenin'in gerekse Stalin'in benzer pozdaki resimleri kullanılmıştır).

Bu bağlamda, günümüz Rusya sosyal medyasında resme dair yapılan ilginç bir yoruma yer vermek istiyorum. Bu yorumda: "Resimde Troçkist bir yaklaşım" olduğu savunuluyor. Sanırım, bu yorumun nedeni, Orconikidze'nin Ağır Sanayi Komiserliği'nde (NKTP) en iyi yardımcısı olan Georgy Pyatakov. Pyatakov, Stalin'in başlıca rakibi olan Lev Troçki ile birlikte çalışmıştı. Bu bağlamda, Sovyet hükümetini

6) "Sverdlov" takım tezgahı fabrikası eskiden Rusya'nın en büyük işletmelerinden biri olup, 1917 devriminden önce kuruldu. Fabrikanın ana tesisi, Leningrad'ın (yeni adı St. Petersburg) Kalininsky bölgesinde bulunuyordu. 1919'da kamulaştırıldı, 1922'de ismi YM. Sverdlova'ya çevrildi. Sovyetler zamanında Ya. M. Sverdlov'un adını taşıyan Leningrad Takım Tezgahı Üretim Birliği (LSPO) fabrikası, tekstil, kırtasiye, şeker fabrikaları için makine parçaları üretmiştir. Önceleri ithal makine ve takım tezgahlarının montajını yaptı, daha sonra kendi makinelerini üretti. 2003'de şirkete karşı iflas işlemleri başlatıldı.

devirmeye yönelik bir komplonun parçası olmakla suçlandı ve 1936'da tutuklanıp, 1937'de idam edildi. Resimdeki portrelerin biçimsel hiyerarşisi nedeniyle, bu düzenlemenin Orconikidze - Pyatakov yakınlığını vurguladığı yorumuna neden olduğu düşünülebilir. Ancak, Bununla birlikte Dr. Mehmet Perinçek'le yaptığımız konuşmada, Orconikidze'nin ömrünün sonuna kadar Stalin'e yakın olduğunu özellikle vurguluyor.

Sadece kumaş üretmedi Sümerbank, o bir musikiydi

Ryabinin Nikolai'in resminden bahsederken, ister istemez Sümerbank nostaljisine fazlaca daldım. Zorlu bir dönemde ve olanaksız koşullarda başarılmış bir üretim devrimi süreci, aradan yıllar geçse de insanı etkiliyor. Sümerbank'ın ürünlerini tanıma fırsatı olanların, bu süreçle ilgili bir dolu anıları olduğu şüphesiz. Ankara Ulus'taki merkez binasından aldığımız takım elbiselik kumaştan, askerde kullandığımız meşhur çizgili pijamalara kadar öyle geniş bir anı yelpazesi vardı ki. Evlerimizin her köşesinde görmeye alıştığımız; yorgan yüzü, perde, mutfak örtüleri, çarşaf, yastık kılıfları ara sıra çıkıyor yine eski eşyaların arasından... Sadece kumaşlarıyla giydirmedi bizi Sümerbank, yarattığı kültürle de sarıp sarmaldı. Önceleri Sovyetler'den etkilenen basma desenleri, kendi tasarımcısının özgün desenleriyle hayatımızın içinden çıkıp gelen bir estetik yarattı; hayvan motifli, meyveli, sebzeli, çiçekli, çizgili, geometrik, pötikareli, puantiyeli, ekoseli, kültürel temalı desenler. "Avrupa Yakası" dizisinde "Gaffur" karakterini çizgili Sümerbank pijamasıyla izledik, Rahşan Ecevit'i güllü basmasıyla, Karaoğlan'ı mavi gömleğiyle dinledik...

Sadece kumaş üretmedi Sümerbank, kültürel hayatımıza birçok katkıda bulundu. Alaylı veya okullu tasarımcılarının yaptıkları resimler koleksiyonlarda yer aldı. "Sümer" tiyatro grubundan, dizilerde ve filmlerde izlemekten zevk aldığımız Güzin Özipek gibi ünlü bir tiyatrocuya yetişti. Sümer Spor'dan çalımları ve golleriyle coştığımız şeytan Rıdvan gibi bir futbolcu çıktı. En sonunda, Azra Arkin'in Dünya Güzeli seçilmesi kesmedi Sümerbank'ı, Dünya Güzeli giydirdiği elbiseyle yarışmanın "en iyi giysisi" seçildi. Seçildi seçilmesine, ama nasıl kıydılarsa aynı yıl da kapattılar. Atatürk'ün "işte bu musikidir" dediği bir tutkuydu Sümerbank ve ne kadar da çok girmiş hayatımıza. Ressamımız Ryabinin yaşasaydı da sorsaydık: "Sen yeniden üretim devriminin resmini yapabilir misin Nikolai?" Cevap Şule Perinçek'ten geliyor: "Biz yaparız. Yine yaparız. Hem de daha iyisini..."⁷

Bu yazıma verdikleri bilgi katkılarından dolayı Şule Perinçek, Dr. Mehmet Perinçek ve İlhan Öden'e teşekkürlerimle.

Kaynaklar

<https://artinvestment.ru/en/auctions/137990>

<https://artinvestment.ru/en/auctions/?c=78301>

Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, 5. Baskıya Hazırlayan Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007

<https://www.youtube.com/watch?v=YE6MgsjWvrs&t=63s>
MSÜ STM'nin film arşivinden

<https://bianet.org/biamag/toplum/193490-bireysel-ve-toplumsal-hafizayi-yoklayan-sumerbank-sergisi>

Şule Perinçek, Aydınlık Gazetesi, İstanbul, 14 Şubat 2016

[https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Kayseri_Sumerbank_Mensucat_\(Dokuma\)_Fabrikasi](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Kayseri_Sumerbank_Mensucat_(Dokuma)_Fabrikasi)

Cumhuriyet'in 50. Yılında Sümerbank: 1923-1973, Tiç Matbaası, Ankara, 1973

Asiliskender, B. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mimaride 'Modern' Kimlik Arayışı; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ FBE, İstanbul, 2002.

<https://www.markut.net/sayi-4/sumerbank-fabrika-yatirim-ekonomi-tasarim/>

https://omsk.aif.ru/culture/stalin_na_nas_est_vystavku_zhivopisi_1930-1950_godov_privezli_v_omsk

* <https://www.facebook.com/rosizo/posts/964363893601433/>

İki Kıyı Bir Deniz, Editörler: Dr. Mehmet Perinçek-Orhun Şemin-Perihan Yücel-Volha Vatveyenka, Deniz Kültür Yayınları, İstanbul, 2015

Dimitir Vandov, Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014

Mehmet Perinçek, Türk-Rus Diplomasinden Gizli Sayfalar, Kaynak Yayınları, 2016

www.sumerbank.blogspot.com

7) Şule Perinçek, Aydınlık Gazetesi, İstanbul, 14 Şubat 2016

ESKİMEYEN METİNLER

Osmanlı Matbuatı'nda Çin medeniyeti

Prof. Dr. Remzi DEMİR • AÜ DTCF Felsefe Bölümü Bilim Tarihi Anabilim Dalı

Osmanlı Matbuatı'nda Türkler gibi atılım içinde bulunan Japonya ve Çin gibi Uzak Doğu Medeniyetleri'nin tanınmasına yönelik bazı adımların da atılmış olduğu gözlenmektedir. Bunlar yeterli midir? Hayır, ama bu adımlar, oldukça cılız olsalar da, Osmanlı Aydınları'na modernleşme yolundaki bazı toplumları, kendileriyle mukayese etme imkânını verdiği için yararlı olmuştur, denilebilir.

Osmanlı Matbuatı'nda Türkler gibi atılım içinde bulunan Japonya ve Çin gibi Uzak Doğu Medeniyetleri'nin tanınmasına yönelik bazı adımların da atılmış olduğu gözlenmektedir.

Çin Bilim ve Felsefesi'ne çok yabancıyız; bu durum, özellikle de Modern Çin'i anlamamıza ve gerçekçi dış politikalar geliştirmemize büyük ölçüde mâni oluyor.

Meseleye bilim tarihi açısından bakıldığında [ki hiç şüpheniz olmasın, bu bakış Çin'i çok yakından kavramamıza yardımcı olacaktır], iki önemli eserin dikkatli bir şekilde incelenmesi ve tartışılması kaçınılmazdır:

Joseph Needham, *Science and Civilisation in China*, Yedi Cilt, 1954-2004.

Toby Huff, *The Rise of Early Modern Science: Islam, China and the West*, Üçüncü Baskı, 2017.

Bunlardan ikincisi Türkçemize aktarıldı ve yayımlandı: Toby E. Huff, *Modern Bilimin Doğuşu ve Yükselişi, İslâm Dünyası, Çin ve Batı* (Çevirenler: İnan Kalaycıoğulları, Ertan Tağman ve Aynur Yetmen, Ankara 2008); ama çok sayıda veri ve görüş ile yüklü olan birincisi, hâlâ aktarılmayı bekliyor.¹

Malum olduğu üzere XIX. yüzyıl, Türkiye'de Batılılaşma Dönemi olarak anılmaktadır; öyleyse "rehber" Avrupa'dır; ancak bu dönemde ve özellikle de ikinci yarısında, Osmanlı Matbuatı'nda Türkler gibi atılım içinde bulunan Japonya ve Çin gibi Uzak Doğu Medeniyetleri'nin tanınmasına yönelik bazı adımların da atılmış olduğu gözlenmektedir.

Bunlar yeterli midir?

Hayır, ama bu adımlar, oldukça cılız olsalar da, Osmanlı Aydınları'na modernleşme yolundaki bazı toplumları, kendileriyle mukayese etme imkânını verdiği için yararlı olmuştur, denilebilir.

Aşağıda, dönemin saygın yarı-popüler bilim dergilerinden *Mecmû'a-i Ebüzziyâ*, *Hazine-i Evrâk* ve *Ma'ârif*'te yayımlanmış ve Çin Medeniyeti ile alakadar olan dört makaleyi yalınlaştırmak suretiyle takdim ediyoruz.

1) Bu arada konuyla ilgili bir mukayese denemesi için bkz., Ergun Türkcan, "Çin ve Osmanlı Toplumlarında Bilim ve Teknoloji Faaliyetlerinin Toplumsal Yapılar Çerçevesinde Karşılaştırılması-Bir Deneme, *Historia* 1923, Sayı 7, Kış 2020, s. 6-43.

Bu makalelerin isimleri şöyledir:

Ebüzziyâ Tefvîk, "Çin'de Tıbbâ'at", *Mecmû'a-i Ebüzziyâ*, Cilt III, Sayı 25, 1 Muharrem 1300 (12 Kasım 1882), s. 791-792.

A.H., "Çin İmtihânı", *Hazine-i Evrâk*, Sayı 6, 1 Mayıs 1297'den (13 Mayıs 1881'den) sonra, s. 85-87.

Ebüzziyâ Tefvîk, "Çinlilerin Kâmûs-ı 'Ulûmu (Ansiklopedi)", *Mecmû'a-i Ebüzziyâ*, Cilt IV, Sayı 47, 1 Cemazi-yelahir 1302 (18 Mart 1885), s. 1501-1503.

Kandiyeli Nusret Hilmi, "Çin Matbû'âtı: Gazeteler", *Ma'ârif*, Cilt V, Sayı 126, 9 Kânûn-ı Evvel 1309 (21 Aralık 1893), s. 346.

Çin'de Basımcılık² Ebüzziyâ Tefvîk

Basımcılık sanatı, Avrupa'da on beşinci asrın icatlarından olduğu halde, Çin'de dört bin beş yüz seneden beri yürürlüktedir.

Çin lisanının elifbası 80.000 harften veya daha doğrusu işaretten ibaret olduğu için Çinliler hareketli harfler kullanamadılar; basımcılıkta bugün kazanmış levhalar kullanmaktadırlar.

Basılması istenen sayfa, önce mürekkep-aktarıcı ile gayet ince ve bu işe mahsus bir kâğıdın üzerine yazılır. Sonra armut veya erik ağacından yapılmış bir levhaya yapıştırılır. Ve bir müddet kuruması için terk edilir. Ondan sonra kâğıt son derece itina ile kaldırılarak tahtaya intikal etmiş olan yazılar erkek ve tahtanın yazıdan boş yerleri dışı olmak üzere kazınır.

Çinlilerce basım makinelerinin kullanımı dahi meçhuldür. Bu yüzden bir kalıptan istenilen kâğıda yazıları aktarma, yani sayfayı basma -mühür basma kabiliinden- gayet külfetle icra edilir. İşte bu suretle bir kalıptan on bin nüshaya kadar basılabilir.

Basımcılık sanatı, Avrupa'da on beşinci asrın icatlarından olduğu halde, Çin'de dört bin beş yüz seneden beri yürürlüktedir.

Hiçbir icat eserin, yaratılışının başlarında mükemmel olamayacağı söylenmeye ve açıklanmaya muhtaç değildir. Hal böyle iken Avrupa'da basımcılık fenninin ortaya çıktığı vakitteki hali, Çin'de bugün mevcut olan basımcılık yönteminden bin kere üstün idi.

2) Ebüzziyâ Tefvîk, "Çin'de Tıbbâ'at", *Mecmû'a-i Ebüzziyâ*, Cilt III, Sayı 25, 1 Muharrem 1300 (12 Kasım 1882), s. 791-792.

Çinliler, zekâ ve kavrayış süratlerine karşın "mevcûd-pesendlik" (var-olanı-beğenme) hususunda dahi hiçbir kavme benzemezler. Bu kavim, hiçbir şeyde yeniliğe ve eylemlerini zamanın hükmüne uydurmaya eğilimli değildir. Bunun sebebinin ise "başkalarıyla görüşme yokluğu" olduğunda şüphe yoktur. Zira yaratılıştan getirdikleri kibir ve gurur, sahip oldukları araçların tamlığını ve noksanlığını idrak etmelerine manidir.

Çinliler, zekâ ve kavrayış süratlerine karşın "mevcûd-pesendlik" (var-olanı-beğenme) hususunda dahi hiçbir kavme benzemezler.

Çin İmtihânı³

A.H.⁴

Çin'de saltanat hanedanı üyelerinden ve Çin'in en meşhur filozofu ve hususî bir mezhep kurucusu olan Konfüçyüs Sülalesi'nden olanlardan başka tevarüs eden asilzadelik rütbesi yoktur.

Asilzadelik rütbeleri ve devletin en büyük memuriyetleri, ancak uzun ve çetin derslerle meşgul olarak ehliyet ve hak kazananlara verilir.

Aslı gerek büyük bir hanedana mensup olsun ve gerek halk tabakasından bulunsun, hiçbir kimse lâzım gelen imtihanı verip şهادetname (diploma) almadıkça devlet memuriyetine kavuşamaz.

Aşağı, Orta, Yüksek itibarıyla imtihan, üç derece üzerine düzenlenmiştir.

Aşağı derece itibar olunan imtihan, elifba imtihanıdır. Elifba imtihanı denildiği vakit, okuyanlar elbette gülerler; fakat Çinlilerin elifbasının hakikati anlaşıldığında bu gülüş doğal olarak kaybolur. Çünkü Çinlilerin elifbası, bizimki gibi beş on harften ibaret olmayıp, seksen bin harftir. Seksen bin türlü harfi öğrenmenin kolay bir şey olmadığı açıktır. Bu nedenle elifba im-

3) A.H., "Çin İmtihânı", *Hazine-i Evrâk*, Sayı 6, 1 Mayıs 1297'den (13 Mayıs 1881'den) sonra, s. 85-87.

4) Yazarın adı yerine A.H. harfleri konmuştur. Makalenin başına "Kadri yüksek bir zat tarafından aldığımız makalenin aynıdır" diye not düşülmüştür.

tihanı hayli çetin ve ciddi bir imtihandır. Hakikatte Çinlilerde bizim hece harflerimiz gibi hiç harf yoktur denilse uygun olur. Zira kelimeler harflerden terkip olunmayıp, her bir kelime için özel bir şekil vardır.

Çinliler ibare terkiibinde söz konusu olan özel şekli kullanırlar. İşte bu sebepten ötürü öğrenilmesi lâzım gelen kelime şekilleri seksen bine yükselir.

Aşağı imtihana dahil olan talebeye, diğer bazı sorularla beraber, en kolay görünen iki bin beş yüz kelimenin yazılışından dahi sorarlar. Bu imtihani verip şahadetname alanların takkesinin üstüne bir mavi düğme koymaya hakkı olur. Ve devletin küçük memuriyetlerine kabul edilir.

Orta imtihana dahil olan talebeye, yine diğer bazı sorularla beraber, seksen bin kelimenin yazılışını sorarlar. Bu imtihani verenler mercan düğme kazanıp "genc-sin" unvanıyla mutasarrıflık ve emsali memuri-

Malumdur ki Avrupalılar yarı-medenî halde iken, Çinliler basma yöntemini (ksilografi) keşfetmiş bulunuyorlardı.

yetlere kabul olunurlar.

Yüksek derece itibar olunan imtihan, son derecede güçtür. Çin edebiyat ve ilimlerinin en güç maddelelerinden bahis olunur bu imtihani verip şahadetname alanlar, devletin en büyük memuriyetlerinde istihdama hak kazanmış olur.

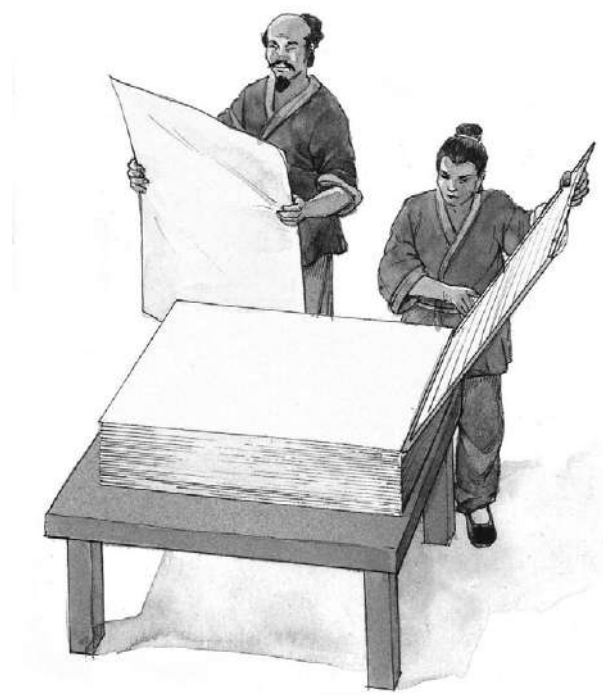
İmtihan esnasında, imtihana hazırlanmak üzere talebeyi ayrı ayrı odalara kaparlar. Bu odalar altı adım boyunda, üç adım eninde ve beş adım yüksekliğindedir. Ve bunların içinde bir masa ile bir iskemleden başka bir şey yoktur. Çin devletinin başkenti olan Pekin şehrinde, böyle on üç bin kadar imtihan odaları vardır. Talebe bu odalarda dokuz on gün kadar kalır.

Tarif olunduğu üzere Çinlilerin yüksek derece itibar olunan imtihanları, devletin en büyük memuriyetlerinde istihdama hak kazandırır ise de, ziyadesiyle güç olduğundan, bu derece imtihandan şahadetname alımına pek az adam ulaşabilir.

Çinlilerin Ansiklopedisi⁵ Ebüzziyâ Tevfik

Cihan medeniyetinin en büyük ve en renkli müzesi olan Londra'nın "British Museum" namındaki antikahanesi şimdiye kadar ele geçirilen Çin eserlerinin en büyük ve en mükemmel bir derlemesini edinmeye muvaffak olmuştur.

5) Ebüzziyâ Tefvik, "Çinlilerin Kâmûs-ı 'Ulûmu (Ansiklopedi)", *Mecmû'a-i Ebüzziyâ*, Cilt IV, Sayı 47, 1 Cemaziyelahir 1302 (18 Mart 1885), s. 1501-1503.

Çin'de basımcılık fenni yakın vakte gelinceye kadar ancak eski, yeni edebî eserlerde kullanılmakta idi.

Bu derleme, meşhur imparator Kan-gi'nin zamanında yazılmış ve toplanmıştır. Çinliler bir hayli asırlardan beri böyle ansiklopedi suretinde düzenlenmiş eserlere pek önem verdiklerinden, daha dokuzuncu Milâdî asırda Çin'de 200 ciltten ibaret bir bilimler sözlüğü tertip edilmiş idi. Bununla beraber söz konusu eser, daha sonra imparator olan Yung-Lu'nun toplattığı esere nispetle hiç hükmündedir. Çünkü adı geçen imparator epeyce uzayan saltanat döneminde vücuda gelen kitapların söz konusu ansiklopedi için kaynak kabul edilmesini emretmiş ve bu eserin telifi, 2169 kişinin araştırma ve inceleme mesaisine havale olunmuştur.

İmparatorun toplattığı ansiklopedi 22.877 kitabın özetini içermekte idi. Yazılması esnasında basılması da kararlaştırılmış ise de daha sonra vaz geçilmiş ve müsveddeleri bugün Han-Lin Yüksek Mektebi'nde korunmuştur. Bununla birlikte bu himmetlerin topu imparator Kan-gi'nin varlığa getirdiği eserle mukayese olunursa, zerrenin Güneş'e nispeti kabilinden kalır. Adı geçen Kan-gi, saltanatının son günlerinde *Tuşuh-Cih-Şing* unvanı altında bir ansiklopedi toplatmıştır.

Bu ansiklopedi Çang-Ting-Ri⁶ adında bir ilim sahibinin başkanlığı altında toplanan ilim ve irfan ashabının marifetiyle vücuda getirilmiştir. Söz konusu derleme, bizzat imparator Kan-gi'nin tanzim ettiği usul dairesinde tertip edilmiştir.

Her fen veya bilim, birkaç kitapta toplanmış ve beher iki kitap, bir cilt teşkil etmiştir. Başlangıçta, astronomi bilimi ile matematiksel bilimler derlenerek 100 kitap, yani 50 cilt vücuda getirilmiştir. Çin İmparatorluğu'nun siyasi ve tarihî ve tabii ahvaline dair olan konular 1544 kitap, yani 722 cilt teşkil etmiştir. Genel terbiyeye hasredilen kısım 300 kitaba, yani 150 cilde yükselmiştir.

6) Bu bilgin 1680'den 1745 senesine kadar yaşamıştır.

tir. Velhasıl bu derleme 10.000 kitap, yani 5000 ciltten ibaret bulunmuştur.

Söz konusu eseri basmak için 250.000 parça bakır sayfa dökülmüş ve bu sayfalar birçok seneler "Muharebe Kahramanları" adındaki salonda korunduğu halde, Kin-Lung adlı imparator zamanında malî bir darlık sırasında bakır sikkelere dönüştürülmüştür. Çin hazinesi bu dönüştürme işleminden pek az yararlandığı halde, bilim nokta-i nazarından Çinliler pek büyük bir zarara uğramıştır.

Daha sonra söz konusu eserin bir özeti yayınlanmış ise de, öncekinin önemine erişememiştir.

İşte Britanya Müzesi bu ayrıntılı eserin mükemmel bir takımını ele geçirmiştir ki Avrupa'nın hiçbir müzesinde bu bilimler hazinesinin daha iyisi görülmemiştir.

Paris'in Milli Kütüphane'sinde söz konusu derlemenin topu topu üç dört kısmı mevcuttur.

Bu derlemenin 5000 ciltten ibaret bulunduğunu söylemiş idik. Fakat Çinlilerin kitap yapraklarının yalnız bir yüzünü basarak diğer yüzünü boş bırakmakta oldukları düşünülür ise, bu eserin bizim anlayacağımız üzere 250.000 sayfayı kapsayan 5000 kitaptan ve diğer bir deyişle 2500 ciltten ibaret bulunduğu açığa çıkar.

2500 ciltten ibaret bir külliyat vücuda getirmek ise, insanı hayrette bırakacak bilimsel başarılardandır.

Çin Matbuatı: Gazeteler⁷ **Kandiyeli Nusret Hilmi**

Malumdur ki Avrupalılar yarı-medenî halde iken, Çinliler basma yöntemini (ksilografi) keşfetmiş bulunuyorlardı. Ksilografi usulünce basılmış en eski nüsha 581 Milâdî senesini bildirir ki söz konusu tarihte yalnız Fransa Austrasie, Orléans, Paris, Neustrie isminde küçük dört hükûmetin idaresi altında idi.

Ksilografi ıslah olunarak bileşik harflerin kullanıldığı 1040 senesinde dahi, Avrupa'da basımcılığın mucidi olarak tanınan Gutenberg'in, muhakkak surette daha cediti bile Cihan'da mevcut değildi (1400).

Çin'de basımcılık fenni yakın vakte gelinceye kadar ancak eski, yeni edebî eserlerde kullanılmakta idi.

Çin'de ilk gazete, sekizinci Milâdî asırda kurulan ve yayımlanan *Pekin* resmî gazetesidir. "Tciag-Pao" ismiyle anılan bu gazetenin ilk nüshası Tang Hanedanı'na mensup imparatorlardan birinin hükûmeti zamanında neşir olunmuştur (713). *Pekin* gazetesi evvela servi ve kavak ağaçlarından mamul hareketli harfler ile basılmıştır. Asilzadeler için basılan nüshalarının say-

faları, 18 santimetre boyunda ve 10 santimetre eninde olup, sarımtırak on, on iki kat sayfanın yalnız bir yönüne basılır. Sayfaların her biri yedi kolona (sütuna) ve her kolon da on dört harfe maliktir.

Çin'de abone bedeli gayet ucuzdur. *Pekin* gazetesinin bir aylık bedeli 1,25 Franktır. Kabinin rengi Hakan'a mahsus olan renge benzer; yani sarıdır.

Pekin gazetesinin ahali için basılan nüshalarının kâğıtları, nispeten daha fena olup boyu 23 ve eni 9 santimetredir. Bu nüshalar, asilzade nüshalarından daha evvel yayımlanır. Abone bedelleri yalnız bir Franktır.

Pekin gazetesinin üçüncü tür nüshaları el yazması olup, kıtası daha küçüktür [15 santimetre boyu ve 9 santimetre eni]. Altı kolonu ve her kolonun on dört harfı vardır. Acemiler bu nüshaların yazılarını pek güç okuyabilirler.

Bu gazetenin belli başlı içeriği, yirmi seneden beri Şanghay'da çıkan bir İngiliz gazetesi tarafından tercüme olunmaktadır.

Şanghay'da birçok seneden beri bir İngiliz tarafından *Chen-Pao* (Şanghay Havadisleri) isminde bir Çin gazetesi yayımlanıyor. Bu gazetenin revacı oldukça yerinde olup, her zaman on iki bin nüsha basar ve dağıtır. Bundan başka yine Şanghay'da *North China Daily News* gazetesi müdüriyeti, 1883'te *Hou-Pao* (Hou Havadisleri)⁸ adıyla bir gazete ihdas etmiştir.

Tiyen-çin'de *Che-Pao* (Zamanın Havadisleri) isminde bir gazete çıkar.

Kanton'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde tahsilini tamamlayarak İngiliz lisanının inceliklerini öğrenmiş olan Kouang-ki-Çiu adlı zatın, on, on iki seneden beri neşir eylediği *Kouang-Pao* (Kouang-Tong Hadiseleri) gazetesi çıkar.

Bu gazetenin yine Kanton'da *Tchouang-Si-Je-Pao* (Günlük Çin ve Batı Havadisleri) isminde her gün çıkan bir ilavesi vardır.

Üç seneden beri Kanton'da İngiliz çıkarlarına hizmet eden *Ling-Man-Je-Pao* (Ling-Man Olayları)⁹ isminde bir gazete neşir olunmaktadır.

Bu son iki gazetenin basım adetleri iki, iki buçuk milyon civarındadır.

Avrupa gazetelerinde olduğu gibi Çin gazetelerinde de ilanlar pek önemli bir mevki işgal eder.

Çin havadis evrakı sayfalarında her türlü konu bulunur. Lâkin düşüncelerin aydınlatılmasına ve davranışların düzeltilmesine yönelik yazılar, ehemmiyetçe hepsine tercih olunur.

7) Kandiyeli Nusret Hilmi, "Çin Matbûâtı: Gazeteler", *Ma'ârif*, Cilt V, Sayı 126, 9 Kânûn-ı Evvel 1309 (21 Aralık 1893), s. 346.

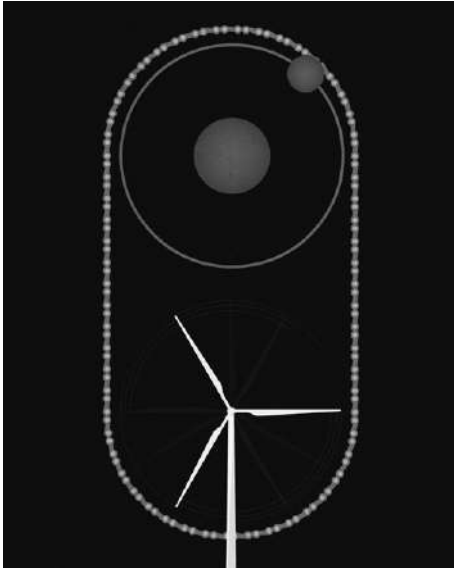
8) Şanghay'ın bir ismi de Hou'dur.

9) Ling-Man, Kanton'un eski ismidir.

Hidrojen enerjisi ve yakıt hücreleri

Prof. Dr. İnci EROĞLU • Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kimya Mühendisliği Bölümü (Emekli),
Hidrojen Teknolojileri Derneği ve Uluslararası Hidrojen Enerjisi Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

Avrupa ve Kuzey Amerika gibi gelişmiş bölgelerde ve ayrıca Çin gibi artan enerji talebi yaşayan gelişmekte olan ülkelerde hidrojen enerjisinin kullanımını teşvik eden çeşitli önlemler alınmaktadır. Bu küresel yayılma, hidrojen pazarındaki yüksek büyüme potansiyelini göstermektedir. Türkiye bir "hidrojen toplumu" inşa etme konusunda ilerlemeli, bunun gibi küresel eğilimleri doğru bir şekilde değerlendirmeli ve bunlara ayak uydurmalıdır.

Enerji güvencesi öncelikli bir konudur.

Giriş

Hidrojen ve yakıt hücreleri 21. Yüzyılda başlıca enerji kaynaklarından temiz ve verimli güç ve enerji üretimine anahtar çözümlerdir. Hidrojen Teknolojileri Derneği, hidrojen ve yakıt hücrelerinin gelecekte sürdürülebilir enerji sistemlerinin gerçekleştirilmesine yapabileceği katkı hakkında ortak bir vizyon oluşturmaya bilim insanlarını, karar vericileri, uygulayıcıları ve kullanıcıları davet ediyor. Bu amaçla Türkiye için Hidrojen Teknolojileri Yol Haritası raporu hazırlandı [1]. Bu rapor, günümüzün fosil bazlı enerji ekonomisinden yakıt hücresi enerji dönüştürücülerle geleceğin sürdürülebilir hidrojen odaklı ekonomisine geçmek için gerekli olabilecek araştırma, dağıtım, teknik ve teknik olmayan eylemleri ana hatlarıyla açıklamaktadır.

Enerji sorunu

Dünyada enerji gereksinimi alarm veren bir hızda artmaktadır. Artan arz geniş oranda fosil yakıt rezervlerinin daha hızla tüketilmesi sonucu sera gazlarının ve diğer zararlı kimyasalların emisyonlarının artmasına neden oldu. Enerji güvencesi öncelikli bir konudur. Fosil yakıtlar özellikle petrol, doğalgaz, dünyada belli bölgelere mahsus kalmış, tedarik edilmesi politik, ekonomik ve ekolojik faktörlerle yönetilmektedir. Yeni milenyumla birlikte özellikle alternatif enerji sistemlerinin arayışı, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı için teknoloji geliştirilmesi oldukça önem kazandı.

Yakıt üretimi, iletimi ve dağıtımı, enerji dönüşümü ve enerji ekipmanı üreticileri ve enerji sistemlerinin son kullanıcıları üzerindeki etki dahil olmak üzere tüm enerji yaşam döngüsünü hesaba katan, hem enerji arzını hem de talebini ele alan, tutarlı bir enerji stratejisi gereklidir [2]. Kısa vadede amaç, daha yüksek enerji verimliliği ve özellikle yenilenebilir kaynaklar olmak üzere ülkemiz enerji kaynaklarından arzın artırılması olmalıdır. Uzun vadede hidrojene dayalı bir ekonomi tüm bu sektörler üzerinde etkili olacaktır.

Avrupa Birliği ülkeleri hidrojen ve yakıt hücrelerinin gelecekte sürdürülebilir enerji sistemlerinin gerçekleştirilmesine yapabileceği katkı hakkında ortak bir vizyon oluşturmaya davet etti [3]. Hedef günümüzün fosil temelli enerji ekonomisinden yakıt hücresi enerji dönüştürücülerle geleceğin sürdürülebilir hidrojen odaklı ekonomisine geçmek için

“Dünyada enerji gereksinimi alarm veren bir hızda artmaktadır.”

gerekli olabilecek araştırma, dağıtım, teknik ve teknik olmayan eylemleri gerçekleştirmektir.

Enerji dönüşüm mücadelesi

Teknolojik gelişmeler ışığında, araç ve bileşen üreticileri, ulaşım sağlayıcıları, enerji endüstrisi ve hatta ev sahipleri ciddi bir şekilde alternatif enerji kaynaklarını ve yakıtları ve daha verimli ve daha temiz teknolojileri, özellikle de hidrojen ve hidrojenle çalışan yakıt hücrelerinin gelişimini takip ediyorlar.

Uzun yıllar üzerinde birçok araştırmacının çalıştığı yakıt pili teknolojisi henüz ticarileşmemiştir. PEM yakıt hücrelerinin ticarileşmesi özellikle hücrelerin ömrünün uzatılması, kullanılan malzemelerin maliyetinin azaltılması, hidrojenin ucuz olarak üretilmesi, hidrojen depolamanın geliştirilmesi, hidrojen istasyonlarının yaygınlaştırılması gibi faktörlere bağlıdır.

Geleceğe yönelik projeler

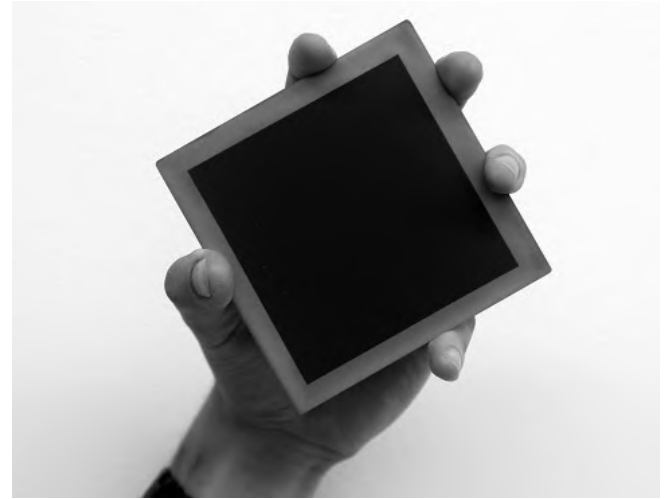
Sabit ve yüksek kapasiteli elektrik jeneratörü olabilecek katı oksit yakıt pilleri uygulama projeleri desteklenmelidir. Malzemelerin dayanıklılığı ve yakıt pillerinin kullanım süresi arttırılmalıdır. Katı Oksit Yakıt Pili için yüksek performanslı ve dayanımlı seramik esaslı elektrolit ve elektrotlar geliştirilmektedir, ancak katı oksit yakıt hücrelerinin ticari uygulamaları kısıtlıdır. Yerli üretilecek düşük ve yüksek sıcaklık hidrojen PEM yakıt hücreleri için katalizör, membran elektrot birleşimi üretimi, bipolar plaka ve yakıt hücresi yığınları imalat teknolojisi geliştirilmektedir. PEM hidrojen yakıt hücreleri için ileri katalitik malzemelerin geliştirilmesi, yüksek performans ve dayanımlı, proton geçirgen polimer ve kompozit membranların geliştirilmesi ve üretilmesi konusunda ülkemizde birçok araştırma yapılmaktadır.

Değişik uygulamalar için, farklı güçte hidrojen PEM yakıt pili sisteminin prototiplerinin yapılması için proje desteği verilmelidir. Bu uygulamalar forklift, binek araçları, ağır vasıta, raylı ulaşım araçları, hava ve deniz araçları olabilir. PEM yakıt hücreli araçlar ile elektrikli araçların geliştirilmesi birbirine bağlıdır. PEM yakıt hücresi-batarya hibrit sistemiyle çalışacak elektrikli motorların geliştirilmesine öncelik verilmelidir.

Ülkemizde 2030 yılına kadar hidrojenin üretimi, taşınması, dağıtımı ve kullanımı konusunda yapılacak temel araştırma, uygulamalı araştırma ve tatbikatta yönelik uygulama projelerinin ve ArGe'nin teşvik edilmesi gerekmektedir. 2030 ile 2050 yılları arasında ise hidrojen ve yakıt hücrelerinin büyük ölçekte ticarileştirilmesi, hidrojen üretimi, taşınması, depolanması, hidrojen istasyonlarının mevcut altyapıya entegrasyonu ve buna paralel olarak yakıt hücrelerinin

sabit, seyyar ve portatif uygulamalarındaki pazarının yaygınlaştırılması planlanmalıdır. Böylece, dünyadaki diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle birlikte ülkemizde 2050'de hidrojene dayalı bir ekonomi gerçekleştirilebilir.

Avrupa ve Kuzey Amerika gibi gelişmiş bölgelerde ve ayrıca Çin gibi artan enerji talebi yaşayan gelişmekte olan ülkelerde hidrojen enerjisinin kullanımını teşvik eden çeşitli önlemler alınmaktadır. Bu küresel yayılma, hidrojen pazarındaki yüksek büyüme potansiyelini göstermektedir. Türkiye bir "hidrojen toplumu" inşa etme konusunda ilerlemeli, bunun gibi küresel eğilimleri doğru bir şekilde değerlendirmeli ve bunlara ayak uydurmalıdır. Özellikle, hidrojen kullanımı önemli ölçüde artarken, hidrojen pazarının ölçeğindeki artışa, güvenliği sağlamak ve maliyetleri düşürmek için önlemler eşlik etmelidir. Bunun için endüstri, akademi ve hükümet arasında aktif iş birliği gerekmektedir [1].

PEM Yakıt Pili teknolojisi gelişmeye hızla devam etmektedir. Birçok uygulama alanı mevcuttur.

Hidrojen yakıt hücreleri bataryalara alternatif olarak veya batarya-hidrojen yakıt hücresi hibrit sistemleriyle birlikte kullanılmaktadır. Gerek hidrojen yakıt hücresi, gerekse batarya üretim malzemelerinin ve teknolojilerinin geliştirilmesi çok önemlidir. Batarya ile kısa süreli güç üretilmekte, hidrojen yakıt hücresiyle uzun süreli sabit güç üretilmektedir ve aynı zamanda batarya şarj edilebilmektedir. Hidrojen Yakıt Hücresi malzemelerinin geliştirilmesi ve yakıt hücrelerinin ticarileştirilmesi desteklenmelidir.

Ülkemizdeki yapılabilişlikle ilgili genel görüşler

PEM Yakıt Pili teknolojisi gelişmeye hızla devam etmektedir [4]. Birçok uygulama alanı mevcuttur. Ülkemizde yakın bir gelecekte yaygın olarak arabalarda, ağır vasıtalarda, insansız hava araçlarında, hava ve deniz ulaşımında kullanılacaktır. Maliyetinin azaltılmasına yönelik olarak malzemeler geliştirilmeli, katalizör olarak kullanılan platinin geri kazanımı araştırılmalı, yerli katalizör, kompozit ve polimerik proton

değişim membranı, kompozit ve metalik bipolar plaka üretimi desteklenmelidir.

Sabit yüksek kapasiteli olabilecek katı oksit yakıt pilleri elektrik jeneratörü olarak kesintisiz güç kaynağı gerektiren hastane ve veri depolama merkezlerinde kullanılacaktır. PEM yakıt pilleri, alkali yakıt pilleri ile havasız ortamlarda denizaltı araçlarında uygulanabilir. Pilot projeleri desteklenmelidir. Malzemelerin dayanıklılığı ve yakıt pillerinin kullanım süresi artırılmalıdır. Yakıt pilleri elektrik üretirken açığa çıkan enerjinin binaların ısıtması için kullanılabilmesi için kojenerasyon projeleri geliştirilmektedir. Yüksek sıcaklık yakıt pillerinde ısıdan verimli yararlanılması için merkezi ısı santralleri geliştirilmelidir. Doğrudan metanol PEM yakıt pili, doğrudan sodyum boronhidride PEM yakıt pili gibi sıvı PEM yakıt pilleri malzeme ve sistemlerinin geliştirilmesi özellikle taşınabilir elektrik jeneratörleri için uygundur. Ülkemizde zengin kaynağı bulunan sodyum borhidrürün hidroliziyle hidrojen üreten ve bu hidrojen ile yakıt ve elektrik ihtiyacını karşılayan hidrojen köyü, hidrojen çiftlikleri pilot projeleri özellikle elektrik ve doğal gaz ulaşımı olmayan bölgelerde uygulanabilir. Sodyum metaboratın geri kazanımı mümkündür. Sodyum borhidrür üretimi için tesis kurulmalıdır.

Alkali ve PEM Elektrolizör üretimi için gerekli katalizör, anot ve katot elektrot, membran malzemeleri üretim teknolojisi geliştirilmelidir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen elektriği kullanarak suyun elektroliziyle hidrojen üretimi proseslerinin gelişmesi desteklenmelidir. Elektrolizör maliyetini azaltacak malzeme ve teknikler geliştirilirse ucuz hidrojen üretilir. Bu nedenle elektrolizör üretimi temel ve uygulama araştırmaları desteklenmelidir. Hidrojen üretimi doğal gaza olan bağımlılığı azaltacaktır. Değişik yüzdelerde hidrojen ve doğal gaz karışımlarının taşınmasına uygun boru, vana gibi tesisat malzemeleri araştırılmalı ve geliştirilmelidir. Hidrojen- doğal gaz yanmasına uygun brülör ve kazan uygulamaları için malzeme geliştirilmelidir.

Yenilenebilir ucuz elektrikle suyun elektrolizi ürünü olan hidrojen amonyak ve dolayısıyla gübre sanayiinde ucuz amonyum nitrat, amonyum sülfat ve amonyum fosfat gübrelerinin üretiminde ham madde olarak kullanılmalıdır. Gübre fiyatının azalması çiftçiyi ve ülkemizin tarım gelirini arttıracaktır.

Hidrojen ve yakıt hücrelerinin yaygınlaşma stratejisi

Hali hazırda hidrojen ve yakıt hücreleri, geleneksel teknolojilere kıyasla daha yüksek maliyetlerini haklı çıkarmak için yeterli kısa vadeli son kullanıcı yararları sunmamaktadır. Bu nedenle yaygınlaşma stratejisi, artan altyapı ve üretim hacimleri için olası yolları belirlemeyi amaçlamalıdır. Bu yaklaşım maliyetleri azaltacak, pazar fırsatları yaratacak ve nihayetinde devlet desteğine olan ihtiyacı azaltacaktır. Taşınabi-

li güç, acil yedek güç, yardımcı güç üniteleri gibi bazı uygulamalarda, yakıt hücreleri maliyet avantajları sunabilir ve yüksek fiyatlara rağmen tercih edilebilir. Bununla birlikte, ortaya çıkan sabit ve ulaşım belirteçleri için, uzun vadede kamu ve özel yararları öngörek hükümet müdahalesi gerekli olacaktır.

Hidrojen ve yakıt hücrelerine geçişin uygulanması

2021'in fosil yakıt ekonomisinden hidrojen ve yakıt hücreli ekonomiye geçiş hemen olmayacaktır. Fiziksel ve ekonomik altyapılar mevcut uygulamayı desteklemektedir. Çok hızlı geçiş yapmak büyük ekonomik bozulmalara neden olabilir. İçten yanmalı motorlar gibi geçiş teknolojilerinin faydalarını en üst düzeye çıkarmak ve yakıt hücreli araçların mevcut yakıt altyapılarını kullanmasını sağlamak için bir strateji gereklidir.

Sabit yakıt hücreleri niş pazarda ortaya çıkmaktadır. Yakıt hücreli araç güç aktarma elemanları hala ticari öncesi geliştirme aşamasındadır. Sabit pazardaki yakıt hücreleri, hidrojen yaygın olarak bulunana kadar büyük ölçüde doğal gazla çalışacaktır. Hidrojen doğal gazla karıştırılarak da dağıtılabilir. Yakıt hücreleri taşınabilir uygulamalarda ve muhtemelen biyo-yakıtlar veya sentetik yakıtlar gibi enerji taşıyıcıları kullanılarak bağımsız elektrik üretimine dahil edilecektir. Araçlarda ve gemilerdeki erken kullanımlar, yardımcı güç ünitelerinde elektrik üretimi için kullanılabilir, örneğin frigorifik kamyonlar, otobüsler için klima üniteleri gibi. Stratejik niş pazarlar olarak savunma uygulamaları için yakıt hücrelerinin geliştirilmesi, sivil yakıt hücrelerinin gelişimini önemli ölçüde hızlandırabilir. Geçiş aşamasında ve hatta sonrasında, geleneksel teknolojiler gerekli olacaktır. Hidrojen yakıtlı içten yanmalı motorlar ve türbinler, sabit güç ve ulaşım için kullanılabilir. Yakıt hücreli araçlar, çok temiz, verimli hibrit içten yanmalı motor / elektrikli araçlarla rekabet etmek zorunda kalacak, ancak hibrit aktarım elemanlarının ticarileştirilmesi, yakıt hücreli araçlarla paylaşılan elektrikli ve elektronik bileşenlerin maliyetinidüşürecektir.

Hidrojenin ağır veya binek araçlarında yakıt olarak kullanımı yaygın bir yakıt ikmali altyapısı, dolayısıyla büyük sermaye yatırımları gerektirmektedir. Bu ticarileşmenin önündeki en büyük engeldir. Hidrojen yakıt istasyonları, yerel veya endüstriyel olarak üretilen hidrojen kullanılarak kurulabilir. Endüstriye hizmet eden mevcut hidrojen boru hattı ağı ilk gösterimler için geliştirilebilir. Sıvı hidrojen rutin olarak tankerlerle dağıtılır ve mevcut kapasite, yeni araçların %5'ine kadar başa çıkmak için geliştirilebilir. Hidrojen ayrıca doğal gazla karıştırılabilir ve doğal gaz boru hatlarında dağıtılabilir. Mevcut altyapıdan yararlanan gemide reform teknolojileri, uygulanabilir hidrojen depolama ve yakıt ikmali teknolojilerinin geliştirilmesine paralel olarak araştırılmalıdır.

Hidrojen araçlarının tanıtılmasının, yoğun yerleşimli şehirlerde merkezi olarak işletilen otobüs filoları ve şehir içi mal dağıtım araçlarıyla başlaması bekleniyor. Belediye ve halk otobüsleri, merkezi yakıt ikmal tesisleri, kalifiye personelin mevcudiyeti, toplu taşıma şirketlerinin mühendislik geleneği, zorlu, sıkışık koşullar altında yoğun hizmet programı ve kamu bilincinin teşvik edilmesi nedeniyle çekicidir.

Dünya Hidrojen Enerjisi Konferansı 2010, Essen Almanya

Yat, tekne ve gemilerle, sualtı insansız araçlar ve denizaltı gibi denizcilik uygulamaları, hidrojen ve yakıt hücreleri için fırsatlar sağlayacaktır. Yakıt hücrelerinin ve hidrojenin ulaşımına başarılı bir şekilde dahil edilmesi, hükümetin ve endüstrinin önemli miktarda desteğini gerektirecektir. Kod ve standartların geliştirilmesi, hidrojen akaryakıt istasyonu deneyimlerinin artması maliyetlerinin azalmasını sağlayacaktır. Tatbikat projeleri halkın kabulünü teşvik etmeli ve hidrojenin güvenli olduğunu göstermelidir.

Hidrojen ve Yakıt Hücreleri Türkiye Yol Haritası için dikkate alınabilecek hususlar

Türkiye'yi fosil yakıtlara olan bağımlılığından, enerji taşıyıcıları olan elektrik ve hidrojenle güç alan bir çağa taşımak, dikkatli bir stratejik planlama gerektirmektedir. Hidrojen gelecekte ulaşım için tek yakıt olmayacaktır. Geçiş döneminde ekonomik refahın korunması için, doğal gaz, metanol, kömür ve doğal gazdan üretilen sentetik sıvı yakıtlar gibi çeşitli fosil bazlı yakıtların verimli kullanılması sağlanmalıdır. Bu süre zarfında özellikle tarım ve ormancılık sektörleri tarafından üretilebilecek biyo-kütle, organik malzemeler gibi yenilenebilir enerji kaynakları, ısı, elektrik ve sentetik sıvı yakıtlar ve hidrojen üretmek için kullanılabilir [4].

Sera gazı ve kirleticilerin zararlı emisyonlarını en aza indirmek için yeni, güvenli teknolojiler ve güneş, rüzgar, jeotermal ve hidrolik gibi yenilenebilir kaynaklar kullanılan santrallerden elde edilen temiz ve ekonomik elektrikle suyun elektrolizi yoluyla hidrojen üretilir. Geçiş dönemi boyunca yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen elektrik, hidrojen üretmek için giderek daha fazla kullanılabilir. Hidrojeni elekt-

rikten daha kolay depolama yeteneği, enerji depolamak için ilginç olasılıklar açar ve elektrik üretim endüstrisinde yaşanan zirveleri ve dipi dengelemeye yardımcı olur. Hidrojen yakıt istasyonları, yerel veya endüstriyel olarak üretilen hidrojen kullanılarak kurulabilir. Seçenekler göz önüne alınarak, hidrojen ve yakıt hücreleri tanıtılmalıdır. Bu geçiş için yapılmakta olan ve yapılacaklar şunlardır:

Kısa ve orta vadede

- Elektroliz yoluyla hidrojen üretmek için kullanılabilen veya doğrudan elektrik tedarik şebekelerine beslenebilen elektrik için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını yoğunlaştırmak.
- Fosil bazlı teknolojilerin verimliliğini ve fosil bazlı sıvı yakıtların kalitesini iyileştirmek.
- Hem konvansiyonel yakma sistemlerinde hem de yakıt hücresi sistemlerinde kullanılabilen doğal gaz ve biyokütleden üretilen hidrojen ve sentetik sıvı yakıtların kullanımını artırmak.
- Hidrojen ve yakıt hücreleri için premium niş pazarlarda erken uygulamaları tanıtmak, gösteri yoluyla piyasayı, kamuoyunun kabulünü ve deneyimi teşvik etmek ve mevcut hidrojen boru hattı sistemlerinden yararlanmak.
- Genel CO₂ yükünü artırmamaları koşuluyla, bir hidrojen altyapısının erken devreye alınmasını destekleyen, sabit ve ulaşım uygulamaları için hidrojen yakıtlı içten yanmalı motorlar geliştirmek.
- Hidrojenin doğalgaza değişik oranlarda katmak, bu karışımın doğalgaz boru hatlarıyla taşınımını güçlendirici malzeme, boru ve fitting temin etmek.
- Hidrojen katılan doğalgazın yanmasına uygun brülör ve kazanlarda değişiklik yapmak.

Bu dönem boyunca teknoloji darboğazları aşmak için önemli ölçüde temel araştırmaya ihtiyaç vardır, örneğin hidrojen üretimi, depolama ve güvenlik ve yakıt hücresi tasarımı, imalat teknolojisinin geliştirilmesi, performansının artırılması, maliyetlerinin azaltıcı faktörlerin tespiti ve dayanıklılık sürelerinin artırılması gibi.

Orta vadede

- Biyokütleden elde edilen sıvı yakıtların kullanımını artırmaya devam etmek
- Fosil bazlı sıvı ve gaz yakıtları doğrudan yakıt hücrelerinde kullanmaya ve hidrojen elde etmek için fosil yakıtları (kömür dahil) reforme etmeye devam etmek. Bu, CO₂'yi yakalayan ve tecrit eden bir hidrojen ekonomisine geçişi sağlar. Bu şekilde üretilen hidrojen daha sonra uygun şekilde modifiye edilmiş geleneksel yakma sistemlerinde, hidrojen türbinlerinde ve yakıt hücresi sistemlerinde kullanılabilir, bu da sera gazı ve kirleticili emisyonlarını azaltır.

- Yenilenebilir elektrikten, biyokütleden hidrojen üretimi için sistemler geliştirmek ve uygulamak; rüzgar, güneş, termal ve gelişmiş nükleer gibi diğer karbonsuz kaynaklar için araştırma ve geliştirmeye devam etmek.

Orta ve uzun vadede

Elektrik talebi artmaya devam edecek ve hidrojen bunu tamamlayacaktır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı karbon bazlı enerji taşıyıcılarının yerini kademeli olarak değiştirecek, enerji taşıyıcıları olarak hem elektriğin hem de hidrojenin birlikte kullanımı sağlanacaktır. Hidrojen dağıtım ağları genişletilecektir. Böylelikle yakıtlar için çevre dostu seçenekler kullanılacaktır.

Ülkemizde yapılan ve yapılmakta olan aktiviteler

İstanbul'da 2004 yılında Prof. Dr. Nejat Veziroğlu'nun üç yıl kurucu başkanı olduğu Uluslararası Hidrojen Enerji Teknolojileri Merkezi ICHET, Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü UNIDO ve Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın desteğiyle kurulmuştur. Merkezin misyonu dünyayı Hidrojen Enerji Sistemine dönüştürmek, fosil yakıtların tükenmesine ve kullanımlarından kaynaklanan çevre sorunlarına kalıcı çözüm olacak uygulama projeleri, araştırma ve geliştirme faaliyetlerini başlatmak ve desteklemek, bilgi yayma ve diğer kuruluşlarla işbirliği kurmaktır. UNIDO-ICHET birçok ülkede ve Türkiye'de önemli pilot projelerinin başlamasını ve gerçekleşmesini sağlamıştır [5]. Pilot projelerden bazıları şunlardır:

- Hidrojen Otobüs Pilot Projesi, İstanbul, Türkiye.
- Hidrojen Pilot Projesi, Youtang, Çin.
- Rüzgar Hidrojen Pilot Projesi, Patagonya, Arjantin.
- Hidrojen Yakıtlı Araçlar Pilot Projesi, Kore.
- Rüzgar Hidrojen Enerjisi Pilot Projesi, Bozcaada, Türkiye.
- Hidrojen Yakıtlı Üç Tekerlekli Araç Projesi, Delhi, Hindistan.
- Hidrojen Pilot Projesi, Terceria Adası, Azores, Portekiz.
- Solar Hidrojen Pilot Projesi, Libya.
- Rüzgar Hidrojen Pilot Projesi, Fas.
- Hidro Hidrojen Pilot Projesi, Kuba-Khachmas, Niyazoba, Azerbaycan.
- Biyokütle Hidrojen Üretim Pilot Projesi, Tuna Deltası ve Karadeniz kıyısı.
- Biyolojik Hidrojen Üretim Pilot Projesi, Kakinada, Andhra Pradesh, Hindistan.
- Hidrojen Dolum Tesisi Pilot Projesi, İstanbul, Türkiye.

Çanakkale'nin Bozcaada ilçesindeki, Türkiye'nin ilk hidrojen adasında elektrik üretilmeye 7 Ekim 2011'de başlandı. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın des-

teğiyle Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO) ve Uluslararası Hidrojen Enerji Teknolojileri Merkezi (ICHET) tarafından çalıştırılan pilot tesiste, ilk aşamada kaymakamlık veya adadaki 20 evin elektrik ihtiyacını karşılayacak üretim yapılabilecekti. Rüzgar Hidrojen Enerjisi Pilot Projesinin özellikleri Tablo 1'de, şeması ise Şekil 1 ve 2'de gösterilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından güneş ve rüzgar santrallerinden elde edilen elektrikle çalıştırılan elektrolizörlerle suyun hidrojen ve oksijene ayrılmasıyla üretilen hidrojen hiçbir kirlilik ve karbon dioksit salınımına neden olmadığı için **yeşil hidrojen** olarak anılmaktadır. Bu ve bunun gibi pilot projelerle edinilen deneyim daha büyük uygulama projelerine veri ve tecrübe sağlamıştır.

Tablo 1. Bozcaada Rüzgar Enerji Santrali ve Hidrojen Üretimi Pilot Projesi [5].

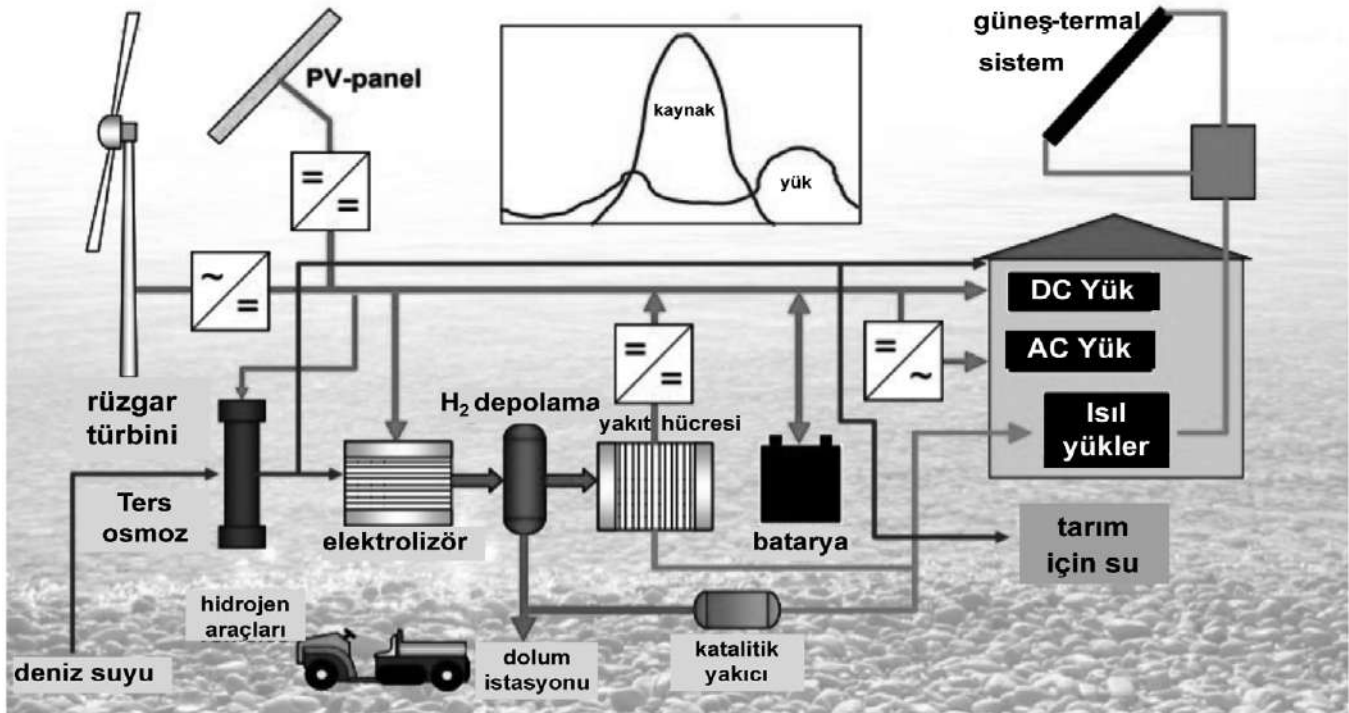
Elektrik Santrali:
<i>20 kW PV Güneş Paneli</i>
<i>30 kW Rüzgar Türbini</i>
Hidrojen Enerji Sistemi:
<i>Elektrolizör 25 kW (15 bar)</i>
<i>Hidrojen ara tankı 120 Nm³ H₂ 15 bar</i>
<i>Tek aşamalı kompresör (10-220 bar)</i>
<i>Yüksek basınçlı ticari tüpler (500 Nm³ H₂, 220 bar)</i>
<i>PEM Yakıt Hücreleri Yığını (15 kW güçte)</i>
<i>H₂ içten yanmalı motor (25 kW+ 20 kVA jeneratör)</i>
<i>Emniyet sistemine güç veren bataryalar</i>
<i>Şebeke bağlantısı için inverter</i>
<i>Yardımcı Üniteler (su soğutucu, hava kompresörü, emniyet, topraklama, aydınlatma vb)</i>
<i>Kontrol Ünitesi.</i>
<i>Veri izleme ve toplama sistemi.</i>

UNIDO-ICHET'in Türkiye'de gerçekleşmesini sağladığı gösteri (demonstrasyon) projelerinden bazıları şunlardır [5]:

- Hidrojen Tekne Gösteri Projesi.
- Rüzgar-Hidrojen Gösteri Projesi.
- Atatürk Havalimanı Otobüs Gösteri Projesi.
- Küçük Hidro-Elektrik/Hidrojen Gösterim Projesi.
- Ambarlı Santrali Hidrojen Üretimi Gösterim Projesi.
- Ankara Hastanesi Tanıtım Projesi.
- Güneş Yakıt Pili Gösteri Projesi.
- Güney Afrika'da Kırsal Aydınlatma için Yakıt Pilleri.
- İzmit Hidrojen Araçları Gösteri Projesi.
- Güneş Hidrojen Gösteri Projesi.
- Sorgum Hidrojen Gösterim Projesi.

UNIDO-ICHET 2009 yılında yakıt hücreleri teknolojisi- ni ülkemizde gelişmesi amacıyla iki önemli proje başlatmıştır. "Prototip 3 kW'lık PEM Yakıt Pili Geliştirme

Entegre Enerji Sistemlerindeki Hidrojen Rolü

Şekil 1. Rüzgar ve Elektrik Santrallerinden Elde Edilen Elektrikle Elektrolizörde Sudan Üretilen Hidrojenin Depolanması ve Kullanımı [6].

Projesi" ODTÜ Kimya Mühendisliği Bölümü, Atatürk Üniversitesi, Yeditepe Üniversitesi ve ODTÜ Teknokent Şirketleri TEKSİS, PINTO ve MİNOLTA'nın yer aldığı projedir. Diğer proje VESTEL Savunma Sanayii ile Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Prof. Dr. Nejat Veziroğlu Hidrojen ve Temiz Enerji Enstitüsünün ortaklaşa geliştirdikleri Katı Oksit Yakıt Hücresi Projesidir.

ICHET, 31 Aralık 2012 tarihinde kapatılmış, tüm varlıkları UNIDO tarafından T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına devredilmiştir. Techiz hidrojen araştırma laboratuvarı Ankara'ya taşınarak Bor Araştırma Enstitüsünde yeniden kurulmuştur. Hidrojen Enerjisi ve Yakıt Hidrojen Enerjisi ve PEM yakıt hücrelerinin geliştirilmesi konusunda TÜBİTAK Marmara Araştırma Enstitüsünde, birçok üniversite, teknokent şirketleri ve kurumlarda araştırmalar devam etmektedir. Pilot ve demonstrasyon projelerinin yapılabilmesi için önemli maddi desteğe, hedeflere ulaşılabilmesi için ortak bir konsorsiyumun oluşmasını sağlayacak bir yapılaşmaya ihtiyaç vardır.

Hidrojen Teknolojileri Derneği 2015 yılında kurulmuştur. Bu derneğin amacı Hidrojen Teknolojileri konusunda bilimsel, endüstriyel ve sosyal işbirliğini sağlamak, sürdürülebilir koordinasyonu geliştirmektir. Uluslararası Hidrojen Enerjisi Derneğiyle (IAHE) ve diğer ülkelerin hidrojen enerjisi kuruluşlarıyla iletişimi sağlamak, ulusal ve uluslararası ilgili faaliyetleri gerçekleştirmektir. Her yıl Uluslararası Hidrojen Teknolojileri Kongresini düzenlemektedir. Önümüzdeki yıl 26-30 Haziran 2022'de İstanbul'da iki yılda bir düzenlenen 23. Dünya Hidrojen Enerjisi Kongresi WHEC2022'ye ev

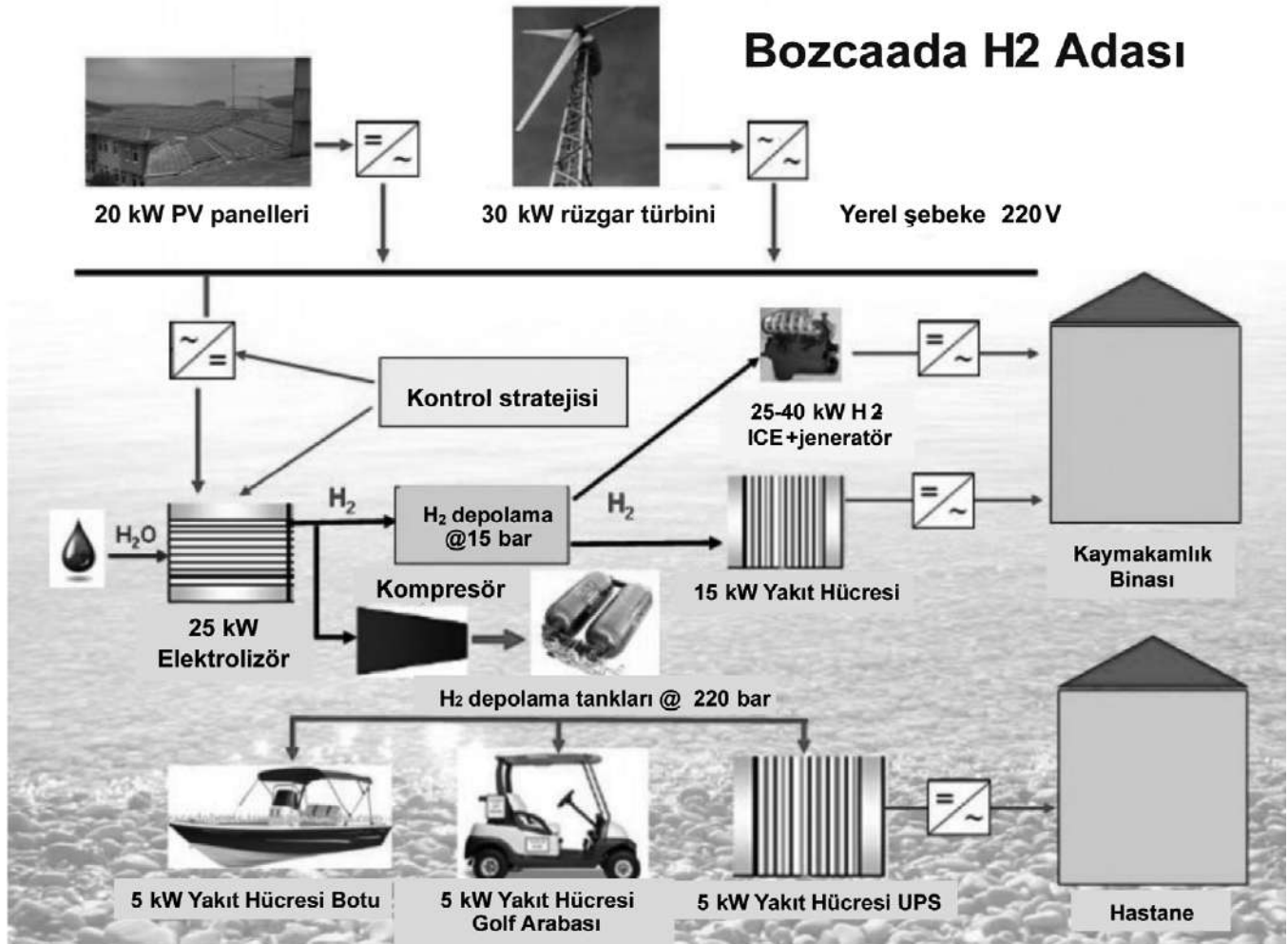
sahipliği yapacaktır. 2020 yılından bu yana çevrimiçi Hidrojen Sohbetleri programları düzenleyerek konusunda uzman kişilerin bilgi ve görüşlerini daha geniş bir kitleye duyurmayı amaçlamaktadır.

Sonuç ve öneriler

Ekonomik refahı ve yaşam kalitesini sürdürmek için ülkeler, artan arz, artan enerji güvenliği için çatışan talepleri karşılayan, maliyet rekabet gücünü korurken, iklim değişikliğini azaltan ve hava kalitesini iyileştiren sürdürülebilir bir enerji sistemine ihtiyaç duymaktadır. Hidrojen ve yakıt hücreleri, bu hedeflere ulaşmak için stratejik teknolojiler olarak sağlam bir şekilde kurulmuştur. Hem kamu hem de özel paydaşlar için kazan-kazan durumları yaratabilirler. Faydalar, ancak, ana pazarları - sabit güç ve ulaşımı - canlandırmak ve geliştirmek için kamu teşvikleri ve özel çabalar uygulandıktan sonra görülecektir.

Öneriler

- Hidrojen Enerjisi teknolojilerinin gerçekleşmesi için ulaşım, enerji ve çevre arasında tutarlı bir politika çerçevesi oluşturulmalıdır.
- Temel bilimden, pilot ve demonstrasyon programlarına kadar hidrojen depolama, yakıt hücresi, elektrolizör, hidrojen kompresörleri teknolojilerinde önemli ölçüde artırılmış teknik araştırma ve ge-

Şekil 2. Çanakkale Bozcaada'da kurulan Rüzgar Hidrojen Santral Pilot Projesi [6]

liştirme bütçesi oluşturulmalıdır.

- Bir dizi tanıtım projesi aracılığıyla teknoloji doğrulama alıştırmalarını bir pazar geliştirme alanına genişletmek için gösteri ve pilot program takip edilmelidir.
- Teknik desteği tamamlamak ve yönlendirmek için entegre bir sosyo-ekonomik araştırma programı gereklidir.
- Teknoloji kullanımı için liderlik sağlamak üzere farklı finansman kuruluşlarını bir araya getiren bir iş geliştirme girişimine ihtiyaç vardır.
- İlköğretimden dünya çapında araştırmalara kadar uzanan bir eğitim ve öğretim programı takip edilmelidir.
- Sürdürülebilir enerji teknolojilerinin girişini hızlandırmak için uluslararası işbirliği önemsenmelidir.
- Tüm bu girişimler için bir iletişim ve yayma merkezi oluşturulmalıdır.

Sonsöz

Hidrojen Çağı 2000'li yıllarla başlamıştır. Burada yazılanların önemli bir kısmı dünya ülkelerinin belirledikleri ortak görüş ve önerilerin paralelindedir. Daha detaylı bilgilere "Türkiye için Hidrojen Teknolojileri Yol Haritası" raporundan [1] ve diğer kaynaklardan ulaşabilirsiniz.

Kaynaklar

- [1] İ. Dinçer, İ. Eroğlu, M. Öztürk, "Türkiye için Hidrojen Teknolojileri Yol Haritası", 2021, https://www.hidrojenteknolojileri.org/HTD/Turkiye_icin_Hidrojen_Teknolojileri_Yol_Haritasi_Raporu_2021.pdf Türkiye için Hidrojen Teknolojileri Yol Haritası.
- [2] D. Saygın ve E. Gencer, "Türkiye'nin Ulusal Hidrojen Stratejisi için Öncelikli Alanları" 2021.
- [3] "Hydrogen Energy and Fuel Cells, A vision of our Future" European Commission Report 2003.
- [4] İ. Eroğlu, "Hidrojen Çağının Getirdiği Yenilikler", 2021, FİGES İleri Mühendislik ve ArGe Teknolojileri Dergisi, 2021-1 (29), 5-13, <https://figes.com.tr/arge-dergisi/>
- [5] T. N. Veziroğlu, "UNIDO-ICHET Establishment & General Information".
- [6] F. Barbir, "UNIDO-ICHET's Hydrogen Islands Initiative Projects Update" European Union Sustainable Energy Week, 22-26 Mart 2010 Brüksel, Belçika.

Kanayan yaramız: Çocukluk çağı cinsel istismarı

Doç. Dr. Şahika GÜLEN ŞİŞMANLAR • Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları AD

Prof. Dr. Işık KARAKAYA • İstanbul Bilgi Üniversitesi Travma ve Afet Çalışmaları Uygulamalı Ruh Sağlığı Programı

Çocuk ve ergenlerde cinsel istismar ne yazık ki halen gündemimizi meşgul eden konuların başında gelmektedir. Cinsel istismarın çocuk ve ergenler üzerindeki etkilerini bilmek, risk etkenlerini fark etmek ve toplumun bu konudaki bilgisini artırmak değerlendirme, önleme ve tedavi yaklaşımları açısından önem taşımaktadır.

Çok az olguda çocuk hiç tanımadığı bir kişi tarafından istismara uğrar.

G ünümüzde toplumun ve profesyonellerin farkındalığının giderek arttığı ancak halen önemli bir halk sağlığı sorunu olmaya devam eden ve ciddi bir yaşam olayı olan çocukların cinsel istismarı beraberinde birçok soru ve tartışmayı da getirmektedir. Bu soru ve tartışmaların elbetteki temel hedefi çocukları gözetmeye yönelik çalışmaların önem kazanması ve hayata geçirilmesidir. Bu yazıda çocuk cinsel istismarı ile ilgili tanımlayıcı bilgilere yer verilmiş ve halen gündemimizde olan bazı sorunlara dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Cinsel istismar nedir?

Cinsel istismar; fiziksel, ruhsal, sosyal gelişimini henüz tamamlamamış çocuk ya da ergenin bir yetişkin tarafından kendi cinsel arzu ve gereksinimlerini karşılamak amacıyla kullanılması olarak tanımlanmaktadır. İstismar, çocuk ya da ergen ile kan bağı olan ya da ona bakmakla yükümlü kişiler tarafından gerçekleştirilmesi durumunda "ensest" olarak adlandırılmaktadır.

Çocuklar hangi yollarla cinsel istismara uğrarlar?

Yasalarımızda, 15 yaşını doldurmamış ya da doldurmuş olmakla birlikte kendisine karşı yapılan eylemin anlam ve sonuçlarını kavrama yeteneği gelişmemiş ya da 15 yaşını doldurmuş olmakla birlikte cebir, tehdit veya hile yoluyla gerçekleştirilmiş her türlü cinsel içerikli davranış cinsel istismar olarak kabul edilmektedir (TCK 103 ve 104. maddeler). Çocuğun vücuduna organ ya da cisim sokmanın yanı sıra çocuğa yönelik cinsel içerikli konuşmalar, sosyal medya aracılığı ile taciz, pornografik materyal izletme, teşhircilik, çocuğun özel bölgelerine dokunma ya da kendine dokunmasını isteme gibi çocuklara yönelik pek çok davranış cinsel istismar kapsamında ele alınmaktadır.

Çocuğu istismar eden kişiler genellikle yabancılar mıdır?

Toplumda bilinenin aksine, yapılan çalışmalar çocuklara yönelik cinsel istismarın daha çok çocukların tanıdıkları kişiler tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. Yakın akrabalar, öğretmen, eğitimden sorumlu diğer yetişkinler, ailenin sık görüştüğü arkadaşlar ve komşu-

“Yapılan çalışmalar, çocuklara yönelik cinsel istismarın daha çok çocukların tanıdıkları kişiler tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir.”

lar, erkek arkadaş, diğer tanıdıklar çocukları örseleyen kişiler olabilmektedir ve çocuğu istismar edenlerin büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. Çok az olguda çocuk hiç tanımadığı bir kişi tarafından istismara uğrar. İstismar çocuğun tanıdığı biri tarafından gerçekleştirilmişse tekrarlama olasılığı yüksektir. Mağdur çocukların çoğunluğunu ise kızlar oluşturmaktadır. İstismarcı, çoğu zaman çocukla aralarındaki güven ilişkisini, sevgi bağını ve/veya otoriteyi kullanarak eylemi başlatırken, süreç içinde başlarda ödüllendirme sonraki aşamalarda da tehdit ve korkutma ile istismarın sürekliliğini sağlamaktadır. Küçük çocuklar, bu eylemleri istismarcı ile iyi ilişkinin, bağlılığın bir göstergesi olarak algılayabilmektedir. Çok erken dönemlerde çocuk tarafından tanımlanamayan bu eylem ancak ilerleyen yaşlarda anlamlandırılabilir.

Mağdur çocukların çoğunluğunu ise kızlar oluşturmaktadır.

Çocuk cinsel istismarı nadir görülen ve bazı çocukların başına gelen bir durum mudur?

Cinsel istismarın insanlık tarihi kadar eski bir durum olduğu, mitolojik kaynaklarda özellikle Yunan mitolojisinde tanrıların çocuklarıyla veya anne-babalarıyla evlenmeleri kurgusuyla ensestlin ne kadar yaygın bir durum olduğu kendini göstermektedir. Öte yandan maalesef cinsel istismar ensestle sınırlı kalmamaktadır ve tarih boyunca hemen tüm toplumlarda çocuk cinsel istismarı bir tabu olarak görülmüş ve çeşitli yollarla yasaklanmaya çalışılmıştır.

Seyrek görülen bir olay olduğu düşünülmeyle birlikte toplumda görülme oranı ihmal edilemeyecek kadar yüksektir. Bu yanılmanın en önemli nedenlerinden birisi cinsel istismar mağdurlarının sadece %15 kadarının adli makamlara ulaşabilmesidir. Bir diğer neden ise cinsel istismar yaşantısının çocuk ya da aile tarafından farklı gerekçelerle gizlenmesidir. İstismarcı aile içinden ya da yakın akrabalarından birisi ise bu durum daha sıklıkla yaşanmaktadır. Çocuk, utanma, suçlanacağı ya da cezalandırılacağından korkma, yaşadıklarını anlamlandıramama, ailesinin dağılacağından korkma, tehdit edilme gibi nedenlerle olayın gizli kalmasını isteyebilir ve yaşadıklarını kimse ile paylaşmaz. Aileler de aile bütünlüğünün bozulması,

toplum tarafından damgalanma, diğer aile üyeleri tarafından yapılan baskı ve tehditler, bildirim sürecinde yaşananların herkes tarafından duyulmasından korkma nedeni ile adli makamlara başvurmadan kaçınmaktadır.

Tarih boyunca hemen tüm toplumlarda çocuk cinsel istismarı bir tabu olarak görülmüş ve çeşitli yollarla yasaklanmaya çalışılmıştır.

Dünyada ve benzer şekilde ülkemizde cinsel istismar görülme sıklığı tam olarak bilinmemekle birlikte bazı çarpıcı veriler bulunmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2016 verilerine göre ülkemizde çocuk istismarı dava sayısının son on yılda 3 kat arttığı ve yaklaşık 250 bin çocuğun istismara uğradığı, yine TÜİK'in 2019 verilerine göre güvenlik birimlerine başvuran mağdurların %15.2'sinin cinsel suçlardan mağdur olduğu öğrenilmiştir. İnsan Hakları Derneği'nin (İHD) 2018 raporunda ise son 15 yıl içinde 18 yaş altında 440 bin çocuğun doğum yaptığı, bunların 15.937'sinin on beş yaş altında cinsel istismara uğrayarak gebe kalan çocuklar olduğu tespiti bildirilmiştir.

Çocukların cinsel istismara daha açık hale gelmesine neden olan bazı risk etkenleri olsa da istismar sadece bu riskleri taşıyanların başına gelebilecek bir durum değildir. Ne yazık ki her sosyoekonomik düzeyden, her kültürden, her yaştan ve her iki cinsiyetten çocuk istismara uğrayabilmektedir.

Her çocuğun cinsel istismara uğrama olasılığı bulunmakla birlikte bazı çocukların bu açıdan daha fazla risk taşıdığı da akılda bulunmalıdır. Bu çocukların özelliklerine bakıldığında anne-babalarının arasında evlilik sorunlarının ve çatışmaların olması, aile içinde farklı istismar yaşantılarının gerçekleşmesi, ebeveynlerde ciddi ruhsal bozuklukların varlığı (zekâ geriliği, duygudurum bozuklukları, alkol-madde kötüye kullanımı, antisosyal kişilik özellikleri gibi), düşük eğitim düzeyine sahip olmaları, çocuğa yönelik uygun tutum ve davranışlar sergilemeleri (aşırı baskıcı olma, ihmalkâr yaklaşımlar) bunlardan bazılarıdır. Öte yandan fiziksel ya da ruhsal kronik hastalığı bulunan, pasif, içe dönük, sorunlarını dile getiremeyen, sorunlu davranışı tanıyamayan, anne babaları tarafından yeterince denetlenmeyen ve desteklenmeyen, okul yaşantısından kopmuş, sokakta çok fazla zaman geçiren çocukların da istismara daha açık olduğu bilinmektedir.

Cinsel istismar nasıl ortaya çıkmaktadır?

Çocuklar bu eylemin normal olmayan bir davranış olduğunu fark ettiklerinde çoğunlukla güvendikleri bir yetişkin (anne, baba, kardeş, öğretmen gibi) ya da arkadaşları ile yaşadıklarını doğrudan paylaşarak ya da

bir başkasının deneyimi şeklinde dolaylı yollarla aktararak olayın açığa çıkmasını sağlarlar. Bazı zamanlarda da ebeveynler ya da çocukla temas halindeki diğer yetişkinler mağdur çocuktaki fiziksel, davranışsal ya da duygusal değişiklikleri fark edebilirler.

Cinsel istismarın yetişkinlik hayatına değin sürebilen yıkıcı sonuçları olabilmekte.

Bu nedenle cinsel istismarın ortaya çıkmasında, çocuğun doğrudan aktarımının yanı sıra fiziksel ve ruhsal belirtilerin saptanması ve tanınması da önemlidir. Cinsel istismarın hemen sonrasında genital bölgede yaralanmalar, sıyrıklar ve kanamalar görülebildiği gibi ilerleyen zaman dilimlerinde cinsel yolla bulaşan hastalıklar, enfeksiyonlar ve gebelik halleri ile de karşılaşılabilir. Ancak çoğu zaman bildirimin gecikmesi, çocuklara yönelik cinsel istismarın dokunma eylemi ile sınırlı olması biyolojik delil saptanmasını imkânsız hale getirmektedir. Bu nedenle çocuklarda cinsel istismar sonrası ortaya çıkabilecek ruhsal ve davranışsal belirtilerin tanınması önemlidir.

Cinsel istismarın çocuklar üzerindeki etkileri nelerdir?

Cinsel istismarın yetişkinlik hayatına değin sürebilen yıkıcı sonuçları olabilmekte, çok farklı ruhsal ya da davranışsal sorunlara yol açabilmekte ve farklı gelişim dönemlerinde farklı ruhsal belirtilerle kendini gösterebilmektedir. Küçük çocuklarda, kazanılan becerilerde gerileme (konuşma, tuvalet eğitimi gibi), gelişimsel basamaklara ulaşmada gecikme, uyku sorunları, bakımverene aşırı bağlanma, huzursuzluk, korkular, yaşına uygun olmayan cinsel içerikli konuşma ya da davranışlar, oyunlarında cinsel içerikli temalar görülebilir.

Okul çağı çocuklarında ise okul başarısında düşme, akran ilişkisinde bozulmalar, yaşına uygun olmayan cinsel içerikli davranış ve söylemler, mastürbasyon davranışı, depresif belirtiler ve kaygı belirtileri görülebilmektedir.

Ergenlerde okuldan kaçma, evden kaçma, kendine zarar verme, alkol-madde kullanımı, seçkisiz cinsel ilişkiler, suça karışma, davranış sorunları, intihar girişimleri gibi riskli davranışlar ve akranlardan uzaklaşma, okul başarısında düşme ve içe kapanma gibi birçok farklı belirti ortaya çıkabilir.

Cinsel istismar sonrası farklı psikososyal sorunlar da görülmektedir. Cinsel istismarın çevrede duyulması halinde akrabalar, akranlar arasında ve hatta okulda çocuğun damgalanması ve buna bağlı olarak sosyal ilişkilerde bozulma yaşayabilmektedirler. Okul hayatları sekteye uğrayabilmekte ve yaşadıkları yerden ayrılmak zorunda kalabilmektedirler. Tüm bunlar aileye maddi ve manevi zararlar vermektedir. Bu durum çocuğun mahremiyetinin korunamadığı, gerek adli, gerek tıbbi, gerekse eğitim alanında süreçlerin sağlıklı yürütülemediği durumlarda daha sık karşımıza çıkabilmektedir. Ayrıca, medya araçlarının çocuğun ve hatta ailenin mahremiyetine, olayın gizliliğine gösterdikleri özen ya da özensizlik de önemli bir belirleyicidir.

Cinsel istismarı önlemek için neler yapılabilir?

Cinsel istismar sonrası farklı psikososyal sorunlar da görülmektedir.

Cinsel istismarı da içerecek şekilde çocuklara yönelik her türlü istismarın ve ihmalin önlenmesi pek çok açıdan önemlidir. Önleme çalışmaları ile istismarların çocukta yaratabileceği olası bedensel ve ruhsal bozuklukların, duygusal ve sosyal gelişim sorunlarının, çocuğu riske sokan davranışların önüne geçilebilir ve sağlıklı bir yetişkin olarak hayatını sürdürmesine katkı sağlanabilir. İstismarı önleyebilmek için sosyal hizmetler, sağlık ve hukuk alanında çalışanların yanı sıra çocukla çalışan tüm kurum ve kuruluşların bu ortak amaçlarla iş birliği içinde çalışması gereklidir.

Çocuk istismarına ilişkin önleme çalışmaları çocukluk çağı istismarı açısından tüm toplumda farkındalık yaratılması hedefi ile başlar ve bu yolla çocuk istismarının daha fazla saptanması sağlanabilir. Bu amaçla yasal düzenlemelerle yapılacak iyileştirmeler, toplumun sosyoekonomik ve kültürel refahının artırılmasına dönük çalışmalar, okul temelli çalışmalar, hekimlerin çocuklara yönelik düzenli ve nitelikli taramalar yapmasının sağlanması ve anne-babaların ebeveynlik becerilerinin artırılmasına yönelik çalışmalar planlanmaktadır.

İkincil düzeyde önlemede ise istismar ve ihmal açısından yüksek risk gruplarının belirlenmesi, izlenmesi ve bu gruplarda riskin azaltılmasına dönük müdahalelerde bulunulması yer alır. Bu amaçla, gelişimsel ve ruhsal sorunları olan çocukların, alkol-madde kullanımı olan ergen ve ebeveynlerin takibinin yapılması öncelikli adımlardandır.

Üçüncül önleme düzeyi, istismara uğramış çocukların tekrar istismara uğramalarının önüne geçilmesini, sistem içinde örselenmelerinin önlenmesini ve tedavi süreçlerini kapsar. Bu noktada çocuk ve ailelere hizmet veren profesyonellerin istismara yönelik

işaretleri tanıma ve bildirim yapma konusundaki donanımlarını arttırmak, uygun tedavi yaklaşımlarına erişimlerini sağlamak ve bu amaçlar doğrultusunda farklı kurumlarla işbirliği sağlamak temel hedeftir.

Bir diğer sorun ise çocukla çalışan profesyonellerin (öğretmen, rehber öğretmen, okul yöneticileri, doktor, hemşire...) cinsel istismarı tanıma, müdahale ve yönlendirme konusundaki eksiklikleridir.

Ülkemizde de çocukların cinsel istismara uğramasının önlenmesine yönelik olarak hem resmi hem de sivil toplum kurum ve kuruluşları tarafından birçok çalışma yapılıyor olmasına rağmen halen bazı sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bunlardan ilki çocukların, istismardan korunma ve bilgilendirme konusundaki eksiklikleridir. Hem aile içinde hem de okulda bu konuda çocukların yaşına ve gelişimsel düzeylerine uygun eğitim desteğinin yetersiz olması, sosyal medyanın etkileri, internetin uygunsuz kullanımı bu sorunun kaynaklarıdır. Bir diğer sorun ise çocukla çalışan profesyonellerin (öğretmen, rehber öğretmen, okul yöneticileri, doktor, hemşire...) cinsel istismarı tanıma, müdahale ve yönlendirme konusundaki eksiklikleridir. Çeşitli eğitimlerle kişilerin yetkinlikleri artırılmaya çalışılsa da halen istenilen düzeye ulaşılamadığı görülmektedir. Yine çoğu zaman ekonomik güçlükler nedeniyle çalışmak zorunda kalan, bu nedenle daha uzun süreler sokakta ve denetimsiz kalan ya da ekonomik nedenlerin yanı sıra farklı gerekçelerle erken yaşta evliliğe zorlanan çocukların da risklere açık hale geldiği görülmektedir. Bu çocukların her türlü istismara uğrama oranları oldukça yüksektir. Ailenin refahının artırılmasına yönelik çalışmaların ve yasal düzenlemelerin yapılması ve özenle devam etmesi bu noktadaki acil çözümlerden birisidir.

Günümüzde medya aracılığı ile toplumun da dikkatini çeken sorun alanlarından birisi de çocuğun adli makamlara ulaştıktan sonraki değerlendirme aşamalarıdır. Adli değerlendirme süreçlerinde hem fiziksel hem de ruhsal değerlendirme bulguları cinsel istismarın açığa çıkmasına hizmet eder ve *somut delil niteliği* taşır. Bu nedenle cinsel istismara uğrayan her çocuğun ayrıntılı fiziksel ve ruhsal değerlendirmesinin sağlanması önemlidir.

Bir diğer sorun da çocuğun ve ailenin tedavisi ile ilgilidir. Ne yazık ki cinsel istismara uğrayan çok az çocuk tedavi hizmetlerinden yararlanabilmektedir. Bu çocukların, Çocuk Ruh Sağlığı çalışanlarına yönlendirilmesi hem ruhsal delillerin saptanması hem de bu travmatik yaşantının yol açacağı olası ruhsal sorunların iyileştirilmesi açısından bir zorunluluktur. Tüm kurum ve kuruluşların bu noktada işbirliği içinde olması ve nitelikli personel istihdam etme, uygun yönlendirme prosedürlerine hakim olma ve sürekli

eğitimlerle çalışanlarının bilgi ve yetkinliklerini artırma çalışmaları yapmaları önemlidir.

Hem fiziksel hem de ruhsal değerlendirme bulguları cinsel istismarın açığa çıkmasına hizmet eder ve somut delil niteliği taşır.

Sonuç

Çocuk ve ergenlerde cinsel istismar ne yazık ki halen gündemimizi meşgul eden konuların başında gelmektedir. Cinsel istismarın çocuk ve ergenler üzerindeki etkilerini bilmek, risk etkenlerini fark etmek ve toplumun bu konudaki bilgisini artırmak değerlendirme, önleme ve tedavi yaklaşımları açısından önem taşımaktadır. Ülkemizde bu alanda yapılacak çalışmaların artırılması, koruyucu önlemlerin iyileştirilmesi, etkin tedavi ve izlem modellerinin geliştirilmesi, adli değerlendirmede fizik muayenenin yanı sıra ruhsal değerlendirmenin de önemini kavranarak yaygın olarak kullanılması en acil ihtiyaçlarımız olarak görülmektedir.

Kaynaklar

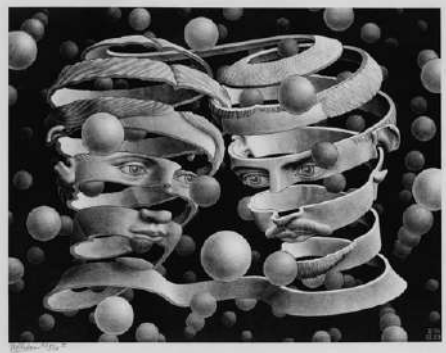
- İşeri E. Cinsel istismar. Çetin FÇ, Pehlivan Türk B, Ünal F, Uslu R, İşeri E, Türkbay T, Coşkun A, Miral S, Motavallı N, editörler. Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Temel Kitabı. 1.Baskı, Ankara, Hekimler Yayın Birliği. 2008; 470-477.
- Putnam FW. Ten year research update review: child sexual abuse. J Am Acad Child Adolesc Psychiatr 2003; 42:269-278.
- Kaplan SJ. Child and adolescent sexual abuse. In: Lewis M, ed. Child and Adolescent Psychiatry, a comprehensive textbook, 3rd ed, Philadelphia, Lippincott Williams&Wilkins. 2002; 1217-1223.
- Kara B, Biçer Ü, Gökalp A. Çocuk istismarı. Çocuk Hastalıkları ve Sağlığı Dergisi 2004; 47:140-151.
- Akbaş S, Turla A, Karabekiroğlu K, Senses A, Karakurt MN, Taşdemir GN, Böke Ö. Adli makamlarca çocuk psikiyatrisi polikliniğine gönderilen cinsel istismara uğramış çocukların, istismar şekilleri, ruhsal ve fiziksel muayene özellikleri. Adli Bilimler Dergisi 2009; 8:24-32.
- Cumhuriyet.com.tr/haber/dunya-cinsel-istismar-1818190 İbiloğlu A, Atlı A, Oto R, Özkan M. Çocukluk Çağı Cinsel İstismar ve Enstet Olgularına Çok Yönlü Bakış. Psikiyatri- de Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry 2018;10(1):84-98 doi:10.18863/pgy.336520

CAN PINARINDAN

Zenginleştirilmiş benzetime doğru

Prof. Dr. Ahmet İNAM • ODTÜ Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

Doğanın ya da gerçekliğin, konu edineceğimiz olguların kendini ortaya koyuşlarının tek bir dili olduğunu düşünmüyorum. İşte benzetim sorununa bakışım bu düşünceme dayanıyor.

Bir benzetim içindeysen ben de benzetebilirim "kalkışması"!

Bilişim teknolojilerinin dünyayı, üzerinde yaşayan insanı adım adım ele geçirdiğini görüyoruz. Kendimizi, çevremizi, evreni anlayışımız teknoloji odaklı geliyor. İşte "benzetim" (simülasyon) tartışmaları da böyle bir anlama, kavrama çerçevesi içinde sürüyor.

Benzetim, bilimde, teknolojide, yaşamın değişik alanlarında, örneğin askerlikte, farklı amaçlarla kullanılıyor. Bu sürecin işleyişinden yola çıkarak yaşamın anlamı üzerine sorular sorulabiliyor: İnsanın bir "kopyası" yapılabilir mi? Giderek evrenin, yaşamın bir "benzeri", bir kopyası oluşturulabilir mi? Bunun olanakları nelerdir? Nereye kadar başarılı olunabilir? Nerelerde sorunlar ortaya çıkar? İnsanın, deyim yerindeyse, "yaratıcı gücünün" özellikleri, sınırları, etkileri nelerdir?

Bu sorular, yüzyıllardır insanın kafa yorduğu "metafizik sorunların" yeniden yeniden ele alınmasına yol açıyor. Bilginin yapısı, sınırları nelerdir? (Alışılmış anlamıyla "epistemik" sorunlar!) Elimizde olan nesnelerden oluşturacağımız nesneleri oluşturma yetimizin, sanat ve teknoloji becerilerimizin özellikleri, sınırları nedir? (Alışılmış anlamda "poiêtik" sorunlar!) Dünya denilen gezegende birlikte hakça yaşamının sıkıntılarını, sömürüyü, haksızlığı giderecek olanaklarımız nelerdir, sınırları var mıdır? (Alışılmış anlamda "ethik" sorunlar!) İnsanın özgürlüğü var mıdır? Yaşam önceden belirlenmişse, bizler yalnızca kuklalar olmuyor muyuz? Bugünkü bilişim teknolojilerinin diliyle: "Biz daha 'üst' bir uygarlığın benzetimleri miyiz?"

Benzetim miyiz biz insanlar? Soru, Batı düşüncesinde başka bir bağlamda Platon'un bakışına götürüyor bizi: Görünüşler (fenomenler) dünyasında yaşıyoruz, "gerçek" dünyanın kötü kopyalarının olduğu yerde! Bu dünyanın "gerçek" olmadığı, "gerçeğin" başka bir yerde, bu dünyanın "üstünde", "ötesinde" olduğu anlayışı binlerce yıldır insan topluluklarının inanç düzenlerinde yaşamıştır.

Teknolojiyle yaratılabilen sanal gerçeklikler, "gerçek" gerçekliklerden kuşkuya yol açabiliyor: Acaba gerçek sandığımız şey bir başka "gözden", bir başka "yerden" bakıldığında sanal olmasın? Sanal-gerçeklik ayırımının bulanık hâle gelmesinin yarattığı görünüşte uyumsuz iki duygu durumu var: Yaşadığımız yaşamın sahiciliğine, anlamına, değerine karşı *kuşku*, onun yarattığı *güvensizlik*, *boşunalık* duygusu ve onunla birlikte gidebilen gerçek yaratılabilir, insan sanal olanı yaratabiliyorsa, sanalla gerçek arasında sanılandan daha az, daha önemsiz bir ayırım varsa, oluşturabileceğim dünyalarla gerçekliği yaratabilirim duygusu. Bir benzetim içindeysen ben de benzetebilirim "kalkışması"!

“ Teknolojiyle kendine ve dünyaya bakan insanın gördükleri başka yerlerden bakanların bakışıyla zenginleştirilmeli. **”**

Hiçlişe düşmenin boşluğu ile birlikte giden aşırı cesarete, haddini bilmemeye yol açan yaşamı benzetebilirim çılgınlığı! Nasıl benzetecek yaşamı? Türkçemizdeki o güzel deyişle, "bir güzel benzeterek mi?" ("Daha kötü duruma düşürmek, berbat etmek" anlamındaki benzetme!) Hakkımız var mı yaşamı bu olumsuz anlamıyla benzetmeye? Benzetimi ilgi odağı yaparak ondan yaşamı ele geçirip denetleyecek sonuçlar çıkarma, yaşamın zenginliğine, sonsuzluğuna, yüceliğine bir hakaret değil mi?

Unutmayın, teknoloji sizin "uzantınızdır", sizsiniz o.

Gezegeneğimizin teknolojik, ekonomik, siyasal, askeri yapısına el koyan güçlerce gerçekliğin çarpıtılması, bulanıklaştırılması insanları farkına varamayacakları "hipnoz" durumuna sokuyor. Teknoloji, gücü elinde tutanlarca yalnızca ekonomik değil, kültürel olarak da yığınları sömürmek için kullanılıyor. Bu konularda çok fazla yazıldı. Tekrar etmek istemiyorum. Bu konuyu dillendirmemin bir gerekçesi şu: *Bilmenin, anlamanın, yaratmanın, yaşamının kendi çizdikleri çerçeve içinde anlaşılması gerektiğini dayatıyorlar.* Yaşananın anlamını yitirirseniz onu yalnızca sanal olandan duyarsanız, yaşamın sanal olduğunu sanmaya başlarsınız. Yaşam, gezegenin doğal bütünlüğünden kopar, ekranlara sıkıştırılır. Yaşamla, evrenle olan sahici bağımızı yitirir, gerçekliği "bir güzel benzetmiş" olursunuz!

Elbette her benzetim kötü anlamıyla benzetme değil. Geniş açıdan yorumlarsak sanat da bir benzetim, düşünce deneyleri de! Burada belki insanın geleceği için sıkıntılı olan nokta, teknolojinin sunduğu olanakları kullanarak insana dayatılan *gerçeklik algısı, yaşam biçimi, yaşamın manası ve değeri* üzerine bakış kalıplarının yaratabileceği *insanın kendini tanıma körlüğüdür.*

Teknoloji uygulamaya, üretime, denetime dayandığı için oradan baktığımızda sonuç alıcı, "verimi yüksek", denetleyip yönetebileceğimiz bir bilgi ve yaşam anlayışıyla karşılaşıyorsunuz. Bugün öğrenen bilgisayarlar yapıp bilgiyi "yüksek hızla" işleme olanağına sahipsek gün gelir yaşamın "algoritmasını" bulabiliriz diye düşünülüyor olabilir. Modern bilim Kartezyen gözlükle bakıldığında doğanın dilinin matematik olduğu kabulü ile yola çıkar. Gerçeklik bize matematik diliyle kendini sunuyorsa bu dili çözer, mantıksal alt yapısını anlar, bilgisayar dillerine çevirir, algoritmasını bulabiliriz anlayışı elbette, anlamlı, değerli. Gerçek-

liği bu dille okuyabiliriz. Bilim ve teknoloji bir anlamda böyle yapıyor.

Elbette her benzetim kötü anlamıyla benzetme değil. Geniş açıdan yorumlarsak sanat da bir benzetim, düşünce deneyleri de!

Doğanın ya da gerçekliğin, konu edineceğimiz olguların kendini ortaya koyuşlarının *tek bir dili* olduğunu düşünmüyorum. İşte benzetim sorununa bakışım bu düşünceme dayanıyor. Ele alıp inceleyeceğimiz olguları kendi dilinizle, bu dille geliştirdiğiniz kavram çerçevesi ile bilgisayara aktarabilir, matematik ve mantık diliyle benzetimini yapabilirsiniz. İnsan düşüncesinin, belli ölçülerde davranışlarının modelini bilgisayara aktarabilirsiniz. Robot yapabilirsiniz örneğin. Yaptığınız robot, sizin anlayışınız, sizin bilgileriniz, farkındalığınızla sınırlı olacaktır. Oradan çıkarak "işte insan", (*Ecce Homo*) diyemezsiniz. O sizin *anlama ufakunuzun* sınırları içindeki insandır. Birikiminiz, geçmişiniz, bakışınızla ortaya konmuş insandır. Zaman içinde teknolojinin, bilimin gelişmesiyle diliniz, mantığınız, bakışınız, yaşam biçiminiz değişebilir. Farklı insan modelleriyle robotlar, "kopyalar" yaparsınız. Siz robotlar üstünde çalıştıkça, deneyimlerinizi, bilgilerinizi geliştirdikçe insan anlayışınız da değişecektir. Siz teknolojiyi etkiledikçe, teknoloji de sizi etkileyecektir. Unutmayın, teknoloji sizin "uzantınızdır", sizsiniz o. Doğanın teknoloji olarak görünüşüdür. Şu an belli bir dille okuyoruz onu. Oysa biraz önce söylediğim gibi doğanın, gerçekliğin, evrenin kulağı, gözü olanlar için kendini anlatacağı birçok dili vardır. Şu an sıfır birlerle konuştuğu dil, ileride değişebilir. Bilimin açtığı yeni ufuklarla teknoloji, teknolojinin açtığı ufuklarla bilim, "hakikat perdelerini" aralayabilir.

Doğa, gerçek, olgu diye adlandırdıklarımıza genel olarak "varlık" da diyebiliriz. Varlık bizle birçok dille konuşur. Bilimin, teknolojinin dilleri de çoğalabilir. Varlık kendini sanatçının, şairin, müzisyenin diliyle de sunar. İnanç düzenleriyle de, düşünceyle de varlığa kulak kesilirsiniz. Onların diliyle de size söyleyecekleri vardır.

Hakikate giden bin bir yol vardır. Hakikatin bin bir yüzü, kapısı, penceresi olabilir. (burada "bin bir" bir metafor elbette!) Bilimin, teknolojinin ışığıyla görmeye çalıştığımız karanlıkta olup bitenler, daha farklı ışıklarla da görülebilir. Teknolojiyi kullanmak kaçınılmaz elbette. Onun bakışının sınırları içinde tutsak olmayalım.

İnsan bir candır. Can yaşadıklarını özerk ve özgür olarak yorumlayabilen bir varlıktır. Teknolojiyle kendine ve dünyaya bakan insanın gördükleri başka yerlerden bakanların bakışıyla zenginleştirilmeli. O zaman gördüğümüz "gerçeklik" daha geniş, daha sahici, daha derin olur.

SANATIN HAFIZASI

“Yangına karşı tasarımda planlama çok önemli”

Levent ÇIRPICI • Mimar

Atilla KUZU • İç Mimar

Söyleşi: Meral AKÇAY • İç Mimar – Sanat Yönetmeni

Levent Çırpıcı (Solda), Meral Akçay ve Atilla Kuzu

Bir röportajınızda “Biz tasarımlarımızda her seferinde çıtayı bir üst noktaya koymaya çalışıyoruz. Bu çok kolay bir şey değil, her seferinde bunu başarıyoruz da diyemem fakat hedefimiz ve çabamız her zaman bu yönde oluyor.” demiştiniz. Bu bence meslek disiplini içerisinde çok anlamlı. Tasarım vizyonunuzun meslek içerisinde birçok insana ilham verdiğini biliyorum. Projelerinizi incelediğimde tasarım ölçeği çerçevesinde her noktaya aynı titizlikle yaklaştığınız için başarı sizin için kaçınılmaz olmuş. Ben biliyorum ama okurlarımız için öncelikle bize kendinizden bahseder misiniz?

Levent Çırpıcı: Lise hayatından itibaren yıllardır mimarlık ekseninde mücadele içinde bir meslek insanıyım. Ne geçen yıllar ne de gelecek yılların yeterli olmayacağı bir mesleğin içerisindeyim.

Atilla Kuzu: Çocukluğumdan bu yana çizmek ve 3 boyutta hayata geçirmek ve hayal ettiğim her ne ise onu elle tutulur, görünür hale getirmek benim için vazgeçilmezdi. Meslek hayatımın da bu doğrultuda bir yol çizmesi ile belki de hayat boyu içinde olmak isteyeceğim bir yolculuktayım.

Bu röportajı özellikle son dönemlerde hepimizi derinden etkileyen, büyük kayıplar verdiğimiz yangın konusu üzerine yoğunlaştırmak istiyorum. Doğa yangınlarını bir tarafa koyarsak genel olarak yangın konusunda mimarlık mesleğinin ve mimarların sahip olduğu önemli sorumluluklar var. Ben bu sorumlulukların tam olarak yerine getirildiğini düşünmüyorum. Yangın çıkmasını ve yangının yayılmasını önlemek için yönetmeliklere göre gerekli güvenlik önlemleri alınması gerekiyor. Bu konuda sizin eksik bulduğunuz neler var? Sizce mimarların bu önlemleri alma konusunda ne kadar başarılı?

Levent Çırpıcı: Keşke mimarlara bırakılsa her şey. Ben lisans eğitimimi tamamlarken tez konumun başlığı “yapı fiziği açısından yangın sorunları” idi. Dersleri tamamladım ancak tezimi tamamlamadan bırakmıştım. Çünkü o yıllarda yangın yönetmeliği oldukça yetersiz durumdaydı, birkaç öğretim üyesi dışında bilgi alınacak kimse yoktu. Sadece ABD ve Avrupa ülkeleri yönetmeliklerinin çevrimleriyle ilerlenilmesini uygun bulmamıştım. Bugün oldukça iyi durumdayız, ancak yönetmeliklerin olması yetmiyor, uygulama ve denetim çok önemli, nelere dikkat edilmesi gerektiği bilinmesi yetmiyor. İnsanların davranışlarını etkilemediği sürece sorunlar çözülmez yani bilgi davranışı değiştirmiyor.

Atilla Kuzu: Mimarlar ya da tasarımcıların sorumluluklarının bir yere kadar etkin olacağını düşünüyorum. Karar verici erk bu konudaki hassasiyeti en etkin biçimde göstermelidir. Ormanlarımızı seviyoruz ama onları koruyacak yeterlilikte bir uçak filomuz yok. Son dönem futbol stadyumlarına yapmış olduğumuz yatırımın yüzde birini yapmış olsak

“İnsanların davranışlarını etkilemediği sürece sorunlar çözülmez yani bilgi davranışı değiştirmiyor.”

bugün bu kadar kriz yaşamıyor olabilirdik. Futbol stat-
larındaki yatırımı bile yanlış yapıyoruz. Esas işin özü
olan sahanın zeminini önemsemeyip sadece mimari
dış kabuğunu gösterişli hale getirmek gibi birtakım
hatalar var. Yangın konusuna olan bakış açımızda bu
çarpıklıkta olabiliyor. Mimarların büyük bir bölümü
bu konudaki hassasiyetlerini sosyal medya üzerin-
den paylaştılar ama daha efektif çözümler için fazlası
gerekliyor. Bu anlamda biraz da STK'lara sorumluluk
düşüyor.

Yangının yayılma nedenlerinden en önemlisi kullanılan tesisat ve yapı malzemeleri. Sizce yapılarda yangından korunmanın en önemli basamakları neler?

Levent Çırpıcı: Yangın yükünü oluşturan kullanılan tüm malzemelerin seçimi tek başına koruyuculukta oldukça etkilidir. Bunun dışında çok katlı, yoğun, dip dibe yapıların biraradılığı daima risk demektir.

Atilla Kuzu: Materyal seçimlerinin önemini, son yıllar-
da üretilmiş yapılarda, ihaleyi ucuza almak için fiyat kırıp işi alan müteahhitlerin kâr etmek için özellikle dış cephelerde kullanılan ucuz malzemeler yüzünden kül olmuş binaları gördükçe kavırıyoruz.

**Türkiye'de yangın güvenliği konusunda önemli bir hoca, Prof. Dr. Abdurrahman Kılıç, mimarının önemi-
ne değinerek, "Yangın sadece tasarımla önlenir, tasarımla söndürülür, itfaiyeyle değil." demişti. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?**

Levent Çırpıcı: Rahmetli hocamdan tezim esnasında yardım almıştım, hep söylerdi, pasif önlemler yani tasarım esnasında kaçışlar, merdivenler, yollar en önemlisidir. Seçilen malzemeler ve gerisi aktif önlemdir. Hortumlar, hidrantlar, uyarıcı sistemler, söndürücüler vs. yani tasarımda planlama ile çok önemli olan önlemleri alabilmek mümkün.

Atilla Kuzu: Çok doğru bir yaklaşım olduğunu söylemekle yetineyim, zira yandıktan sonra artık müdahalenin önemi ikincil önem taşıyor.

**Deprem felakete dönüşmesinde olduğu gibi yangın konusunda da sonuç açısından mimarının rolü çok etkin. Yangın anındaki acil durumla başa çıkmak, tehli-
ke ve tehdidi ortadan kaldırmak için mimarın alması gereken önlemler nelerdir?**

Levent Çırpıcı: Yanıcı malzemelerden kaçınmak, yangın danışmanları ve itfaiye ile çalışılması yeterli olmaktadır.

Notre-Dame Katedrali büyük bir yangın yaşadı. Dünya kültür mirası olarak da büyük hasar gördü. En son Antalya Akseki'deki yangında yine kültürel mirasımız olan, yapı çeşitliliği konusunda kıymetini çok iyi bildiğimiz düğmeli evler de yangından zarar gördü. Türkiye'nin her yerinde eski eser ve tarihi yapılar da zaman zaman risk yaşıyor. Sizce kültür varlıklarını yangından nasıl korumalıyız? Bu konuda hangi önlemler alınmalı?

Levent Çırpıcı: Bu çok detaylı bir konu ancak bakanlık ve birçok kurumların gündeminde çalışmalar da yapılıyor ancak kaynaklar arttırıldıkça mesleğin entelektüellerine kulak verildikçe zamanla çözülecektir.

Atilla Kuzu: Tarihi eserlerin restorasyonunda yangın açısından güvenli materyaller kullanılması, tarihi eserlere artık bu yapılara ihtiyaç yok ya da yerine konumlandırılacak yenileme faaliyetlerine rant gözü ile bakmamak diyebilirim. Notre Dame iyi bir örnek ama o kadar uzağa gitmeden en son bizim Haydarpaşa'nın başına gelenleri de unutmamalıyız.

**Mimaride yangın önleme konusunda özellikle cephe-
de kullanılan ürünler ve kaçış planlamaları, şemaları çok tartışılan bir konu. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz? Projelerinizde bu konuda öncelikleriniz nedir?**

Levent Çırpıcı: Yönetmelikler zaten bu konuları oldukça ciddi bir şekilde kontrol altına alıyor. Projeli yapılarda bunlar sorun olmaktan çoktan çıktı bile.

Atilla Kuzu: İyi bir yangın danışmanı ile çalışmak...

Türkiye'de, komşuluk ilişkilerine dikkat edilen, rüzgârlardan, sıcaktan, manzaradan ve denizden bütün evlerin yararlandığı, ekonomik ayrım hissedilmeyen, yeşil alanı fazla, insan ölçeğinde inşa edilen şehirler, semtler sizce neden kayboluyor. Bu konuda mimari ölçeğini merkeze alarak nasıl yorumluyorsunuz? Sizce nedeni nedir?

Levent Çırpıcı: Bütün mesele sosyal devlet anlayışının zayıflığı ve mimarlığı hatta şehirciliği mimarlar, plan-
cılar dışında yatırımcıların yapıyor olmasında olabilir.

Atilla Kuzu: Şehirleşmek konusunda da sınıfta kaldık. Şehire de tasarım gözüyle bakmak, bir yapının bir caddeye, sokağa yerleşimini doğru perspektiften algılamak önemli. Şehirlerimizi inşa ederken plan bazında iki boyutlu olarak düşünülüyor üçüncü boyut ihmal ediliyor gibi geliyor bana...

Mimarlık eğitiminde yangın güvenli tasarımı yerini nasıl buluyorsunuz? Sizce bu konuda donanımlı öğrenciler yetişiyor mu?

Levent Çırpıcı: Tabi ki yetişmiyor, hangi birini öğrenebilirler ki yılların mimarlarının ihmallerini gördüğümüz bir zamandayız, zaman ayırıp öğrenecekler.

Atilla Kuzu: Sanmıyorum...

Pasif ve Aktif yangın güvenlik önlemlerinden bahsederseniz?

Levent Çırpıcı: Pasif yöntemler planlamada alınan farkında olmadığımız, koridor, kapı, merdiven vs. gibi plan kararlarıdır. Aktifler ise yangın söndürücüler, alarmlar, hidrantlar diğer önleyici ve kaçış sistemleri olarak ele alınabilir.

Mimarlık; tasarlama, kurma sanatı, bilim olarak tanımlanır. Sizce mimarlık nedir? Sizce mimarlık ve kültür karşılaştırmaları yaptığınızda dünya ölçeğinde bizim sektörel olarak sesimizin çok duyulmamasını hangi nedene bağlıyorsunuz?

Levent Çırpıcı: Mimarlığı mimarların yapabildiği ortamlar olduğunda bu durum değişecektir. En önemlisi talepler... Kim iyi mimarlık talep ediyorsa, iyi mimarlık orada oluyor.

Atilla Kuzu: Bu konuda Levent'ten sonra bana bir şey söylemek düşmez... Ama bir hocamız mimarlık= mutluluktur derdi, çok yanıldığını düşünmüyorum. İyi hissettiren birçok nitelikli mimari yapıyı gezerken bunu hissedebiliyorsunuz.

Mimarlık bilimden, felsefeden, teknolojik değişimden etkilenirken aynı zamanda insan ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayan bir disiplin. Bizim toplumumuz mimarlık konusu içinde sosyokültürel anlamda, insan ölçeğinde değerlendirdiğimizde çok çeşitli ve anlaşılması zor. Siz bu sorunu nasıl çözmeyi tercih ediyorsunuz?

Levent Çırpıcı: Benim katkım kendi üretimlerim kadar olabilir, çözemem. Ancak geniş kesimlerin taleplerinin ilerleyen dönemdeki sosyolojik değerlendirmeleri ile çözüm kendi kendine bulunur. Bugün neredeyse talep edilen sadece özenilen kültürlere form arayışı gibi sığ bir seyirde.

Atilla Kuzu: Evet şu anda tam da Levent'in söylediği gibi mimaride iyi, çoğu zaman farklı form arayışlarında görülüyor ve bu bir gelişim süreci olarak nitelendirilebilir. Biz istediğimiz kadar modern ve tüm dünyada kabul görececek anlayışta mimari yapılar üretirsek üretelim, toplum olarak bu anlayışı, bu kültürü hazmedemediğimiz zaman tüm bunlar birer kolaj gibi yama bir biçimde üzerimizde eğreti duracaktır.

Türkiye'nin kültür tarihinde, mimarlık alanının uygun bir zeminde olduğunu düşünüyor musunuz?

Levent Çırpıcı: Türkiye mimarlık için hazine aslında arkeolojik bir vaha ancak, bunlar için gerçekten iyi, bilgili, evrensel görgüye sahip siyaset, kültür, bilim insanlarının ve yatırımcıların olması gerekiyor.

Atilla Kuzu: Çok zengin bir kültür mirasının üzerinde yaşıyoruz. Bu mirası iyi kavrayabilir ve de bizi biz yapan bu mirasın genetik kodlarımızdaki izdüşümünü doğru bir biçimde yorumlamak ve bu konuda ön yargıdan uzak ve farklı medeniyetlerin bu topraklardaki varlığını dışlamadan konuya bakmak gerektiğini düşünüyorum.

Bugüne kadar yaptığınız projeler içerisinde en özel bulduğunuz proje hangisi? Neden?

Levent Çırpıcı: Yıllar önce Antalya'da yapmış olduğumuz bir konut projesi çok özel bir başlangıçtı.

Atilla Kuzu: Hepsi birbirinden özel ama son dönem sağlık yapılarında göstermiş olduğumuz performans bizi getirdiği aşama açısından özel olduklarını düşünüyorum.

Mimarlık adına aydınlanmaya ihtiyaç olduğunu düşünüyor musunuz? Bu konuda sizce nelere ihtiyacımız var?

Levent Çırpıcı: Öncelikle vicdanlı nesillere ihtiyaç var, doğaya rağmen değil doğayla kararlarını gözden geçiren nesillere ihtiyaç var, gerisi çok kolay.

Atilla Kuzu: Aydınlanma sürecini birebir yaşıyoruz. Yaşadığımız, yaptığımız her faaliyet olumlu ya da olumsuz bu sürecin bir parçası. Kaldı ki aydınlanma süreci bence sonu olmayan ve sürekli gelişmeye ihtiyaç duyan bir kavram.

İnsanların evleri birbirine benziyor. Materyal seçimlerinin önemini, son yıllarda üretilmiş yapılarda, ihaleyi ucuza almak için fiyat kırıp işi alan müteahhitlerin kâr etmek için özellikle dış cephelerde kullanılan ucuz malzemeler yüzünden kül olmuş binaları gördükçe kavırıyoruz. zgın olmayan, birbirine çok benzeyen, aynı mobilyaların kullanıldığı, aynı tasarımların, renklerin, dokuların tercih edildiği evleri sık sık görüyoruz. Aidiyet duygusu yok mesela. Bu evleri de mimarlar yapıyor. Sizce sorun nerede?

Levent Çırpıcı: Sorun yok çünkü talep yok, her birey başkasında gördüğünü talep edince sonuç böyle oluyor. Kimse kendi olmanın zahmetine katlanmıyor.

Atilla Kuzu: Kendi olmaktan korkmak ve kimi zaman kendimizi eğrisi ve doğrusu ile aynada görmekten çekiniyoruz. Yapmış olduğumuz birçok projede işverenlerimizin "bu marka gibi olmalıyım" gibi örneklemelelerinden de bu çıkarımı yapabiliriz.

Genç meslektaşlarınız için, meslek başarısı elde etmeleri adına neler önerirsiniz?

Levent Çırpıcı: Yatkınlıklarına ve yaparken mutlu olduklarına dair emin olsunlar, istemekle, yetenekle olmuyor yatkınlık ve mutluluklarının peşinde olsunlar.

Atilla Kuzu: Bu işi severek yapmak birinci kural zira oldukça meşakkatli bir meslek. Sadece yapacağınız projenin zorluk derecesi ile değil, birçok bileşeni olan ve tüm bu bileşenlerin doğru bir biçimde yönetilmesinin gerekliliği, bunlardan herhangi birinin aksaması durumunda yanlış yerden iliklenmiş bir gömlek gibi sizi tekrar başa döndürebilecek süreçler bunlar. Tabii ki yeteneğin her şey olmadığı, çalışmanın ve ortak akılın önemini altını çizmek isterim.

PARANTEZ

Batılılaşma mı, batılılaşmama mı?

Prof. Dr. Remzi DEMİR • AÜ DTCF Felsefe Bölümü Bilim Tarihi Anabilim Dalı

Yenilikçiler, insanlığı ve bu arada kendi toplumlarını geliştirmeye devam etmek istiyorlarsa akıl ve bilimin yolunda yürümeyi sürdürmelidirler. Mesele, Batı'yı ve Doğu'yu taklit etmek değildir, mesele insanlığı geliştirdiği kanıtlanmış yoldan "inatla" yürümeye devam etmektir.

Türkiye'de Yenilikçiler, daha XVIII. yüzyılda geleneksel "ilim algısı"nın yetersizliğini kavramaya ve yüzlerini, Akıl ve Bilim'in yükselişe geçtiği Batı'ya çevirmeye başlamışlardı.

Batı'nın askerî, siyasî, idarî, iktisadî ve hukukî kurumlarını örnek almış ve açtıkları yeni mekteplerde edindikleri birikimle Doğu Medeniyeti'nden Batı Medeniyeti'ne geçmeye çalışmışlardı.

Bu gayretlerinde belirli bir ölçüde başarılı da olmuşlardı; ancak onların bilimsel etkinliği "teknik uğraş"la sınırlandırılan mahdut "bilim algıları" ve Gelenekçiler'in (aslında bugüne değin sürüp gelmiş olan) her türlü karışıt-girişimleri, istenilen hedefe ulaşmayı engelledi.

Bu hedef, belki de 1960'lara kadar son derece makuldü, çünkü (Soğuk Savaş'ın yol açtığı nükleer silahlanma tırmanışına ve kısmen bununla da alakalı görünen sanayileşmenin yarattığı muazzam çevre kirliliğine karşın) Batı'daki politik tutumlar ve iktisadî gelişmeler, bilim ve teknoloji eksenli olmayı sürdürdü.

Ancak bu tarihten itibaren Amerika ve Avrupa'da kültürel manzara giderek değişmeye başladı. Bir romantizm ve mistisizm havası her yanı kapladı ve buna koşut olarak dinî hassasiyet giderek yükseldi.

Edebiyat, felsefe ve sanat bu gelişmeden büyük ölçüde etkilendi; meselâ J.R.R. Tolkien'in ve J.K. Rowling'in romanları ve "Yüzüklerin Efendisi" ve "Hobbit" gibi filmler, bugünün gençlerinin hayalhanelerini süsledi.

Kısacası, XXI. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Batı artık, Eski Batı değildi... Bir zamanlar Yunan Uygarlığı'nın ve akabinde İslam Uygarlığı'nın başına gelenler, (kim bilir belki de yavaş yavaş belirginleşmeye başlayan bir toplumsal yasanın gereği olarak) şimdi kendisine yeni bir gerçekleştirme sahası bulmuştu: Batı Uygarlığı.

Açıkça ortaya çıktı ki Batı, kendisini yükselten temel değerlerden uzaklaşmaya ve Duygu ve Din'e dönmeye başladı.

Bu saatten sonra, Türkiye'deki Yenilikçiler'in Batı'ya olan bakışlarını gözden geçirmeleri gerekecektir, çünkü artık Batılı Entelektüeller'in [ve özellikle de filozofların] önemli bir kısmı, postmodern rüzgârların etkisiyle "Aydınlanma Değerleri"nden uzaklara savrulmuş görünmektedir.

Şu halde akla şöyle bir soru geliyor: Şimdi ne yapılmalıdır?

Çok kolay, aslında cevap bu anlatının içinde saklıdır: Yenilikçiler, insanlığı ve bu arada kendi toplumlarını geliştirmeye devam etmek istiyorlarsa akıl ve bilimin yolunda yürümeyi sürdürmelidirler. Mesele, Batı'yı ve Doğu'yu taklit etmek değildir, mesele insanlığı geliştirdiği kanıtlanmış yoldan "inatla" yürümeye devam etmektir.

Bazıları, Batı'yı bu bataklığa sürükleyen zaten akıl ve bilim olduğunu savlayarak, bizi yolumuzdan çevirmeye çalışacaktır.

Hayır!

Batı'yı bu hale getiren kapitalizmin yarattığı "insan türü"nü ölçüsüzce güden kâr ve tahakküm hırsıdır. Eğer Duygu ve Din insanlığın kaderi üzerinde olumlu bir rol oynamak istiyorsa, Akıl ve Bilim'i yok etmeye değil, bu tahripkâr kâr ve tahakküm hırsını köreltmeye çalışarak oynamalıdır.

İnsanlık bir gün doğru yolu bulacaktır, elverir ki bir daha bin yıl sürecek Orta Çağ'a girmeden bunu başatabilsin!

TABLETLERİN DİLİ

Şaripûtu Adamları

Nurdoğan KAYAALP GÜLEN • Arkeolog

Lazkiye şehrinin kuzeyinde yer alan ve Akdeniz'in kıyısında bir liman kenti olan Ras Şamra'da, yukarıda anlatıldığı gibi Bey II. Nigmaddu'nun yönetiminde olan Ugarit isimli bir kent vardı. Adı geçen şehirde yaşayan insanların bir kısmı olası tarlalarda, inşaatlarda veya sur duvarları için kesme taşlar üzerinde çalışırken diğer grup, dikkat çekici ve farklı öneme sahip "üretim işleriyle" ilgileniyordu. Sorumluluğun erkekler üzerinde olması nedeniyle de bu topluluğa, "Şariputu Adamları" adı verilmişti...

Söz konusu yürüyüşler henüz tamamlanmamıştı; anlatılanlara göre ucunda, farklı öyküye sahip bir şehir devleti vardı: Adı Ugarit'ti.

Mısır Kralı III. Amenhotep'in hayatta olduğu sıralarda Hitit (Hatti) Kralı Şuppiluliuma (M. Ö. 1380-1340. Alp, S. 2002, s. 178), Mitanni Devletinin yöneticisi Tuşratta ile gerçekleştirdiği ilk savaşı kaybetti. Söz konusu yenilgiyi unutmayan Kral, zamanı bekledi ve günü geldiğinde Hattuşa'dan ordusuyla birlikte ayrılarak yeni bir yürüyüşe geçti: Suriye topraklarına ulaştıkları sıralarda Mitanni Ülkesine bir kez daha saldırarak mal varlıklarını eline geçirdi. (a- Güterbock, H. G. 1956, s. 84, 85, b- Kinal, F. 1947, s. 13) Çarpışmanın devamında birkaç kent devletine daha uğramak üzere yoluna devam eden Şuppiluliuma, bu kez Halpa (Halep) şehri ile küçük bir beyliği kendi ülkesine bağladı. Söz konusu yürüyüşler henüz tamamlanmamıştı; anlatılanlara göre ucunda, farklı öyküye sahip bir şehir devleti vardı: Adı Ugarit'ti; çevresinde yer alan komşuları tarafından saldırıya uğramıştı, baskınlar devam ediyordu:

"Böyle söyler onun efendisi Şuppiluliuma. Büyük Lugal, Hatti'nin Kralı, kahraman: Mukiş Ülkesi'nin kralı Itur Addu, Nuhaşşe Ülkesi'nin kralı Addu Nirari ve Nii'nin Kralı Akit Teşup, efendileri Büyük Kral'ın (Hitit Kralı) otoritesine düşmandılar, ordularını topladılar. Ugarit Ülkesi'nin içindeki şehirleri zapt ettiler, Ugarit'i sıkıştırdılar. Ugarit Kralı Nigmaddu'nun kullarını, tutsaklar gibi dışarıya taşıdılar ve Ugarit Ülkesi'ni tahrip ettiler." (Beckman, G. 1994, s. 30)

Nigmaddu, gücünün tükendiği bir sırada Hatti Ülkesinin Büyük Kralı Şuppiluliuma'ya, saldırılar sırasında yaşadıkları kötü olaylardan söz eden, ayrıca dikkat çekici ifadelerin yer aldığı bir mektup gönderdi:

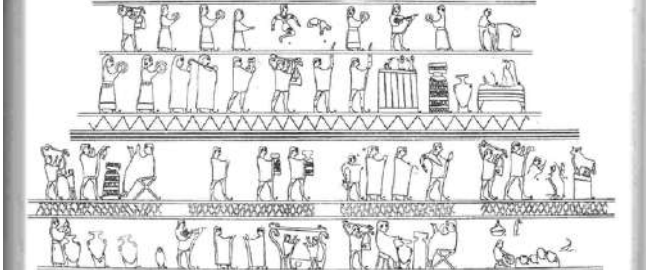
"Ugarit Ülkesi'nin Kralı Nigmaddu, Büyük Lugal Şuppiluliuma'ya dönerek şöyle yazdı: 'Senin Efendin (yazmana hitap etmektedir), Büyük Kral, belki (beni) düşmanlarımın elinden korur. Ben senin Efendin Büyük Kral'ın, Efendimin kuluyum. Efendimin düşmanına ben düşmanım ve Efendimin dostuyla ben barış halindeyim. Krallar beni sıkıştırıyorlar.'" (Beckman, G. 1994, s. 30, 31)

Yazmanın okuduğu betiği dinleyen Kral, anlatılanları dikkate aldı:

"Büyük Lugal (kral), Nigmaddu'nun bu sözlerini işitti ve Büyük Kral Şuppiluliuma, prensleri ve asil adamları, piyadeler ve arabalı savaşçılarla birlikte Ugarit Ülkesi'ne gönderdi. Onlar, düşman alaylarını Ugarit Ülkesi'nden

""Büyük Kral Şuppiluliuma, prensleri ve asil adamları, piyadeler ve arabalı savaşçılarla birlikte Ugarit Ülkesi'ne gönderdi."**"**

dışarıya kovaladılar. Ve onlar düşmandan aldıkları esirlerin hepsini Nigmaddu'ya verdiler. Ve Ugarit Ülkesi'nin kralı Nigmaddu, prenslere ve büyüklere çok hürmet etti. O, onlara gümüş, altın, bronz verdi ... Alalah şehrinde efendisi, Büyük Lugal'in huzuruna ulaştı ve efendisi Büyük Kral'a şöyle söyledi: '... düşmanlığın sözleriyle ... Nigmaddu karıştırmadı ...' Ve Büyük Lugal Şuppiluliuma, Nigmaddu'nun (kendisine olan) bağlılığına şahitlik etti...' (Beckman, G. 1994, s. 31)

Bitik Vazosunda yer alan giysi örnekler

Beye sağlanan desteklerin sonucunda Ugarit'in sınırları çizildi: Igarı Ayalı dağı, Hadamgi dağı gibi doruklardan ve sınır bölgelerinde yer alan Nakati, Nana tepesi ile Gulbata, Zamirti, Himulli benzeri alanlardan söz edildi. (Beckman, G. 1994, s. 31)

Sözleşmeye yeni bir karar daha eklendi:

"Şimdi Hatti'nin Lugal'i, Kahraman, Büyük Kral Şuppiluliuma bu sınır bölgeleri, kentleri ve dağları, Bey Nigmaddu'ya, oğullarına ve torunlarına mühürlü bir fermanla verdi. Şimdi Nigmaddu benim düşmanım düşmandır ve benim dostumla barış içindedir. O, efendisi Büyük Lugal için çok çaba harcadı ve o Hitit (Hatti) Ülkesi ile antlaşma yapmaya dikkat etti ve Hatti ile barış halindedir. Şimdi efendim Büyük Kral, Nigmaddu'nun bağlılığına şahitlik etti." (Beckman, G. 1994, s. 31)

Ülkeler arasında imzalanan antlaşmaların amaçları arasında yer alan önemli konu, yenilgiye uğrayan veya destek alan ülkenin, güçlü memlekete ödeyeceği haracın şekli ile miktarının saptanmasıydı. Benzer bir düşünceyle hazırlanan ikinci tabletin ilk bölümünde tarihi olaylara yer verildikten sonra her yıl ödenmesi gereken "haraç" miktarı ile "diğer istekler" kayda alındı:

"Efendin Büyük Krala (ödeyeceğin) haracın aşağıdaki gibidir. 12 mana, 20 şekel (ağırlığında) (Anadolu'da) 1 mana 500 gr, 1 şekel 12.5 gr. Alparslan, M. 2010, s. 7) altın, 1 mana ağırlığında bir altın kap haracın asıl kısmıdır."

Dikkat çekici bilgilere sahip olan diğer satırlar ise aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

"4 giysi, bir büyük giysi, 500 şekel mavi erguvan yün, 500 şekel kırmızı erguvan yün, efendisi Büyük Kral için." (Alp, Sedat, 2002, s. 91)

"30 şekel ağırlığında bir altın kupa, bir giysi, 100 şekel mavi erguvan yün, 100 şekel kırmızı erguvan yün kralı için."

30 şekel ağırlığında (bir) altın kupa, bir giysi, 100 şekel mavi erguvan yün, 100 şekel kırmızı erguvan yün tuhkanti (veliaht) için.

30 şekel ağırlığında (bir) altın kap, bir elbise, yüz (şekel) kırmızı erguvan yün Başyazman için." (Alp, Sedat, 2002, s. 91)

Nigmaddu'nun, Hitit (Hatti) Ülkesine her sene vermekle yükümlü olduğu altın kaplar, Ugaritliler'in kendi topraklarında yaşayacakları dinginlik açısından önem taşıyordu. Ancak mavi ve kırmızı erguvan renklere sahip oldukları söylenen elbiselerin sayısı bitecek gibi değildi:

Nigmaddu'nun, Hitit (Hatti) Ülkesine her sene vermekle yükümlü olduğu altın kaplar, Ugaritliler'in kendi topraklarında yaşayacakları dinginlik açısından önem taşıyordu.

"30 (şekel) ağırlığında bir altın kap, bir elbise, 100 (şekel) mavi-erguvan yün, 100 (şekel) kırmızı erguvan yün huburtanuri için. Ve aynısı ikinci huburtanuri için. Bir elbise, yüz şekel (ağırlığında) mavi-erguvan yün, 100 (şekel) kırmızı erguvan yün vezir için. Bir gümüş kap, bir giysi, 100 (şekel) kırmızı erguvan yün, 100 (şekel) mavi erguvan yün ... için. Onun efendisi, Büyük Kral, onun efendisinin etrafında asil adam arasında ödemek için başka kimse yok. Nigmaddu haracını getirdiği gün başka bir hediye için mecbur olmayacak..." (Alp, Sedat, 2002, s. 91, 92)

Nigmaddu'nun, efendisinin ayaklarına kapanmasından sonra yazıldığı belli olan bu sözleşme, Şuppiluliuma tarafından mühürlenerek onaylandı: Tabletten diğer özelliği, Kralın adının yanında, asırlar öncesinde kabul gören "anaerkil" anlayışa benzer bir uygulamayla Tavananna (kadın hükümdar) yetkisine sahip olan son eşine ait unvanın yer almasıydı:

"Fırtına Tanrısı'nın sevgilisi, Hatti Ülkesi'nin Lugal'i, Büyük Kral Şuppiluliuma'nın mührü. Babil Kralı'nın kızı Büyük Sal Lugal Tavananna'nın mührü." (a- Alp, S. 2002, s. 92, b- Beckman, G. 1994, s. 151-154)

Hattuşa'ya iletilmek üzere hazırlanan belgeye, altın ve gümüş kaplar yanında erguvan renkli yün giysiler eklenirken, olası "elbise" alışverişine ait söz konusu bilgi, bir tablete ilk kez kaydedilmişti... Yine bu döneme ait kayıtlara bakıldığında, beyliklerle imzalanan sözleşmelerde her hangi bir giysi izine rastlanılmadığını (Beckman, G. 1994, s. 22-54), ancak konuya ait ikinci örneğin, Şuppiluliuma'nın küçük oğlu II. Murşili'nin Ugarit Beyi ile birlikte imzaladıkları bir tablette yer aldığını görüyoruz... (Beckman, G. 1994, s. 160-162)

Doğada çıplak dolaşma şansına sahip olmadığı bilinen insanın, asırlar öncesinde hayvan postu ile korunduğuna dair bilgiler, söz konusu dönemin kay-

naklarında yer almaktadır: Tunç Çağına (M.Ö. 2000'li yıllar) gelindiği sıralarda ise beşeriyetin, giyinmenin yanında mana veya şekel kazanma amacıyla örneğin, koyun gibi hayvanların yünü iplik hâline getirerek tezgâhlarda dokudukları ve kullandıkları yöntemle sanayileşmenin önünü açtıklarını görüyoruz: Yine bu zaman diliminin son çeyreğinden itibaren Anadolu'ya dokuma kumaş ve elbise taşıyan Asurlu tüccarların, yanlarında getirdikleri tabletlere yansıyan bilgilere göre örneğin, Asanum ve Puzur Aşşur isimli iki tüccara ait kumaşların, bereketli topraklarda hayat süren bir kraliçe için hazırlandığı anlatılmaktadır:

"Asanum, 1 parça beyaz elbisesini (ve) Puzur Aşşur'un 2 parça elbisesini kraliçe için taşıdılar." (Kuzuoğlu, R. 2007, s. 798)

İnce dokumaya sahip oldukları anlatılan giysiler, dönemin kraliçeleri tarafından beğenilerek kullanılan tekstil ürünleriydi... (Kuzuoğlu, R. 2007, s. 798)

Hitit (Hatti) Kralı Şuppiluliuma'nın eşi ile birlikte mühürünü bastığı tablete dönerek bir daha baktığımızda, bu dönemde giyimle ilgili çalışmalar üzerinden ortaya bir yeniliğin daha çıktığını ve giysilere ait renklerin o güne kadar görülmemiş çarpıcılığa sahip olduklarını anlıyoruz... Benzer bilgi birikimlerinden sonra aklımıza, doğal olarak bahse konu "boyamaların kimler tarafından ve hangi koşullarda üretildiği" şeklinde bir düşünce gelmektedir:

Kayıtlara göre bu isim, kök olarak Sami ırkına ait "şarapu" sözcüğünden geliyordu.

Hattuşa Kralı Şuppiluliuma'nın zamanına ait süre içinde, günümüz Suriye Ülkesinin batısında kurulu olan Lazkiye şehrinin kuzeyinde yer alan ve Akdeniz'in kıyısında bir liman kenti olan Ras Şamra'da, yukarıda anlatıldığı gibi Bey II. Nigmaddu'nun yönetiminde olan Ugarit isimli bir kent vardı. (a- Alp, S. 20002, s. 90, b- Singer, İ. Oxford, 2008, s. 22) Adı geçen şehirde yaşayan insanların bir kısmı olası tarlalarda, inşaatlarda veya sur duvarları için kesme taşlar üzerinde çalışırken diğer grup, dikkat çekici ve farklı öneme sahip "üretim işleriyle" ilgileniyordu: Sorumluluğun erkekler üzerinde olması nedeniyle de bu topluluğa, "Şariputu Adamları" adı verilmişti... Kayıtlara göre bu isim, kök olarak Sami ırkına ait "şarapu" sözcüğünden geliyordu (Singer, İ. Oxford, 2008, s. 22).

"Şariputu Adamları"nın sahiplenerek sürdürdükleri işler ise üç alana sahipti: İlk grup, "maden" üretimine ait çalışmalarla ilgileniyor ve eritilmiş metal filizini, saflaştırmak üzere arıtma işlemlerine (tasfiye etmek) tabi tutuyorlardı. İkinci toplulukta yer alanlar, toprağın su ile karıştırılmasının sonucunda elde ettikleri çamurdan çanak çömlek yapıyor, kalıp hâline getirilmiş tuğla ve yazılı tabletlerle birlikte ateşte veya fırınlarda pişiriyorlardı... Üçüncü takıma bakıldığında ise onla-

rın, Şuppiluliuma'nın beğenisini kazanan erguvani renklere sahip elbiseleri boyamakla yükümlü olduklarını fark ediyoruz... Dolayısıyla boyama düşüncesinin ortaya çıkmasının sonucunda sanayi alanına yeni bir "üretim şeklinin" eklendiğini, diğer açıdan topluma farklı bir kazanç yolunun açıldığını görüyoruz...

Yukarıda verilen sistem içinde dikkat çeken diğer özgünlük, boyama işlemlerinin deniz kenarında gerçekleştiriliyor olmasıdır: (Singer, İ. Oxford, 2008, s. 22) Nedeni, bünyesinde tuz taşıdığı bilinen deniz suyunun, boyanın yün tarafından emilmesine destek vermesidir. Tekstil boyacılarının bu oluşumu fark etmiş olmalarını ise, başarının önemli adımlarından biri olarak değerlendirmemiz gerekir: Olası aynı sebeple deniz kıyıların uygun alanlarına boyama havuzları kurulmuş, dolayısıyla erguvan renklere sahip elbiseler, bir Bey ve iki Kral arasında yapılan antlaşmada değer bulmuştu...

Sistem içinde dikkat çeken diğer özgünlük, boyama işlemlerinin deniz kenarında gerçekleştiriliyor olmasıdır.

Yukarıdaki satırlarda yer alan bilgilere göre, beyaz ile siyah elbiselerin devamında ortaya çıkan ve bünyesinde barındırdığı görkemli renklerle tekstil alanında yeni bir aşamaya neden olan giysiler, günümüzde yaşadığı gibi insanlığın tutkularından biri olarak kabul edilen, "giyinirken mutlu olma duygularına" hizmet etmişlerdi...

Kaynaklar

- Alp, Sedat. Hitit Çağında Anadolu, Tübitak, Ankara, 2002
 Alparslan, Metin, Eski Anadolu'da Ticaret, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Ege Yayınları, İstanbul, 2010
 Beckman, G. Hittite Diplomatic Text, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1994
 Güterbock, H. G. The Deeds Of Şuppiluliuma As Told By His son Murşili II, Oriental Institute, University of Chicago, USA, JCS, 1956
 Kinal, F. Şuppiluliuma'nın Suriye Seferleri, Belleten, Sayı: 41, TTK, Ankara, 1947
 Kuzuoğlu, Remzi, Asur Ticaret Koloni Çağ'ında Anadolu Kraliçeleri, Belleten, Sayı 262, TTK. Ankara, 2007
 Singer, İtamar. Purple-Dyers In Lazpa, Anatolian Interfaces, Hittite, Greeks And Their Neighbours. Edit by B.J. Collins, M.R. Bachvarova, I.C. Rutherford, Oxford, 2008

DOĞA TARİHİNDEN NOTLAR

Ölüm Vadisi (Death Valley)'nin hareket eden kayaları

Prof. Dr. Nurdan İNAN • Mersin Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

Bu vadinin yaklaşık 150 sayıda olan "hareket eden kayaları", tüm dünyada dikkatlerin vadiye çekilmesini sağlamış. Çevresindeki tepelerde yüzeyleyen farklı kayalardan vadiye taşınmış olan bu köksüz serbest kayaların arkalarında hareketlerine dair bıraktıkları sürüklenme izleri fark edildiğinde, kocaman kayaların nasıl ve neden hareket ettikleri konusu araştırılmaya başlanmış.

Arizona sınırı boyunca 225 kilometre uzanan vadi çok büyük bir doğal park.

Ölüm Vadisi (Death Valley), ABD Güney Kaliforniya'da bulunan Mojave Çölü'nde yer alıyor. Arizona sınırı boyunca 225 kilometre uzanan vadi çok büyük bir doğal park. Ulusal Park olarak bu vadi her yıl 1 milyondan fazla turist tarafından ziyaret ediliyor.

1849'da Kaliforniya'da altın keşfedilmesinden sonra ülkenin her yanından binlerce kişi altın aramak amacıyla bu madenlere akın etmiş. Madenlere ulaşmak için bu vadiyi kullanıp da, yazın geçmeye çalışan gruplardan aç ve susuz kalanlar olmuş. Vadiden bir çıkış yolu bulanlar "Hoşcalk ölüm vadisi" demişler ve bölgenin adı böylece "Ölüm Vadisi" olarak kalmış. Vadinin etrafı 3000 metreden yüksek dağlarla çevrili. Bu vadi, Kuzey Amerika'daki en alçak, en kurak ve en sıcak yer olan ve bir paleogöl ortamı olan Badwater Havzası'nı da içinde barındırıyor. Deniz seviyesinin 86 metre altında olan havza, bu seviyesiyle batı yarıküresinin en alçak noktasını oluşturuyor. Bu vadi, komşusu olan dağları oluşturacak şekilde bitişik blokların yükseldiği, ortadaki bloğun fay hatları boyunca aşağıya çöktüğü bir graben havzası.

Ölüm Vadisi, kışın aşırı soğuk ve dağlardaki fırtınalar nedeniyle sıklıkla ani seller de oluşabiliyor. Yazınsa hava sıcaklığı 57°'ye kadar yükseliyor. Güneşle aşırı oranda ısınan vadiye toprak ve kayaların sıcaklığı 74°'ye çıkabiliyor.

Vadi çevresinde volkanik aktiviteler sonucunda oluşmuş çok sayıda krater, çok sayıda kapatılmış maden ocağı mevcut. Hem denizel özellikli hem kırmızı, kahverengi, gri, sarı veya siyah renklerde olabilen karasal özellikli ve hem de tuz, anhidrit, jips gibi evaporit özellikli kayalar yüzeyleyor. Bu kayalar olağanüstü görsellikte oluşumlar sergiliyor.

Vadi; çoğu endemik özellikli olan, hızla büyüyen vahşi çiçekler, suya ulaşmak için köklerini 18 metreden fazla derine salan çöl bitkileri, çok sayıda farklı cinse ait kuşlar, memeli hayvanlar ve sürüngenlerle çeşitlenmiş bir yaşama da ev sahipliği yapıyor.

Vadi tabanının yüzeyi çamur tabakasıyla kaplı. Bu çamur tabakası, beşgen şekilli, büyüklü-küçüklü kuruma çatlaklarıyla kaplı.

Bu vadinin yaklaşık 150 sayıda olan "hareket eden kayaları", tüm dünyada dikkatlerin vadiye çekilmesini sağlamış. Çevresindeki tepelerde yüzeyleyen farklı kayalardan vadiye taşınmış olan bu köksüz serbest

“Vadiden bir çıkış yolu bulanlar "Hoşcalk ölüm vadisi" demişler ve bölgenin adı böylece "Ölüm Vadisi" olarak kalmış.

”

kayaların arkalarında hareketlerine dair bıraktıkları sürüklenme izleri fark edildiğinde, kocaman kayaların nasıl ve neden hareket ettikleri konusu araştırılmaya başlanmış. *

Ölüm vadisindeki hareket eden kayalar

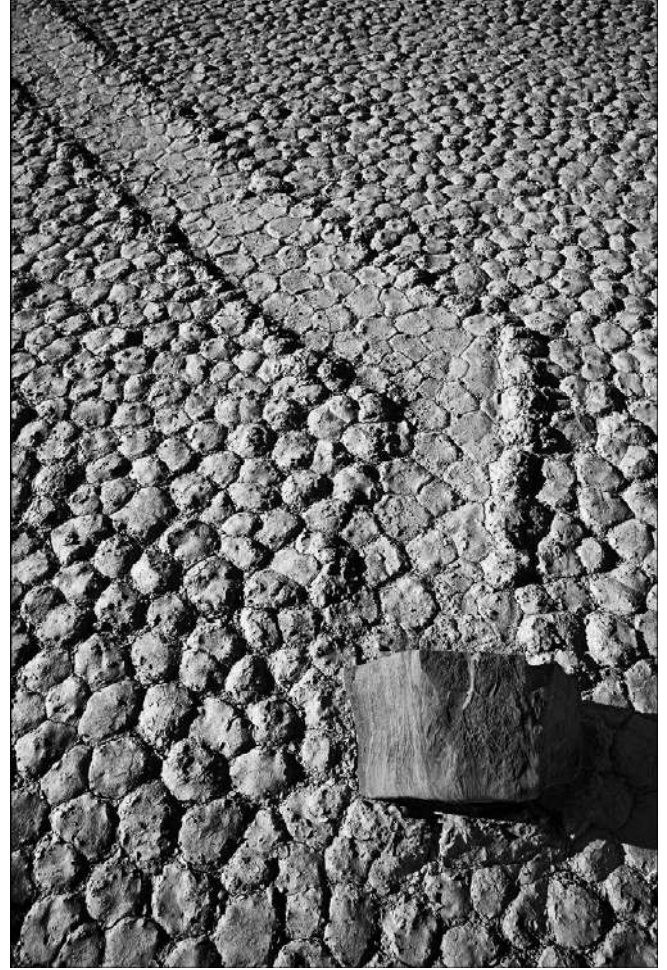
Sürüklenme izlerinden bazıları çizgisel, bazıları kavisli, bazıları zik-zaklar halinde, bazıları kayaların kendi çevrelerinde dönmeleri sonucunda bırakılmış izler.

Vadi tabanının dümdüz oluşu taşları iten mekanizmanın açıklanmasını zorlaştırmış. Önceleri, kayaların yerin altındaki bir manyetik güç nedeniyle sürüklenmiş olduğu düşünülmüş. Ancak, yan yana duran 3 taştan 2 tanesinin farklı yönlere gitmesi, 1 tanesininse hiç hareket etmemiş olması bu durumu açıklayamamış. Tabii, her gizde olduğu gibi, kayaların uzaylılar tarafından itildiği gibi fantastik görüşler de olmuş.

Önce, taşlardan 30 tanesi işaretlenmiş ve 7 yıl süresince gözlenmiş. Sonuçta 28 kayanın yer değiştirdiği görülmüş.

Bu mekanizma daha sonra Profesör Ralph Lorenz tarafından yağmur, rüzgar ve buz üçlemesiyle açıklanmış. Önce, taşlardan 30 tanesi işaretlenmiş ve 7 yıl süresince gözlenmiş. Sonuçta 28 kayanın yer değiştirdiği görülmüş. Bazı kayalar ilerlerken, bazıları yıllarca hiç hareket etmeden durmuş, bazıları önce hareket-sizken, daha sonra hareket etmiş.

Yürüyen kayaların sırrını çözen bu mekanizmaya göre; yağmur ve rüzgar aşındırma faaliyeti yapıyor. Buz ya da gece nemi yüzeyi kayganlaştırıyor. Çöl yıl boyunca oldukça kuru. Sadece birkaç santimetre yağ-

Yürüyen kayaların sırrını çözen bu mekanizmaya göre; yağmur ve rüzgar aşındırma faaliyeti yapıyor. Buz ya da gece nemi yüzeyi kayganlaştırıyor.

mur yağıyor. Bu yağmurlar belli yerlerde birikerek donuyor ve buz kalıpları oluşturuyor. Buz; ya kayanın kayması için yüzeyi hazırlıyor ya da eriyerek yüzeyi yumuşatıyor. Bu yüzey üzerinde artık rüzgarın yönü, kayaların hareket yönünü belirlemeye başlıyor. Rüzgar, aşınmış kayaları mevsimine göre buz ya da kayganlaşmış nemli yüzey üzerinde kaydırarak itiyor. Genellikle kışın gelişen bu olay, bazen tek bir sezonda 220 metrelik harekete neden olabiliyor. Bazıları 300 kilo ağırlığında olan kocaman kayaların itilerek toplamda 60 kilometre ilerlediği örnekler de görülüyor....

Kaynaklar

- Allen, J., 2006, Bilinmeyenler Ansiklopedisi, Gün Yayıncılık, 144s.
 Anonim, 2006, Dünya Harikalarını Keşfedin, Boyut Yayıncılık, 456s.
<https://www.amerikaninsesi.com/a/californiann-tehlikeli-dogan-guzelligi-olum-vadisi/1672190.html>
<https://www.bundlehaber.com/detay/d04e4e17-2321-4a05-ab63-772fe561fd79>
<https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/galeri-dunyanin-en-gizemli-yeri-kayalar-kendi-kendine-hareket-ediyor-40698157/8>
https://tr.wikipedia.org/wiki/Death_Valley

YERDEN GÖĞE

Gecelerin en parlağı: Akyıldız (Sirius)

Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İNAM • Başkent Üniversitesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü

Akyıldız (Sirius) yaklaşık $-1,47$ olan görünür kadriyle gece gökyüzünün en parlak yıldızıdır. Bu parlaklığıyla da tarih boyunca dikkatleri kendine çekmiştir.

Akyıldız'ın gece gökyüzünü ziyaretleri sonbahar başlarında başlar.

Gece gökyüzünün en parlak yıldızı olan Akyıldız (Sirius), ülkemizin yer aldığı enlemlerde gece gökyüzünün güney bölgesinde gözlenebilir. Akyıldız'ın gece gökyüzünü ziyaretleri sonbahar başlarında başlar. Bu dönemde Akyıldız *Güneş doğmadan* önce ufukta yükselmeye başlar. Sonbahardan kışa ilerlerken Akyıldız'ın doğuşu her gece daha erken gerçekleşmeye devam eder. Ocak ayı başlarında hem doğuşu hem de batışı gece *içinde* gerçekleşen Akyıldız, ilkbahar aylarında Güneş battıktan sonra kendini bizlere -zaten doğmuş olarak- gösterir ve batışı da giderek akşamın erken saatlerine kayar. Akyıldız daha ilkbahar sonlanmadan Mayıs ayı içinde gece gökyüzüne veda eder.

Akyıldız, gökkürenin Büyük Köpek Takımyıldızı bölgesinde yer alır. Bizden yaklaşık $8,7$ ışık yılı uzakta bulunan bu yıldız, *gökadamızın boyutlarına göre değerlendirecek olursak adeta bize komşu sayılabilecek* bir uzaklıktadır. Hiç şüphesiz Akyıldız'ın gökyüzündeki en parlak yıldız olmasında bize nispeten yakın olmasının rolü büyüktür. Burada Akyıldız'ın -başka bir yazının konusu olmayı hak eden- tarihi ve mitolojik öneminin yanı sıra Akyıldız'a günümüzde özellikle sahte bilimcilerce *özel anlamlar* yüklenmesinin arkasında yatan neden bu yıldızın gökadamızın çok özel bir yıldızı olması değil yakınlığından ötürü biz insanlara *özel görünmesidir aslında!* (Tabii kimi sahte bilimcilere sorarsanız size Akyıldız -onlar Sirius demeyi tercih ederler- hakkında pek çok efsaneler anlatabilirler, lütfen itibar etmeyiniz!)

Çıplak gözle bize tek bir noktasal ışık kaynağı gibi görülen ve $-1,47$ civarındaki görünür kadriyle dikkat çekici olan Akyıldız aslında bir çift yıldız sistemidir. Bu sistemi oluşturan yıldızlardan daha parlak olan (yani çıplak gözle görülebilen) Akyıldız A [1], "A tipi" bir yıldızdır yani Güneş'imize kıyasla daha sıcak bir yıldızdır. Yüzey sıcaklığı 9400 Kelvin olan Akyıldız A, aynı zamanda Güneş'in kütlelerinin yaklaşık iki katı kütle ve Güneş'in yarıçapının iki katından biraz daha küçük bir yarıçapa sahiptir. Güneş'e göre biraz daha ihtişamlı sayılabiliirse de kesinlikle gökadamızdaki çok daha ihtişamlı başka yıldızlara kıyasla sıradan sayılabilecek bir yıldızdır Akyıldız A (daha ihtişamlılar için bkz. [2], [3]).

Akyıldız çift yıldız sisteminin sönük olan yıldızı Akyıldız B (Sirius B) ise keşfi astronomi tarihi açısından önemli olan bir yıldızdır. Bu önemli, yıldızın ilk keşfedilen beyaz cüce olmasıdır [4]. 1862'de keşfedilen Akyıldız B, Akyıldız A'ya kıyasla çok daha sıcaktır ama buna rağmen ışıının gücü Akyıldız A'ya kıyasla çok daha azdır, bunun nedeni yarıçapının ancak Dünya'nın yarıçapı mertebesinde olmasıdır. Yine de Akyıldız B'nin bize yakın bir yıldız olması ilk keşfedilen beyaz cüce olmasını

“Çıplak gözle bize tek bir noktasal ışık kaynağı gibi görülür ve $-1,47$ civarındaki görünür kadriyle dikkat çekicidir.”

sağlamıştır. Akyıldız B, 8,44 civarındaki görünür kadiriyle, elektromanyetik tayfın görünür bölgesindeki ışınması bakımından *çıplak gözle gözlenemeyecek kadar sönük olsa da* Akyıldız A'ya kıyasla daha sıcak olması sebebiyle X-ışınlarında Sirius A'dan daha parlaktır [5].

Akyıldız A ile Akyıldız B arasındaki mesafe yaklaşık 20 AB (Astronomi Birimi) kadardır.

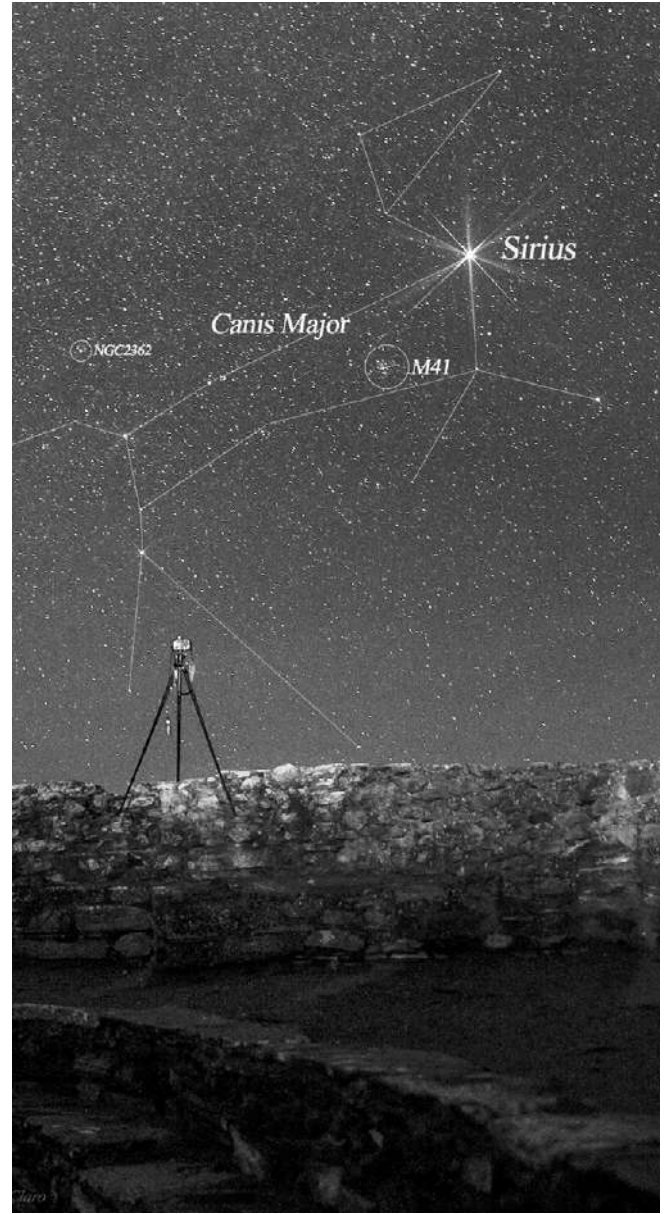
Akyıldız A ile Akyıldız B arasındaki mesafe yaklaşık 20 AB (Astronomi Birimi) kadardır (1 AB, Güneş ile Dünya arasındaki ortalama mesafeye eşit olup, 20 AB yaklaşık olarak Güneş ile Uranüs arasındaki mesafe kadardır).

Akyıldız A, özeğinde (çekirdeğinde) hidrojenin helyuma dönüştüğü ve böylece kararlı ışınmasını sürdüren -Güneş gibi- bir anakol yıldızdır. Güneş'ten daha sıcak olması ve daha büyük olması bu yıldızın adeta "daha hızlı" yaşadığının göstergesidir. Yıldızlar için hızlı yaşamak genç ölüme sebep verir (bu tespitin insanlar için de geçerli olduğu rivayet edilir): Akyıldız A yaklaşık 230 milyon yaşında olup (bu aynı zamanda sistemin dolayısıyla Akyıldız B'nin de yaşıdır) yaklaşık 1 milyar yıl daha anakol yıldız olarak ışınmaya devam edip daha sonra önce kırmızı dev olacak en sonunda da Akyıldız B gibi bir beyaz cüce haline gelecektir.

Gece gökyüzünün en parlak yıldızı Akyıldız, çağlar boyu nice medeniyetlere ilham vermiştir.

Bu çift yıldız sisteminin sönük bileşeni olan Akyıldız B ise 230 milyon yıllık ömrünün bir döneminde anakol evresinde yaşamını sürdürdükten sonra beyaz cüce haline gelmiştir. Bunun anlamı, Akyıldız B'nin önceleri Akyıldız A'dan daha büyük kütleli bir yıldız olduğudur. Öte yandan yıldız evrimin özellikle son aşamalarında önemli bir kütle kaybederek en sonunda beyaz cüceye dönüşen Akyıldız B'nin bugünkü kütlesi ancak Sirius B'nin yarısı kadar (yani Güneş'in kütlesi civarındadır).

Gece gökyüzünün en parlak yıldızı Akyıldız, çağlar boyu nice medeniyetlere ilham vermiştir. Üstelik çift yıldız olduğu keşfedildiğinde eş yıldızının daha önce hiç rastlanmamış yeni tür bir yıldız (yani beyaz cüce)

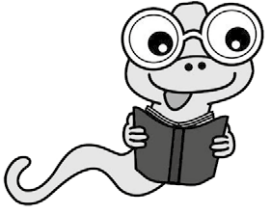

Gece gökyüzünün en parlak yıldızı Akyıldız, çağlar boyu nice medeniyetlere ilham vermiştir.

olduğu da ortaya çıkmış ve bu keşifle de Akyıldız modern astronomi tarihindeki yerini de almıştır. Akyıldız biz gece gökyüzünü sevenlere daha çağlar boyu ilham vermeye devam edecektir...

Kaynaklar

- [1] <https://earthsky.org/brightest-stars/sirius-the-brightest-star/>
- [2] <https://www.sciencefocus.com/space/top-10-largest-stars-in-the-milky-way/>
- [3] <https://evrimagaci.org/soru/en-buyuk-yildiz-nedir-5922>
- [4] <https://astronomy.swin.edu.au/cosmos/W/white+dwarf>
- [5] https://chandra.harvard.edu/photo/2000/0065/0065_hand.html

KİTAPKURDU

Hazırlayan: A. Gökalg ÇİFTÇİOĞLU

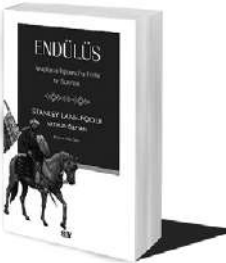

BİLİM NEDİR NASIL YAPILIR?

Gregory N. Derry

Bilim insanları karşılarında çıkan sorunları nasıl çözer? Bilimsel keşifler nasıl gerçekleşir? Soğuk füzyon gibi teoriler ve parapsikoloji gibi disiplinler neden tam olarak "bilimsel" sayılmaz? Bilimsel dünya görüşü nasıl bir şeydir?

Say Yayınları, 2021, 440 sayfa.

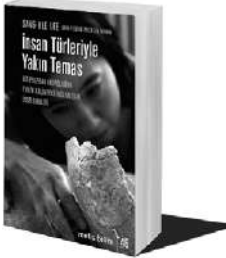
ENDÜLÜS

Arapların İspanya'yı Fethi ve Sonrası

Stanley Lane-Poole , Arthur Gilman

711 yılında Tarık bin Ziyad komutasında Fas'tan İspanya'ya geçen Araplar ve Mağripliler kısa süre içinde İber Yarımadası'nda hâkim duruma geldiler. Yaklaşık 800 sene boyunca kaldıkları bölgede mimari, astronomi, matematik vb. alanlarda getirdikleri başarılar İspanya ve Portekiz kültürünü de şekillendirdi. Sanat, edebiyat ve bilim burada Avrupa'nın başka hiçbir yerinde görülmedik oranda gelişti. Fransa, Almanya ve İngiltere'den öğrenciler yalnızca Müslümanların kentlerinde ulaşılan bu bilgelik pınarında susuzluklarını dindirmek için buralara akın ettiler.

Say Yayınları, 2021, 224 sayfa.

İNSAN TÜRLERİYLE YAKIN TEMAS

Bir Paleoantropoloğun Evrim Halindeki İnsana Dair İncelemeleri

Sang-Hee Lee, Shin-Young Yoon

Tarihin herhangi bir döneminde "yamyam" insan toplulukları var mıydı? Tekeşlilik ve babalık nasıl doğdu? İnsanın alametifarikası olan büyük beyin ve iki ayak üstünde yürüme bize nelere mal oldu? Ete olan düşkünlüğümüz nasıl ortaya çıktı? Farklı bölgelerdeki insanların ten renkleri neden ve nasıl farklılaştı? Uzun ömürlü büyükanneler insan toplumuna neler kattı? Neandertallerle aramızda nasıl bir ilişki vardı? Medeniyetin gelişmesiyle birlikte tıp ve teknolojiye ilerlemeler evrim sürecimizi nasıl etkiledi?

Metis Kitap, Haziran 2021, 280 sayfa.

GELECEĞİN TARİHLERİ

Ada Lovelace, Tom Paine ve Paris Komünü

Bize Dijital Teknoloji Hakkında Ne Öğretebilir?

Lizzie O'Shea

O'Shea yeniliğin kaynağında kapitalist hayal tacirlerinin aksine, yalnızca bireysel çıkarları görmüyor; kâr hırsından uzak kolektif çabaların dijital alanın ortaya çıkışında oynadığı rolü de hatırlatıyor. Günümüzün teknoloji CEO'larının ufuksuzluğa ve bayat bir ütopyacılaşa saplanmış toplum tasavvurları yerine Paris Komünü'nün bize internet etiği hakkında neler söyleyebileceğini soruyor. Dijital alanı demokratikleştirmek için Karl Marx'ın yanı sıra Thomas Paine ile Frantz Fanon'un devrimci çalışmalarında ilham kaynakları buluyor. Teknoloji sermayedarlarının "kendi suretlerinde yaratmak" istedikleri internet dünyasının karşısına potansiyel özgürlük olanaklarını çıkarıyor.

Metis Kitap, Haziran 2021, 344 sayfa.

DÜNYA TARİHİNDE SANAYİ DEVRİMİ

Peter N. Stearns

Sanayi devrimi insanlık tarihinde son üç yüzyıl içinde kaydedilmiş en önemli gelişmedir ve günümüzde dünyayı biçimlendirmeye devam etmektedir. Sanayileşme o kadar önemli bir olaylar silsilesidir ki bu süreçte ortaya çıkan yeni üretim yöntemleri ve örgütlenmeleri insanların yaşam, eğlenme ve siyaset yapma tarzlarını kökten değiştirmiştir. Bu kitap sanayi devriminin dünya tarihini nasıl biçimlendirdiğini keşfederek, devrimi başlatan uluslararası faktörlere ve devrimin tüm dünyayı etkisi altına almasına özgün bir bakış açısıyla yaklaşıyor.

Say Yayınları, 2021, 408 sayfa.

TEKNİK APOLOJİSİ

TEKNOLOJİ FELSEFESİNİN DOĞUŞU

Richard von Cudenhove-Kalergi

Çeviren: Bekir Sıdkı Bey

"Makine, iki yüzlü bir janus kafasına benzer. Bu başta biri ağlayan ve savaş ifade eden, diğeri gülen ve barış ifade eden iki çehre vardır. Ağlayan veya gülen çehreyi görmek için bu Janus başına o çehrenin bulunduğu cepheden bakma kâfidir."

Dergimiz yazarlarından Prof. Dr. Remzi Demir'in yayına hazırladığı bu kitap Türkiye'de teknoloji tartışmalarının politik ve felsefi kökenlerine inerek Teknoloji Tarihi, Felsefesi ve Politikası alanlarında çalışan araştırmacıların faydalanabileceği bir kaynak niteliğinde.

Muhayyel Yayıncılık, Nisan 2021, 120sayfa.

BEKTERİYOLOJİHÂNE-İ ŞÂHÂNE

Türkiye'de Mikrobiyolojinin Gelişimi

Emre Karacaoğlu

İstanbul'da 1893 yılında ortaya çıkan kolera salgını vesilesiyle kurulan Bakteriyolojihâne-i Şâhâne, üzerinde çok durulmayan ve hakkında müstakil ve kapsamlı bir araştırma yapılmayan seçkin Osmanlı kurumlarından birisidir. Öyle ki, veteriner hekimlik ve tıp öğrencileri bu kurumda modern mikrobiyolojiyi gerek nazarî (teorik) ve gerekse amelî (uygulamalı) dersler sayesinde takip edebilmişlerdir. Bu araştırmada, Bakteriyolojihâne-i Şâhâne'nin tüm yönleriyle, daha önce bir yerde yayınlanmamış ve kullanılmamış Osmanlı arşiv belgeleri gibi kuşku götürmez bilgi kaynakları ile ele alınarak, saklı hikayesinin ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır.

Muhayyel Yayıncılık, Aralık 2020, 168 sayfa.

DÜNYA TARİHİNDE SANAYİ DEVRİMİ

Peter N. Stearns

Çağdaş İran tarihinin başlangıç noktası olan Meşrutiyet Hareketi'nin öyküsü, İran'ın istisnai kişiliğe sahip aydını Ahmed Kesrevî Tebrizî'nin 973 sayfalık dev eseriyle aktarılıyor.

Meşrutiyet Hareketi sürecinde devrimin amacı konusunda ortaya çıkan iki karşıt çizginin, "Meşrûta" ve "Meşrûa" mücadelesinin 20. yüzyıl boyunca İran'daki siyasi tartışmaların ve mücadelenin eksenini oluşturması, 1979 Devrimi'ne ve sonraki gelişmelere yön vermesi, kitabı günümüzdeki İran'ı anlamak için de önemli kılıyor.

Kaynak Yayınları, Ocak 2021, 976 sayfa.

Say popüler bilim kitaplarını takip edin, bilimdeki gelişmeleri kaçırmayın!

Zihin, bilgi ve akıl hakkında bildiğiniz ya da bildiğinizi sandığınız şeylere meydan okuyan bir kitap.

Bir şeyi kesinlikle bildiğinizde bunu bilirsiniz, öyle değil mi? Gökyüzünün mavi olduğunu, trafik ışığının yeşile döndüğünü veya sabah kalktığınızda o günün çarşamba olduğunu “bilirsiniz”. Bunları bilirsiniz, çünkü bilirsiniz işte... Nörolog Robert Burton bu kitapta, bildiğimiz şeyler hakkında düşünme biçimimize dair kavramlara meydan okuyor, düşüncelerimiz ile gerçekten bildiğimiz şeyler arasındaki tutarsız ve kimi zaman da mantıkla bağdaşmayan ilişkiyi keşfe çıkıyor.

Evrenin işlemlerini neyin sağladığını anlamak isteyen herkes için yazılmış muhteşem bir eser.

Atomlardan oluşan bir dünyada yaşıyoruz diyebilirsiniz, ama aslında kuantumlardan oluşan bir evrende yaşıyoruz demeniz daha doğrudur. Pek çok şey atomlardan yapılmamıştır: ışık, radyo dalgaları, elektrik akımı, manyetik alanlar, kütleçekimi alanları. Nötron yıldızları, kara delikler, karanlık enerji, karanlık madde gibi tuhaf şeyleri saymaya bile gerek yok. Ama atomlar dahil her şey, fazlasıyla birleşik ya da “yapışık” halde bulunan, “kuantumlar” dediğimiz enerji demetlerinden yapılmıştır. Bu kitap kuantumları konu alıyor ve onların beklenmedik, belki de kimilerinin diyeceği gibi tuhaf davranışlarına ilişkin öyküleri içeriyor.

“

BİLİNEMEZCİ, BİR BİLİM ADAMI OLDUĞU ÖLÇÜDE,
HERHANGİ BİR ŞEY BİLDİĞİ ÖLÇÜDE, BİR MATERYALİSTTİR;
BİLİMİNİN DIŞINDA, HİÇBİR ŞEY BİLMEDİĞİ ALANLARDA,
BİLGİSİZLİĞİNİ YUNANCAYA ÇEVİRMEKTE VE ONA
AGNOSTİSİZM (BİLİNEMEZCİLİK) DEMEKTEDİR.

”

FRIEDRICH ENGELS